

**Vybrané osobnostní rysy
a rizikové formy chování
u českých žáků a žákyň**

Ondřej Skopal, Martin Dolejš a Jaroslava Suchá

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**Vybrané osobnostní rysy
a rizikové formy chování
u českých žáků a žákyň**

Ondřej Skopal, Martin Dolejš a Jaroslava Suchá

Olomouc 2014

Oponenti: PhDr. Michal Čerešník, Ph.D.
PhDr. Filip Lepík

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Ondřej Skopal, Martin Dolejš, Jaroslava Suchá, 2014
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

ISBN 978-80-244-4223-5

Obsah

Úvod (<i>autor Martin Dolejš</i>).....	7
1 Teoretická východiska (<i>autor Ondřej Skopal</i>).....	9
1.1 Osobnost adolescenta	9
1.2 Rysy, vlastnosti a charakteristiky osobnosti.....	9
1.3 Psychologická diagnostika	10
2 Popis populace a výzkumného souboru (<i>autor Martin Dolejš</i>)	12
3 Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS) (<i>autor Ondřej Skopal</i>).....	17
4 Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA) (<i>autor Martin Dolejš</i>).....	24
5 Škála osobnostních rysů u adolescentů (ŠORA) (<i>autor Martin Dolejš</i>)	35
6 Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS) (<i>autoři Ondřej Skopal, Jaroslava Suchá</i>).....	42
7 Dotazník agresivity (BPAQ) (<i>autor Ondřej Skopal</i>).....	52
Závěr (<i>autor Ondřej Skopal</i>).....	59
Souhrn (<i>autoři Martin Dolejš, Ondřej Skopal</i>).....	61
Summary (<i>autoři Martin Dolejš, Ondřej Skopal</i>).....	64
Literatura	67
Jmenný rejstřík.....	70
Věcný rejstřík	71
Seznam grafů, tabulek a obrázků.....	72

Úvod

Předložený text je analýzou vytipovaných osobnostních rysů u populace českých žáků a žákyň základních škol a víceletých gymnázií. Jedná se o studii, která se zaměřila na sebehodnocení, sebeúctu, sebesnižování a na vytipované rizikové formy chování, které jsou častým jevem doprovázejícím období dospívání. Součástí byl také nástroj na identifikaci míry verbální a fyzické agresivity, hněvu či hostility u sledované populace. S rizikovým chováním je úzce spojena úzkostnost, emoční labilita, impulzivita, které byly rovněž předmětem průzkumu. Studie poskytla informace nejen o míře výskytu určitého rysu, ale též o vztazích těchto osobnostních charakteristik s různými formami rizikového chování. Studie umožnila identifikovat výskyt určitých forem chování ve sledované populaci.

Do studie a následných analýz bylo zapojeno 4198 respondentů, kteří navštěvovali 54 školských zařízení. V této skupině českých adolescentů ve věku 11–15 let jsou minimálně 3 % těch, kteří vykouří denně více než 5 cigaret. V přepočtu na celou populaci se jedná o více než 10 tisíc dětí, které denně vykouří 1/4 náplně cigaretové krabičky. Zjištěné výsledky můžeme považovat za zmenšenou reprezentativní kopii populace českých žáků a žákyň, kteří navštěvují druhý stupeň základních škol a primu až kvartu víceletých gymnázií.

Zjištěné vztahy a výsledky mohou být využity např. v dalších výzkumných projektech jako jejich zdroj, podklad či idea. Lze je použít k vytváření nových psychodiagnostických testů nebo k převodu zahraničních metod. V neposlední řadě mohou být využity jako důležitý prvek při stavbě intervenčních, preventivních, edukačních a interakčních programů sloužících k redukci rizikového chování, posílení protektivních a oslabení rizikových faktorů.

1 Teoretická východiska

1.1 Osobnost adolescenta

Období puberty a dospívání je jedním z klíčových období v životě každého jedince z hlediska vývoje lidské osobnosti. Složitost této fáze tkví také v reakcích okolí – v rámci vrstevnických skupin, kde jistá rivalita a neustálé srovnávání je na každodenním pořádku nejen ve školním prostředí, ale i mimo něj – v současnosti také ve virtuálním prostředí, na sociálních sítích. Ze strany dospělých se pubescenti setkávají s mnoha nároky a očekáváními. Tato situace utváří poměrně velký prostor pro různé pochyby a nejistoty adolescentů o své osobě, o svých schopnostech a samozřejmě také o svém projevu a samotném zevnějšku. Takto bouřlivé utváření identity dospívajícího člověka může znamenat určitá rizika spojená s vyhledáváním vzrušujících zážitků, experimentováním s návykovými látkami a dalšími aktivitami.

V současné době jsou nároky na vstup do světa dospělých složitější. Rovněž lze konstatovat delší časové rozmezí dospívání. Příčinami jsou časnější začátek dospívání, delší doba vzdělávání a také vyšší sociální nároky pro úspěšné společenské zařazení mladých lidí. Hlavní příčinu vývojové nestability dospívajících lze pozorovat v prudce se vyvíjející společnosti a s tímto spojených zvýšených nárocích na přeměnu dítěte v dospělého jedince. Ekonomické, technické, organizační, politické a další aspekty společenského vývoje vyžadují stále náročnější přípravu na dospělost. V tomto kontextu se prohlubuje rozpor mezi biologickou a psychosociální zralostí dospívajících. Přičemž důležitou roli hraje také sociální původ jedince, který má vliv na vývoj jeho ekonomické samostatnosti, dobu založení vlastní rodiny, vstup do zaměstnání, formování životního stylu, naplnění volného času apod.

„Adolescence je období lidského vývoje, které začíná pubertou (ve věku 10–12 let) a končí s psychologickou vyspělostí (přibližně v 19. roku), avšak přesné věkové rozpětí závisí od jedince. Během tohoto období se v rozdílném tempu dějí hlavně změny v sexuálních znacích, tělesné konstituci, sexuálních zájmech, sociálních rolích, intelektuálního vývoje a sebepojetí“ (Vanden Bos, 2007, 21–22).

1.2 Rysy, vlastnosti a charakteristiky osobnosti

Osobnost se v psychologii vymezuje z hlediska tří aspektů: statického (integrace), dynamického (interakce) a společenského (směřování k cíli). Osobnost člověka lze chápat jako integraci k seberealizaci v interakci se svým prostředím. Podle G. Allporta je to „*dynamické uspořádání těch psychofyzických systémů jednotlivce, které určují jeho jedinečné přizpůsobování se prostředí*“. Osobnost je soustava vlastností charakterizujících celistvou individualitu konkrétního člověka zaměřeného na realizaci životních cílů a rozvinutí svých možností ve společnosti. Tvoří ji individuální spojení biologických, psychologických a sociálních aspektů každého jedince. Utváří se ve vztazích k sobě, k druhým, vůči prostředí a společnosti a projevuje se vždy jako celek (Říčan, 2010).

Osobnost se podle Cattella skládá z rysů, motivace a stavů nálady. Rysy představují nejzákladnější složky osobnosti, které lze dále dělit na dynamické rysy (např. postoje, sentimenty), rysy schopností (poukazují na úspěšnost jedince dospět ke stanovenému cíli, jedná se např. o talent a obecné schopnosti) a temperamentové rysy (poukazují na rychlost reagování, hladinu energie a emocionální kvalitu, jedná se např. o extraverci/introverzi nebo stabilitu/labilitu). Teorie osobnostních rysů předpokládá, že v osobnosti člověka existují poměrně trvalé dispozice nebo rysy, což jsou obecnější a trvalejší charakteristiky (vlastnosti), kterými lze výhodně porovnávat jednotlivce či celé populace (Cakirpaloglu, 2012).

Z hlediska rizikového chování u adolescentů lze dělit osobnostní rysy na rizikové a pro-
tektivní, které jsou v období adolescence aktuální. Dostupné odborné publikace jsou většinou
věnovány rizikovým, méně už ochranným faktorům. Jedná se o proměnné, které zvyšují
pravděpodobnost výskytu nějaké formy rizikového chování u adolescenta (například zneu-
žívání návykových látek). První proměnnou je rizikové chování, které adolescent pozoruje
u svých rodičů, vrstevníků a kamarádů. Další skupinou jsou příležitosti k tomuto rizikovému
chování (například existence pouličních gangů v místě bydliště adolescenta). V neposlední
řadě se jedná o proměnné vycházející z osobnosti a osobnostního nastavení adolescenta,
jako je například impulzivita, agresivita (Dolejš, 2010).

1.3 Psychologická diagnostika

*„Psychodiagnostika je soubor metod a postupů postihujících úroveň vývoje člověka, vlastnosti
jeho osobnosti, jeho aktuální stav, přítomnost symptomů a syndromů, potenciální možnosti
dalšího rozvoje“ (Hartl & Hartlová, 2004, 424).*

Psychologická diagnostika se dle Svobody a kolektivu (2009) nezabývá pouze patologií,
ale zejména zjištěním, popisem a utříděním všech charakteristik jedince. Diagnostickou
činnost lze označit za soubor operací, postupů a technik, jejímž cílem je stanovit diagnózu
– psychický stav jedince, a to podle konkrétního cíle, kterým může být:

1. určení stupně vývoje,
2. zjištění příčin odchýlného vývoje od věkové normy,
3. zjištění individuálních zvláštností osobnosti jedince,
4. zjištění podstaty, podmínek a příčin individuálních rozdílů,
5. prognóza nebo predikce.

Existují dva základní diagnostické postupy – klinický a testový. Mezi klinické metody
řadíme pozorování, rozhovor, anamnézu a analýzu spontánních produktů. Testové metody
využívají standardizovaný způsob vyšetření. U všech zkoumaných osob se předkládá stej-
ný podnětový materiál za stejných podmínek. Odpovědi se zaznamenávají předepsaným
způsobem a jednotně se vyhodnocují. Mezi testové metody řadíme vývojové škály, testy
inteligence, testy speciálních schopností, neuropsychologické metody, projektivní metody
(verbální, grafické, metody volby), kresebné metody, dotazníky, objektivní testy osobnosti
a posuzovací škály (Svoboda et al., 2009).

Osobnostní dotazníky (personality test) – jedná se o psychodiagnostické nástroje, které
jsou založeny na subjektivní výpovědi vyšetřované (zkoumané) osoby o jejích vlastnostech,
prožívání, postojích, způsobu reagování v nejrůznějších situacích atd. Jejich konstrukce vy-
chází z principu introspekce, neboť probandovy odpovědi jsou závislé na jeho vnitřních
poznacích. Jde o metodu nepřímého posouzení, neboť vyšetřovaná osoba nebývá tázána
přímo na osobnostní rys, ale obvykle popisuje své chování v určitých konkrétních situacích,
ve kterých se sledovaná vlastnost může projevit (Cronbach, 1984).

Historické prameny testů osobnosti sahají do období 18. a 19. století, kdy osobnost člověka
byla zmiňována v souvislosti s frenologií (obor, který předpokládal a zkoumal souvislost mezi
stavbou lebky a duševními schopnostmi a charakterovými rysy). Tyto techniky byly však pře-
konány více empirickými přístupy v rámci rozvoje nových psychologických paradigmat ve 20.
století – osobnostní dotazníky se začaly šířěji používat od 20. let 20. století. Jedním z prvních
moderních osobnostních dotazníků byl Woolworthův osobnostní dotazník (Woolworth
Personal Data Sheet), který byl vyvinut během první světové války pro odhalení vojáků,
kteří byli osobnostně a citově méně vhodní pro boj na frontách (Kaplan & Saccuzzo, 2010).

Z formálního hlediska lze rozlišovat dotazníky a inventáře – dotazníky jsou formulovány jako otázky. Následující příklady se vztahují k již použitým nástrojům, které budeme podrobněji popisovat dále. U dotazníků jsou nejčastější možnosti odpovědi Ano/Ne (např. Škála sebehodnocení školní úspěšnosti – SPAS). Inventáře mají formu oznamovacích vět (výpovědí), se kterými vyšetřovaná osoba buď „souhlasí“, nebo „nesouhlasí“. Typy odpovědí mohou být různé, stejně tak jejich počet. Často se jedná o stupnici Likertova typu, kdy respondent má několik možností odpovědí, např. na stupnici (nejčastěji) od „rozhodně souhlasím“ po možnost „rozhodně nesouhlasím“ (např. Škála osobnostních rysů u adolescentů – ŠORA). V jiných formách dotazníku zkoumaná osoba má možnost volby z několika navržených alternativ – jedná se o metodu mnohonásobné nucené volby (např. Osobnostní dotazník pro mládež – HSPQ).

Výhodou dotazníků je snadná a rychlá administrace i způsob jejich vyhodnocení. V krátké době lze získat velký počet údajů od mnoha osob. Jejich zpracování umožňuje kvantifikaci výsledků. Na druhé straně mají dotazníkové metody také své omezení a nevýhody. Jejich diagnostická hodnota v první řadě závisí na úrovni schopnosti introspekce, jinými slovy na tom, zda vyšetřovaná osoba je schopna sama sebe ohodnotit. Překážkou může být také nedostatek osobní interakce mezi probandem a examínátorem, z toho důvodu se jeví jako zásadní prvek i samotná instruktáž, zadání dotazníkového nástroje a případné vysvětlování možných nesrovnalostí či nepřesně pochopených otázek či tvrzení. Další nevýhodou může být záměrné zkreslení výsledků pro subjekt žádoucím směrem. Některé standardizované dotazníkové nástroje obsahují validizační škály (tzv. lži-skóre) (Svoboda, 2005).

McDonaldová (2008) vede diskuzi o dotazníkových metodách v otázce validity a objektivity dotazníků. Osobnostní dotazníky jsou podle ní objektivní ve smyslu vyhodnocování dat, která se navíc mohou snadno a přesně kvantifikovat. Na druhé straně při jejich administraci může dojít ke značnému zkreslení, ať už záměrnému nebo bezděčnému.

Autoři dotazníků si uvedená nebezpečí uvědomují a snaží se o jejich minimalizaci, např. vhodnou výstavbou položek, kdy se např. dotazník nedoptává na různé jevy a psychologické procesy přímo, ale opisem tak, aby vyplňující jedinec přímo nezjistil důvod, proč je na tu či onu záležitost tážán (McDonaldová, 2008).

Podle Klineho (1993) je administrace dotazníkových nástrojů na místě tam, kde potřebujeme zjistit psychický stav nebo osobnostní charakteristiky rychlým a jednoduchým způsobem. Avšak samotná analýza validity a reliability posuzovacího nástroje stojí výzkumníky mnoho námahy. Respektive propracování takového nástroje, o kterém autoři deklarují, že měří to, co měřit má.

Je takřka nezbytné, aby výzkumníci ctili význam přesného měření, protože bez ohledu na zjišťování dalších osobnostních dispozic, bez uchopitelných závěrů vycházejících z odpovídajících konceptů je takové posouzení daného jedince zcela zbytečné a zavádějící. Proto se v psychodiagnostické praxi používají kombinace více diagnostických metod (Ozer, 1999).

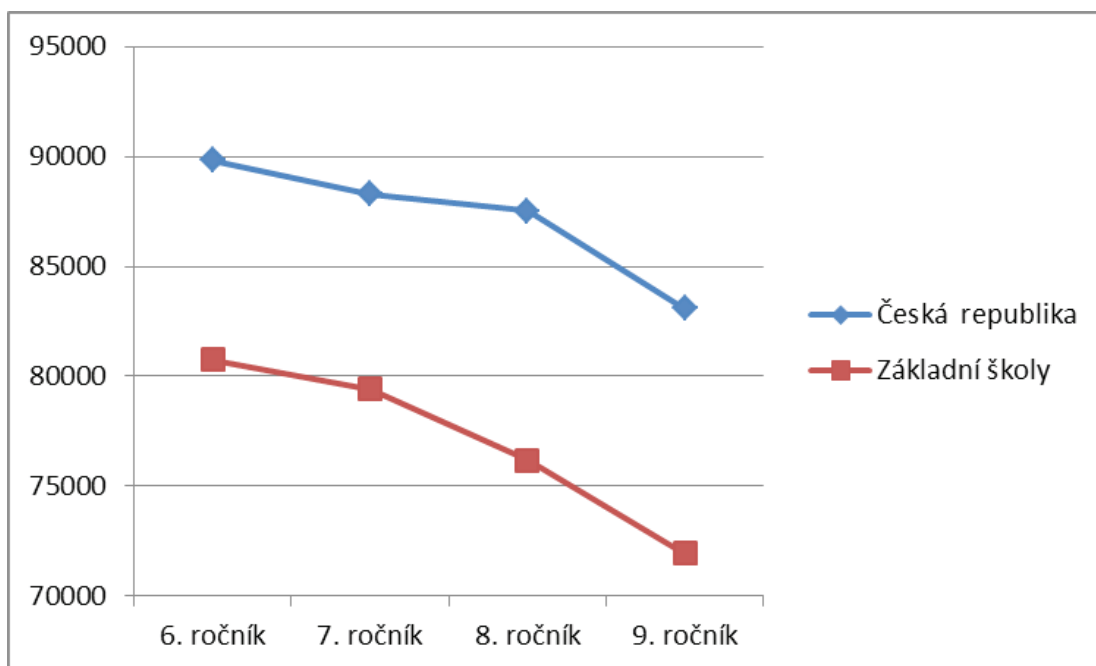
Dotazníky se často používají i při tzv. screeningu, tedy při hrubém odlišení výskytu určité odchylky od normy. Často využívaným nástrojem jsou též při výzkumu, kdy nemáme obavy ze záměrného zkreslování výsledků, neboť jsou často sbírány anonymně. Dotazníky jsou nejčastějším psychodiagnostickým nástrojem, z čehož vyplývá i snaha o jejich uspořádání a klasifikaci. Používaná kritéria dělení se u jednotlivých autorů značně liší, společné je však základní dělení na jednorozměrné dotazníky (jednofázové, unidimenzionální) a vícerozměrné dotazníky (vícefázové, multidimenzionální) (Kaplan & Saccuzzo, 2010).

Validita, celková spolehlivost dotazníkového nástroje a možnost generalizování výsledků na danou cílovou populaci (otázka reprezentativnosti výsledků), je tedy také otázkou standardizace dané metody na určitém vzorku populace s jasným uvedením populačních norem.

2 Popis populace a výzkumného souboru

Česká republika má několik typů školských zařízení, které se vážou k druhému stupni vzdělávacího procesu. Podle mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání spadají do skupiny nižšího sekundárního vzdělávání (ISCED 2 – nižší střední vzdělávání) tyto školy včetně speciálních: 2. stupeň; osmiletá gymnázia, 1.–4. ročník; šestiletá gymnázia, 1.–2. ročník; osmileté konzervatoře, 1.–4. ročník; zvláštní školy, 3. stupeň; pomocné školy, pracovní stupeň; základní umělecké školy, přípravné studium; základní a rozšířené studium 1. stupně. Naše studie se zaměřila na 2. stupeň základních škol, na 1.–4. ročník osmiletých gymnázií, na 1.–2. ročník šestiletých gymnázií a základní umělecké školy. Tato vytipovaná školská zařízení navštěvovalo ve školním roce 2013/2014 necelých 350 tisíc žáků a žáků (námi sledovaná populace). Přesný počet jednotek ve sledované populaci je často velmi těžké zjistit a je velmi závislý na čase a dalších proměnných (způsob sběru informací, evidence atd.). V tabulce 1 se nacházejí informace o zastoupení sledované skupiny v jednotlivých krajích, ročnících a typech škol. V porovnání mezi ročníky vidíme vzestupnou tendenci co do počtu žáků, kdy adolescentů, kteří navštěvují 9. třídu, je okolo 83 tisíc, zatímco žáků šestých tříd je již téměř 90 tisíc, což činí nárůst o 7 tisíc (graf 1 a tabulka 1). Nejvyšší četnost pozorujeme v Moravskoslezském kraji, Středočeském kraji, Jihomoravském kraji a v Hlavním městě Praze, přesahuje hranici 10 %. Některé kraje vykazují výkyv oproti celkovému trendu nárůstu žáků v ČR, například Zlínský kraj, Kraj Vysočina a Pardubický kraj. Rapidní nárůst můžeme pozorovat ve Středočeském kraji, Hlavním městě Praze a Ústeckém kraji (graf 2).

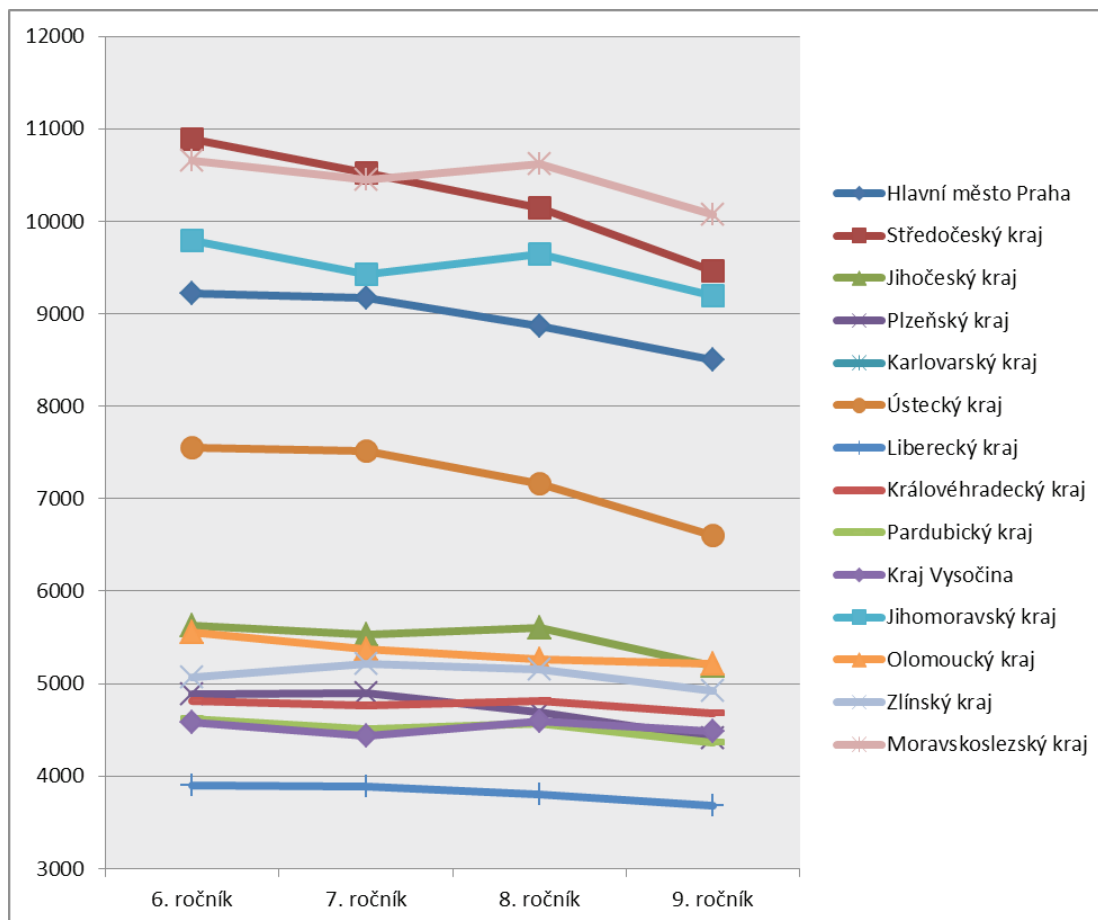
Graf 1: Počet žáků a žáků základních škol a gymnázií

Poznámka: Rozdíl Česká republika/základní školy je počet žáků a žáků víceletých gymnázií; zdroj: MŠMT ČR, 2014, data na vyžádání a upraveno.

2 Popis populace a výzkumného souboru

Graf 2: Počet žáků a žákůň základních škol a víceletých gymnázií v jednotlivých ročnících dle krajů ČR

Zdroj: MŠMT ČR, 2014, data na vyžádání a upraveno.

Tab. 1: Četnost žáků a žákyň v krajích a v ročnících v České republice

Územní celek	Kód kraje	Četnost ZS	6. ročník	7. ročník	8. ročník	9. ročník
Česká Republika		348678	89817	88277	87514	83070
základní školy	CZ	308259	80747	79398	76189	71925
víceletá gymnázia		40419	9070	8879	11325	11145
Hlavní město Praha			35754	9219	9165	8864
základní školy	CZ010	27550	7492	7424	6467	6167
víceletá gymnázia		8204	1727	1741	2397	2339
Středočeský kraj			41001	10882	10521	10139
základní školy	CZ020	36826	9778	9488	9105	8455
víceletá gymnázia		4175	1104	1033	1034	1004
Jihočeský kraj			21950	5626	5528	5604
základní školy	CZ031	19488	5117	4974	4877	4520
víceletá gymnázia		2462	509	554	727	672
Plzeňský kraj			18882	4888	4899	4690
základní školy	CZ032	16672	4408	4421	4052	3791
víceletá gymnázia		2210	480	478	638	614
Karlovarský kraj			10173	2677	2581	2594
základní školy	CZ041	8873	2357	2260	2256	2000
víceletá gymnázia		1300	320	321	338	321
Ústecký kraj			28826	7552	7511	7165
základní školy	CZ042	26374	6923	6928	6542	5981
víceletá gymnázia		2452	629	583	623	617
Liberecký kraj			15259	3894	3885	3802
základní školy	CZ051	13940	3603	3590	3441	3306
víceletá gymnázia		1319	291	295	361	372
Královéhradecký kraj			19067	4812	4763	4814
základní školy	CZ052	17076	4420	4366	4213	4077
víceletá gymnázia		1991	392	397	601	601
Pardubický kraj			18056	4614	4512	4573
základní školy	CZ053	16212	4146	4053	4109	3904
víceletá gymnázia		1844	468	459	464	453
Kraj Vysočina			18096	4583	4440	4592
základní školy	CZ061	16273	4141	4038	4102	3992
víceletá gymnázia		1823	442	402	490	489
Jihomoravský kraj			38057	9791	9428	9644
základní školy	CZ062	33481	8852	8515	8255	7859
víceletá gymnázia		4576	939	913	1389	1335
Olomoucký kraj			21410	5555	5377	5266
základní školy	CZ071	18661	4929	4783	4491	4458
víceletá gymnázia		2749	626	594	775	754
Zlínský kraj			20348	5065	5212	5150
základní školy	CZ072	18750	4704	4854	4718	4474
víceletá gymnázia		1598	361	358	432	447
Moravskoslezský kraj			41799	10659	10455	10617
základní školy	CZ080	38083	9877	9704	9561	8941
víceletá gymnázia		3716	782	751	1056	1127

Poznámka: Základní školy – školy (bez speciálních) a základní umělecké školy; obory víceletých gymnázií – osmi-letá gymnázia (1.–4. ročník), šestiletá gymnázia (1.–2. ročník); ZS – základní soubor; zdroj: MŠMT ČR, 2014, data na vyžádání a upraveno.

Náš výzkumný soubor měl 4198 žáků a žákyň, kteří docházeli do 54 školských zařízení. Výzkumný tým navštívil 35 základní škol a 19 gymnázií. Z celkového počtu respondentů bylo 47,95 % chlapců a 52,05 % dívek, v základním souboru je tento poměr obrácený. Z populace jsme do studie zahrnuli cca 1,2 % adolescentů. Počet žáků a žákyň v jednotlivých krajích

2 Popis populace a výzkumného souboru

prezentuje tabulka 2. Průměrný věk sledované skupiny byl 13,00 let, směrodatná odchylka $\pm 1,25$; medián 13, modus 14, minimum 10 a maximum 16. Respondentů ve věku 10 a 16 let bylo jen několik a pro většinu analýz byla využita data od žáků a žákyň ve věku 11 až 15 let. Z výběrového souboru navštěvovalo základní školy 58,55 % (2458, 0,80 % ze základního souboru) respondentů a gymnázia 41,45 % (1740, 4,30 % ze základního souboru respondentů). Předpokládali bychom, že nejméně dětí se bude rodit v měsíci únoru, ale není tomu tak, nejméně dětí se rodí v lednu, v říjnu a v listopadu, naopak nejvíce jedinců ve výzkumném souboru má měsíc narození červenec, září a duben. Děti narozených 18., 20., 1., 3. a 26. den v měsíci bylo ve výběrovém souboru nejvíce. Nejméně narozených je 31. den, a to z důvodu, že ne každý měsíc má 31 dní; bereme-li v úvahu dny, které jsou v každém měsíci, nejméně dětí se narodí 23. den a následuje 4., 5., 6., 13. a 19. den v měsíci.

Tab. 2: Počet žáků a žákyň ve výzkumném a základním souboru

Územní celek	Kód kraje	Četnost VS	Relativní četnost VS v %	Četnost ZS	Relativní četnost ZS v %	VS ze ZS %
Hlavní město Praha	CZ10	398	9	35754	10	1,11
Středočeský kraj	CZ20	270	6	41001	12	0,66
Jihočeský kraj	CZ31	208	5	21950	6	0,95
Plzeňský kraj	CZ32	260	6	18882	5	1,38
Karlovarský kraj	CZ41	168	4	10173	3	1,65
Ústecký kraj	CZ42	408	10	28826	8	1,42
Liberecký kraj	CZ51	143	3	15259	4	0,94
Královéhradecký kraj	CZ52	214	5	19067	5	1,12
Pardubický kraj	CZ53	242	6	18056	5	1,34
Kraj Vysočina	CZ61	267	6	18096	5	1,48
Jihomoravský kraj	CZ62	360	9	38057	11	0,95
Olomoucký kraj	CZ71	447	11	21410	6	2,09
Zlínský kraj	CZ72	201	5	20348	6	0,99
Moravskoslezský kraj	CZ80	612	15	41799	12	1,46
Česká republika	CZ	4198	100	348678	100	1,20

Poznámka: VS – výběrový soubor, ZS – základní soubor; zdroj: MŠMT ČR, 2014, data na vyžádání a upraveno.

Následující tabulka informuje o počtu žáků a žákyň v jednotlivých ročnících. Výběrový soubor obsahoval adolescenty ze čtyř ročníků, přičemž četnost v jednotlivých ročnících se pohybuje v rozmezí 1026 až 1083. Procentuální vyjádření srovnání s populací je mezi 1,15–1,30 %.

Tab. 3: Počet žáků a žákyň dle školního ročníku ve výzkumném a základním souboru

Školní ročník	Četnost VS	Relativní četnost VS v %	Četnost ZS	Relativní četnost ZS v %	VS ze ZS v %
6	1030	24,54	89817	25,76	1,15
7	1026	24,44	88277	25,32	1,16
8	1059	25,23	87514	25,10	1,21
9	1083	25,80	83070	23,82	1,30

Poznámka: VS – výběrový soubor, ZS – základní soubor.

Výzkumný soubor je co do počtu jednotek velmi rozsáhlý a zastupuje populaci žáků a žákyň docházejících do základních škol, víceletých gymnázií a základních uměleckých škol v České republice. Takto velký a reprezentativní počet respondentů umožňuje zobecňovat výsledky pro populaci a poskytuje přesné údaje o výskytu sledovaných faktorů, rysů a forem chování v populaci.

3 Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)

SPAS je dotazník vytvořený v roce 1987 Matějčkem a Vágnerovou. Jedná se o upravenou variantu původní metody F. J. Boersmy a J. W. Chapmana z roku 1979. SPAS je zkratkou anglického Student's Perception Ability Scale. Dotazník poskytuje informace o postoji dítěte k vlastnímu školnímu výkonu.

Pro původní českou standardizaci bylo jako reprezentativní vzorek použito 2000 dětí z několika českých měst. K přesnější stratifikaci standardizačního vzorku autoři nepřistoupili z důvodu, že mezi dětmi z venkova, menších a větších měst nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl. Dotazník SPAS je často používaným nástrojem jak v praxi, tak i ve výzkumu v rámci různých kvalifikačních prací zaměřených na sebepojetí školní úspěšnosti dětí (Matějček & Vágnerová, 1992).

V naší studii jsme použili revidovanou variantu dotazníku, která je odlišná od původní verze pouze drobnými úpravami některých položek (otázek) nebo jen jejich částí. Tyto úpravy se týkaly pouze jazykové stránky, kdy jsme se snažili text přizpůsobit aktuálním jazykovým kompetencím žáků, aby celý dotazník byl pro ně co možná nejvíce srozumitelný. Jako příklad můžeme uvést položku č. 23, jejíž původní znění bylo „*Psát úhledně a krasopisně mě stojí hrozně moc námahy.*“ (Matějček & Vágnerová, 1992). Nová verze této položky byla upravena následovně: „*Psát úhledně a čitelně mě stojí hrozně moc námahy.*“ (Dolejš & Skopal, 2013).

Podle autorů to, jak dítě vnímá samo sebe, ovlivňuje jeho učení a práci ve škole – výkonnost dítěte tedy nesouvisí jen s jeho schopnostmi, ale i s tím, jak své schopnosti vnímá. Dotazník se používá od 4. ročníku základní školy. Žáci mají zakroužkovat jednu z odpovědí ANO – NE (Matějček & Vágnerová, 1992).

SPAS je užitečný u dětí, které mají nějaké školské problémy, to znamená dětí celkově neprospívajících, dětí se specifickými školskými poruchami, jako je dyslexie, ADHD, a dětí s poruchou adaptace na školu. Je vhodné ho použít i u takových dětí, jejichž problémy zdánlivě se školou přímo nesouvisejí, ale podrobnějším vyšetřením zjistíme, že škola zde přece jen hraje významnou úlohu – např. dítě s tělesnými potížemi, jako jsou bolesti břicha nebo hlavy, které má sice dobrý prospěch, ale trvalou úzkost, že si svoje známky neudrží (Matějček & Vágnerová, 1992).

Dotazník obsahuje 48 položek rozdělených do 6 škál (obecné schopnosti, matematika, čtení, pravopis, psaní, sebedůvěra) po 8 položkách zaměřených na hodnocení výkonu v různých školních dovednostech i na posouzení vlastních schopností a celkové sebedůvěry.

Jednotlivé škály lze charakterizovat následovně:

- 1) Obecné schopnosti: dítě se vyjadřuje o svých intelektových schopnostech, o své bystrosti, pohotovosti a ostatních vlastnostech, které jsou předpokladem ke školní práci; (příklad položky: „*Naučím se dost snadno a rychle i těžkou látku.*“).
- 2) Matematika: dítě hodnotí své schopnosti pro matematiku a svou úspěšnost v tomto předmětu; (příklad položky: „*Matematika je můj nejmilejší předmět a jde mi lehce.*“).
- 3) Čtení: dítě posuzuje své čtenářské dovednosti, celkovou úroveň čtení; (příklad položky: „*Čtu pořád ještě dost nejistě. Potřeboval/a bych číst líp.*“).
- 4) Pravopis: dítě hodnotí svou úspěšnost při zvládnutí gramatiky; (příklad položky: „*V diktátech mívám hodně chyb.*“).

- 5) Psaní: dítě posuzuje kvalitu svého psaného projevu;
(příklad položky: „*Při psaní škrábu jako kocour.*“).
- 6) Sebedůvěra: dítě vyjadřuje důvěru ve své schopnosti a hodnotí své postavení mezi ostatními žáky, jak dalece mezi nimi vyniká nebo obstává v jejich konkurenci;
(příklad položky: „*Ve škole mi jde všechno lehce, bez potíží a cítím se tam dobře.*“).

Jačková (2009) se ve svém výzkumu zaměřila na mezipohlavní rozdíly v jednotlivých složkách sebepojetí školní úspěšnosti na vzorku 110 školáků. V oblasti Obecné schopnosti naměřila průměrný skór u chlapců 3,82. Průměrný skór dívek byl naměřen 3,63 ($t = 0,48$, $p = 0,63$; SD u chlapců je 2,00 a pro dívky 2,30). Zjištěný rozdíl byl statisticky významný, tzn. že chlapci dosahovali vyšších hodnot sebehodnocení. Rozdíl mezi chlapci a dívkami v subškále Matematika nebyl podle tohoto výzkumu statisticky významný. Nepatrně lépe si vedly dívky v rámci subtestu Čtení. V oblasti Psaní se opět lépe hodnotily dívky. Průměrný skór u chlapců ($N = 62$) je 3,30, zatímco průměrný skór dívek ($N = 48$) je 5,02 ($t = -3,72$, $sv = 108$, $p = 0,00$, SD pro chlapce je 2,49 a pro dívky 2,77). Tento zjištěný rozdíl byl statisticky významný. Analýza struktury sebepojetí odhalila, že v oblastech Obecné schopnosti, Matematika a Sebedůvěra dosáhli vyšších průměrných skóru chlapci. Dívky skórovaly výše v oblastech Čtení, Pravopis a Psaní. Mezipohlavní rozdíly ve struktuře sebepojetí školní úspěšnosti však nebyly shledány jako statisticky významné s výjimkou oblasti Psaní, kde chlapci dosáhli průměrného skóru 3,30 a dívky skóru 5,02. Autorka dále porovnávala výsledky dotazníku SPAS s výsledky dalších dotazníkových nástrojů – nejsilnější vztahy byly nalezeny se Škálou klasického strachu, sociálně-situační anxiety a trémy – KSAT (Kondáš & Vonkomer, 1971) v rámci subtestu Tréma. Středně silný vztah byl zjištěn mezi výsledky subškál Tréma a Sebedůvěra ($r = -0,42$), Tréma a Obecné schopnosti ($r = -0,41$). Za zmínku rovněž stojí vztah hodnot subtestů Tréma a Matematika ($r = -0,33$). Touto analýzou autorka potvrdila existenci vztahu mezi úzkostností a sebepojetím školní úspěšnosti, přičemž jako nejvýznamnější složka anxiety se projevila tréma (klasické fobie, sociální situace, tréma, anxiety).

Další výzkumná studie (Hoferková, 2010) uvádí souvislosti mezi sebehodnocením žáků a jejich školní a životní perspektivou. Žáci, kteří jsou ukotveni ve své budoucí časové perspektivě v krátkodobém i dlouhodobém horizontu (vyjádřeno i lepším prospěchem), vykazují nižší míru sebehodnocení a celkového kladného emočního naladění. Autorka se domnívá, že je to způsobeno zejména intenzivním prožíváním budoucnosti, obavami přicházejícími spolu s profesním vyhraňováním, výběrem střední školy apod., které se odrážejí v sebehodnocení pubescenta.

Čerešník (2014), který provedl identickou školní dotazníkovou studii na populaci žáků na území Slovenské republiky (sběr dat proběhl stejným způsobem jako v naší studii, tzn. stejná testová baterie se stejnými dotazníkovými nástroji, stejné věkové rozložení dotázaných žáků atd.), uvádí souvislosti mezi rizikovým chováním (měřeno pomocí dotazníku VRCHA) a sebepojetím školní úspěšnosti (SPAS). To, co nejvíce ovlivňovalo pravděpodobnost nárůstu rizikového chování ve slovenském výzkumném souboru, byly hodnoty sebepojetí v matematice, sebedůvěry a celkového skóru sebepojetí SPAS.

Můžeme tedy konstatovat, že pozitivní sebepojetí žáka lze považovat za protektivní faktor ve vztahu k produkci rizikového chování. Řečeno jinými slovy, čím přesnější obraz bude mít člověk (v tomto případě dospívající) o sobě, tím pozitivnější vztah k sobě může prožívat. Akceptace sebe se tedy projeví i v akceptaci jiných a člověk bude motivován k produkci „neubližujícího“ chování. Překvapujícím je zjištění o silném vlivu sebepojetí v matematice na výskyt rizikového chování. Interpretaci tohoto jevu nabízejí zjištění Vágnerové a Klégrové (2008), které poukazují na silný vztah mezi výsledky v matematice a celkovým sebepojetím (Čerešník, 2014).

3 Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)

Žáci, kteří vyplnili dotazník, měli za úkol v první fázi (ještě než odpovídali na jednotlivé položky SPAS) vyplnit na úvodní straně základní údaje, jako je věk, pohlaví, a také známky, které dostali na poslední vysvědčení z těchto předmětů: český jazyk, matematika, výtvarná výchova, pracovní výchova (pracovní činnosti).

Tabulka 4 prezentuje rozložení známek u dotázaných chlapců a dívek v českém jazyce na konci posledního pololetí. Nejvyšší četnost lze sledovat u dvojky, kterou uvedlo 41,54 % dotázaných žáků. Celkově horší známky (3, 4, 5) uváděli chlapci. Pětku z českého jazyka uvedlo šest chlapců. Poměrně znatelný rozdíl lze sledovat u výskytu jedniček, které uvedlo 20,56 % chlapců, zatímco u dívek to je 36,71 %.

Tab. 4: Četnosti známek z českého jazyka (kontingenční tabulka)

	Pohlaví	Známka 1	Známka 2	Známka 3	Známka 4	Známka 5	Součty
Četnost	Chlapci	404	805	547	203	6	1965
Četnost v %		20,56	40,97	27,84	10,33	0,31	100,00
Celková četnost v %		9,81	19,55	13,29	4,93	0,15	47,73
Četnost	Dívky	790	905	370	87	0	2152
Četnost v %		36,71	42,05	17,19	4,04	0,00	100,00
Celková četnost v %		19,19	21,98	8,99	2,11	0,00	52,27
Četnost	Obě skupiny	1194	1710	917	290	6	4117
Celková četnost v %		29,00	41,54	22,27	7,04	0,15	100,00

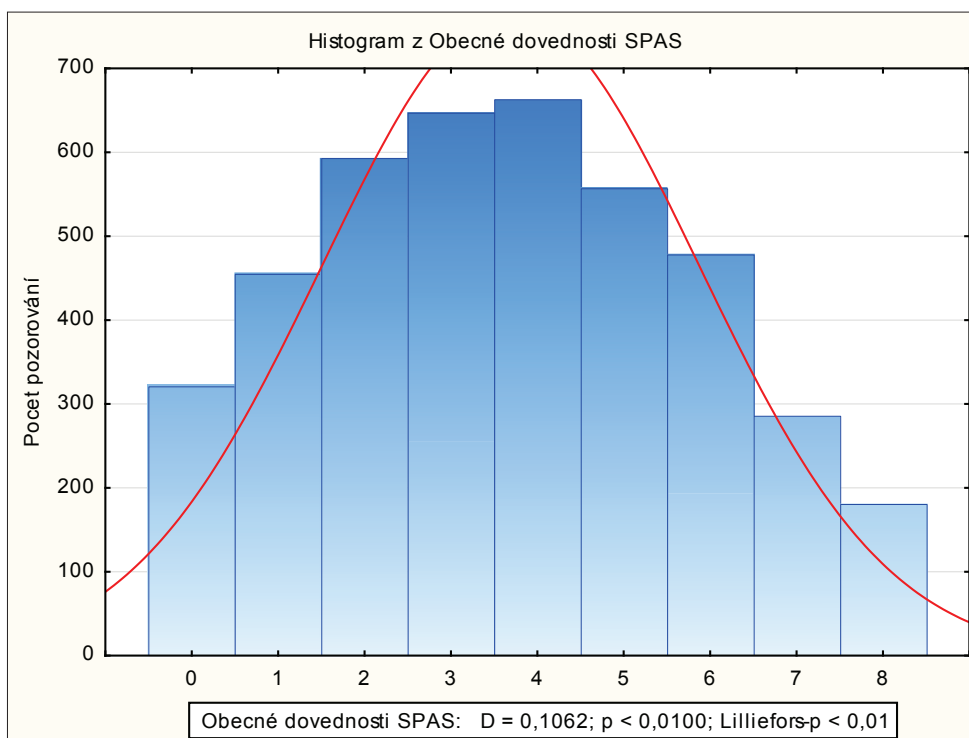
Tabulka 5 prezentuje podobné výsledky rozložení známek z matematiky v populaci dotázaných žáků s rozdělením dle pohlaví. Zde jsou rozdíly mezi chlapci a dívkami již menší, avšak stále dívky vykazují nepatrně lepší výsledky než chlapci. Ve výzkumném souboru se nachází nejvíce dívek s dvojkou z matematiky (19,22 % z celého vzorku). Druhou nejpočetnější skupinou jsou dívky s jedničkou z matematiky (18,41 %), dále chlapci s dvojkou (16,66 %) a čtvrtou nejčetnější skupinou jsou chlapci s jedničkou z matematiky (15,23 %).

Tab. 5: Četnosti známek z matematiky (kontingenční tabulka)

	Pohlaví	Známka 1	Známka 2	Známka 3	Známka 4	Známka 5	Součty
Četnost	Chlapci	626	685	443	195	10	1959
Četnost v %		31,96	34,97	22,61	9,95	0,51	100,00
Celková četnost v %		15,23	16,66	10,78	4,74	0,24	47,65
Četnost	Dívky	757	790	450	148	7	2152
Četnost v %		35,18	36,71	20,91	6,88	0,33	100,00
Celková četnost v %		18,41	19,22	10,95	3,60	0,17	52,35
Četnost	Obě skupiny	1383	1475	893	343	17	4111
Celková četnost v %		33,64	35,88	21,72	8,34	0,41	100,00

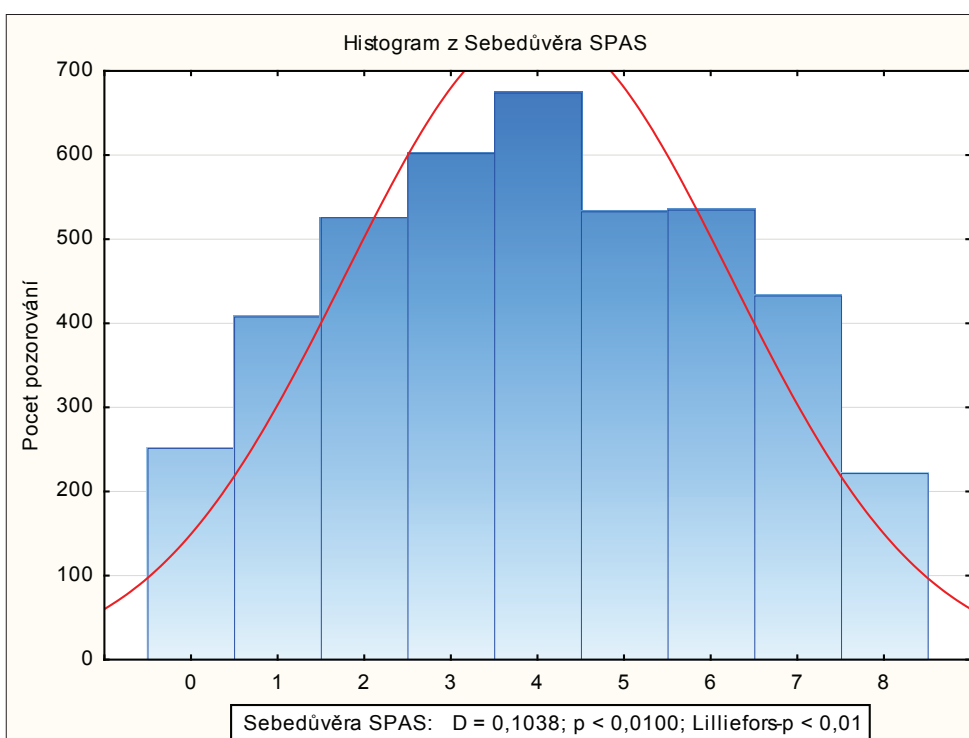
Následující graf dokládá ověření normality rozložení výpovědí zkoumané populace v rámci subškály Obecné schopnosti (SPAS). Zde lze sledovat mírný posun do oblasti po střední hodnotu (hrubý skór 4), tzn. že nepatrně více žáků hodnotilo své obecné schopnosti pod průměrem. Hrubý skór 0 a 1 vykazovalo téměř 800 dotázaných oproti opačnému pólu, kde hrubých skórů 7 a 8 dosáhlo necelých 500 dotázaných.

Graf 3: Normální rozložení – Obecné dovednosti SPAS

Podobné rozložení dokládá graf 4, který prezentuje subškálu Sebedůvěra (SPAS). Zde se opět poměrně rovnoměrně rozkládají výpovědi dotázaných od průměru (hrubý skór 4).

Graf 4: Normální rozložení – Sebedůvěra SPAS

3 Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)

Tabulka 6 prezentuje základní statistické charakteristiky výsledků dotazníku SPAS. Celkový počet žáků, kteří vyplnili celý dotazník SPAS, je 4148. Nejnižší hodnoty vykazovali respondenti v rámci subškály Obecné schopnosti (průměr naměřených hodnot je 3,66), druhou nejnižší naměřenou subškálou je Sebedůvěra (průměr naměřených hodnot je 3,97). Nejvyšších hodnot žáci vykazovali v rámci subškály Čtení (průměr naměřených hodnot 5,51). Modus (hodnota s největší četností) je nejvyšší (hodnota 8) právě u zmíněné subškály Čtení, dále u subškály Psaní. Nejnižší modus byl naměřen u subškály Matematika (2). Z toho lze soudit, že nejvíce žáků si „věří“ ve čtení a psaní, nejméně hodnotí svůj výkon v matematice.

Tab. 6: Základní statistické indexy SPAS

	Počet respondentů	Průměr	Minimum	Maximum	Směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	4148	3,66	0	8	2,17
Matematika	4148	4,39	0	8	2,33
Čtení	4148	5,51	0	8	2,48
Pravopis	4148	4,22	0	8	2,80
Psaní	4148	4,64	0	8	2,53
Sebedůvěra	4148	3,97	0	8	2,22

Tabulka 7 názorně ukazuje rozdíly mezi základními školami a víceletými gymnázii v rámci každé subškály SPAS. Nejmenší rozdíly jsou patrné u subškály Matematika. Nízký rozdíl byl prokázán v rámci subškály Psaní. Statisticky významnější rozdíly byly pak shledány u subškál Obecné dovednosti, Čtení, Pravopis, Sebedůvěra – ve všech těchto ohledech skórovali žáci víceletých gymnázií vyššími hodnotami.

Tab. 7: Výsledky SPAS dle typu školy

	Základní školy průměr	Gymnázia průměr	Statistická významnost (p)
Obecné dovednosti	3,34	4,13	0,001
Matematika	4,33	4,48	0,041
Čtení	5,03	6,19	0,001
Pravopis	3,79	4,85	0,001
Psaní	4,56	4,78	0,004
Sebedůvěra	3,69	4,37	0,001

Tabulka 8 názorně ukazuje rozdíly mezi chlapci a dívkami v rámci každé subškály SPAS. Chlapci vykazovali vyšší průměrný hrubý skóre ve škále Matematika. Dívky naopak výše skórovaly v subškálách Čtení, Psaní, Pravopis. Velmi malé rozdíly byly shledány v rámci subškály Obecné dovednosti a téměř žádný rozdíl nebyl prokázán ve škále Sebedůvěra.

Tab. 8: Výsledky SPAS podle pohlaví

	Chlapci průměr	Dívky průměr	Statistická významnost (p)	Chlapci směrodatná odchylka (SD)	Dívky směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	3,72	3,62	0,133	2,19	2,15
Matematika	4,74	4,08	0,001	2,31	2,30
Čtení	5,22	5,78	0,001	2,46	2,46
Pravopis	3,64	4,77	0,001	2,73	2,75
Psaní	3,61	5,60	0,001	2,35	2,28
Sebedůvěra	3,95	4,00	0,462	2,24	2,19

Statistické rozdíly v jednotlivých krajích v rámci jednotlivých subškál jsme hodnotili pomocí Kruskal-Wallisova testu ANOVA založeného na pořadí. Bylo zjištěno, že jednotlivé kraje se liší ve faktorech Obecné dovednosti, Matematika, Čtení a Pravopis na hladině významnosti $p < 0,001$. Statisticky významný rozdíl byl také shledán u faktoru Sebedůvěra na hladině významnosti $p < 0,01$. Nebyl nalezen statisticky významný rozdíl mezi kraji u faktoru Psaní ($p = 0,317$).

Statistické rozdíly mezi dotázanými žáky podle jejich věku byly vyhledávány Kruskal-Wallisova testu ANOVA založeného na pořadí. Bylo zjištěno, že věk dotázaných žáků není rozhodující pro jejich posuzování v rámci subškály Pravopis ($p = 0,148$). Žáci se podle věku neliší také v rámci subškály Psaní ($p = 0,086$). Následující tabulka prezentuje podrobné výsledky v jednotlivých subškálách dotazníku SPAS podle věkových skupin.

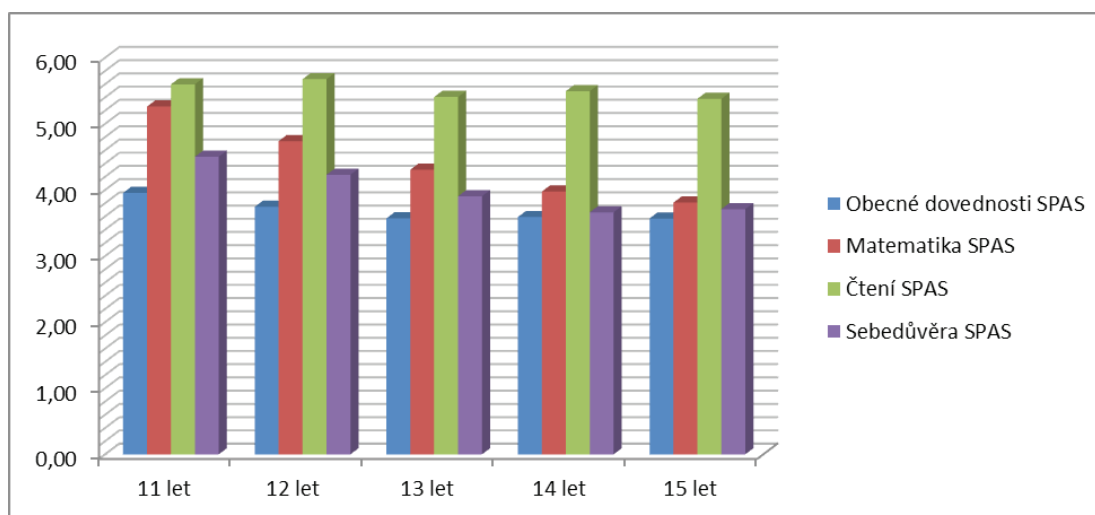
Tab. 9: Základní výsledky ve škálách dotazníku SPAS

11 let	Počet respondentů	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	577	3,95	2,17
Matematika	582	5,26	2,28
Čtení	581	5,60	2,44
Pravopis	581	4,38	2,75
Psaní	581	4,75	2,57
Sebedůvěra	578	4,50	2,13
12 let	Počet respondentů	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	964	3,74	2,11
Matematika	964	4,74	2,28
Čtení	963	5,67	2,43
Pravopis	966	4,29	2,76
Psaní	965	4,81	2,51
Sebedůvěra	965	4,23	2,18
13 let	Počet respondentů	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	1028	3,57	2,20
Matematika	1028	4,31	2,31
Čtení	1029	5,41	2,51
Pravopis	1027	4,06	2,83
Psaní	1028	4,58	2,51
Sebedůvěra	1027	3,90	2,23
14 let	Počet respondentů	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	1077	3,59	2,21
Matematika	1083	3,98	2,28
Čtení	1084	5,49	2,47
Pravopis	1084	4,20	2,81
Psaní	1084	4,56	2,50
Sebedůvěra	1082	3,66	2,22
15 let	Počet respondentů	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Obecné dovednosti	507	3,57	2,11
Matematika	506	3,81	2,25
Čtení	507	5,38	2,53
Pravopis	508	4,33	2,80
Psaní	507	4,59	2,54
Sebedůvěra	505	3,71	2,17

3 Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)

Graf 5 názorně prezentuje rozdíly mezi jednotlivými věkovými skupinami v rámci subškál SPAS (kromě Psaní a Pravopisu, ve kterých se žáci podle věku neliší). Největší pokles sebehodnocení úspěšnosti lze nalézt u škály Matematika, dále také u Sebedůvěry.

Graf 5: Rozdíly výsledků SPAS dle věku

Na základě matematicko-statistických analýz dotazník SPAS prokázal dobré psychometrické vlastnosti, projeví se zde také například rozdíly mezi chlapci a dívkami, dále také mezi žáky základních škol a gymnazisty. S ohlednutím na věkové skupiny byl prokázán nejpatrnější rozdíl u subškál Matematika a Sebedůvěra. Ostatní hodnoty jsou kolísavé nebo nejsou příliš rozdílné mezi jednotlivými skupinami žáků.

4 Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

Rizikové chování představuje souhrnný termín pro aktivity realizované jedincem či skupinou, které vedou k viditelným a prokazatelným problémům různého charakteru (psychologického, sociálního, zdravotního atd.) u jedince či skupiny nebo celé společnosti (Dolejš, 2010). V odborné psychologické, pedagogické či etopedické literatuře se můžeme setkat s různými názvy, jako je problémové chování, disociální chování, delikventní chování, antisociální chování, asociální chování a další. Dolejš (2010) se pokusil v jednoduchém diagramu shrnout terminologicky používané termíny (obrázek 1); vnímá rizikové chování jako zastřešující pojem, „který obsahuje jak vykřikování během vyučovací hodiny (problémové), tak i krádeže a šikanu (delikventní). Na jednom konci tohoto pojmu stojí lhaní, podvádění (disociální), uprostřed se nachází vandalismus (asociální) a na opačném pólu fyzické ubližování (antisociální). V dolní části obrázku je zaznamenána míra rizika, která je s určitým chováním spojená a která definuje stupeň ohrožení nejen samotného aktéra, ale i jeho sociálního okolí a společnosti, v níž žije. Každé společensky rizikové chování je pod drobnohledem odborníků z různých vědních oborů, kteří se vzájemně doplňují a vytvářejí multidisciplinární týmy“ (2010, 20). Teoretická východiska nejsou přesně známa, i když existuje mnoho konceptů, které se problémovým chováním zabývají. Jedná se o teorie založené na biologických proměnných, jiné se zaměřují na sociální kontrolu či na strukturu společnosti nebo na sociální konflikty. Rizikové chování se projevuje v aktivitách, jakými jsou (zne)užívání legálních a nelegálních látek; kriminalita; šikana, hostilita a agresivní chování; rizikové sexuální aktivity; školní problémy a přestupky; extremistické, hazardní a sektářské aktivity; ostatní formy rizikového chování (Dolejš, 2010; Miovský et al., 2012).

Obrázek 1: Vymezení pojmu rizikové chování

Zdroj: Dolejš, 2010, 21.

V České republice i v dalších evropských zemích probíhají různé výzkumné projekty zaměřené na zjišťování a určování prevalence rizikových aktivit u adolescentů. Příkladem mohou být lokální studie Skopala (2013), Lepíka a kol. (2010), Vacka, Šejvla a Miovského (2008) a Vacka (2008) nebo mezinárodní studie, jakou je například Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (Csémy & Chomynová, 2012). Výběrové soubory tvoří reprezentativní vzorky adolescentů (11–20 let) v různých lokalitách (městské části, kraje či celostátní). Studie přináší odpovědi na otázky týkající se frekvence užívání legálních a nelegálních drog. Dále se zaměřují na zkušenosti s určitými aktivitami rizikového charakteru. Bylo například zjištěno, že marihuanu užilo v posledních 30 dnech 15 % dotazovaných dle Csémy, Chomynová (2012); Vacek (2008) naměřil 14 %; Lepík a kol. (2010) zjistili 11 %; Vacek a kol. (2008) uvádějí 24 %.

Někteří výzkumníci se zaměřují na vztahy osobnostních rysů a výskytu rizikového chování. Příkladem může být výzkumný projekt Skopala (2012), kdy byly zjištěny statisticky významné vztahy ($p < 0,001$) mezi impulzivitou, vyhledáváním vzrušení a užíváním minimálně 5 cigaret denně, užíváním alkoholu, stavem opilosti, problémy s policií nebo agresivním chováním vůči vrstevníkům. Přecitlivělost či negativní myšlení bylo v úzkém vztahu ($p < 0,01$) s fyzickým útokem či hostilním chováním vůči respondentovi. Adolescenti, kteří mají zkušenosti s krádežemi v obchodě nebo třídními důtkami, dosahují vyšší hodnoty ve škále negativní myšlení. Významné hodnoty naměřili například Dolejš, Skopal, Suchá a kol. (2014) mezi různými formami agresivity a škálami hodnotícími rizikové aktivity. Například s krádežemi, falšováním a vandalismem souvisí fyzická a verbální agresivita nebo hostilní chování s užíváním legálních a nelegálních látek v adolescenci (tabulka 10).

Tab. 10: Vztah různých dimenzí rizikového chování a různých typů agrese

Faktory	Celkový skór rizikového chování	VRCHA	Abúzus (VRCHA)	Delikvence (VRCHA)	Šikana obět (VRCHA)
Fyzická agresivita BPAQ	0,43***	0,38***	0,21***	0,29	0,27
Verbální agresivita BPAQ	0,36***	0,34***	0,22***	0,27	0,27
Hněv BPAQ	0,28	0,24	0,16	0,15	0,21
Hostilita BPAQ	0,29	0,28	0,20	0,14	0,27

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Dotazník Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA, Dolejš & Skopal, 2013) obsahuje 18 položek, které jsou rozděleny do tří škál, jež tvoří také jeden celkový testový skór, označovaný jako „celkový skór rizikového chování“. První faktor Abúzus je tvořen sedmi otázkami a je zaměřen na aktivity, při kterých jedinec užívá či zneužívá legální či nelegální látky, na nichž může vzniknout psychická a/i fyzická závislost. Dotazník VRCHA obsahuje také faktor Delikvence. Jedná se o faktor sycený sedmi položkami, které hodnotí a zjišťují zkušenosti s odcizováním věcí nebo s falšováním a/nebo s poškozováním cizí věci. Třetím faktorem tohoto diagnostického nástroje je Šikana; identifikuje jedince jako obět agresivního a hostilního chování, které proti němu vedou jeho spolužáci. Tento faktor je tvořen čtyřmi položkami a stejně jako u položek předchozích faktorů má jedinec možnost volby kladné či záporné odpovědi. Administrace dotazníku není časově náročná a trvá cca 10 minut, lze ji realizovat již u žáků a žákyň navštěvujících druhý stupeň základního vzdělávání. Respondent vybírá ze dvou předem připravených odpovědí a jedná se o metodu „tužka/papír“.

Dotazník VRCHA kromě tří definovaných faktorů měří základní prevalenční hodnoty specifikovaných aktivit, tedy výskyt daného chování v populaci. Výzkumný soubor byl určitou reprezentací populace českých žáků a žákyň navštěvujících sekundární stupeň vzdělávání. Více než 31 % adolescentů ve věku 11–15 let má za posledních 30 dní zkušenosti

s alkoholickými nápoji. Hodnota 20 % je překročena v položkách, které se zaměřují na falšování parafy rodičů, na autoagresivní aktivity a na krádež. Experimentování s marihuanou potvrdilo 10,86 % dotazovaných a 3,04 % respondentů vykouří více než 5 cigaret denně, což je některými autory považováno u takto mladých uživatelů jako velmi rizikové chování co do možných zdravotních problémů či fyzické závislosti. Verbální agresivitu za posledních 30 dní ve formě hrubých a vulgárních urážek potvrdilo 17,61 % respondentů a fyzické ubližování 11,68 % respondentů. Na sociálních sítích se stalo oběťmi 7,12 % dotazovaných. Na otázku „Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?“ zvolilo kladnou odpověď 3,93 %, to znamená cca 165 jedinců. Počet těch, kteří byli opilí během posledního měsíce, není možná až tak vysoký, ale uvědomíme-li si věk respondentů, je to zarážející hodnota (tabulka 11). V přepočtu na celou populaci žáků a žákyň České republiky bylo během posledních 30 dnů opilých cca 14 tisíc z nich.

Tab. 11: Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování

Položky dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů	Odpověď Ano v %	Odpověď Ne v %
Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	31,19	68,81
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašiš?	10,86	89,14
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	10,88	89,12
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	5,55	94,45
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	3,04	96,96
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	3,93	96,07
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	8,95	91,05
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	29,87	70,13
Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	11,89	88,11
Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?	8,30	91,70
Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	23,31	76,69
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	14,96	85,04
Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	7,36	92,64
Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	10,71	89,29
Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	25,16	74,84
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	17,61	82,39
Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?	7,12	92,88
Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	11,68	88,32

Následující tabulka 12 prezentuje podrobnější informace o výskytu určitých forem rizikového chování. Z výsledků je patrné, že většina rizikových aktivit se častěji vyskytuje u dětí navštěvujících základní školy. Někdy nejsou rozdíly až tak významné, příkladem může být pití alkoholického nápoje za posledních 30 dní (žáci základních škol 32,06 %, žáci gymnázií 29,71 %) nebo bezdůvodné užití léků (žáci základních škol 9,49 %, žáci gymnázií 8,31 %). U jiných aktivit už rozdíl je velmi významný, příkladem je užití více než 5 cigaret denně (žáci základních škol 4,52 %, žáci gymnázií 0,99 %) nebo problémy s policií (žáci základních škol 9,69 %, žáci gymnázií 3,89 %). Žáci základních škol začínají mít dříve pohlavní styk a dříve experimentují s marihuanou. Na základních školách se objevuje ve vyšší míře agresivní chování. Obětí hrubých a vulgárních urážek se stalo za posledních 30 dní 20,91 % žáků základních

4 Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

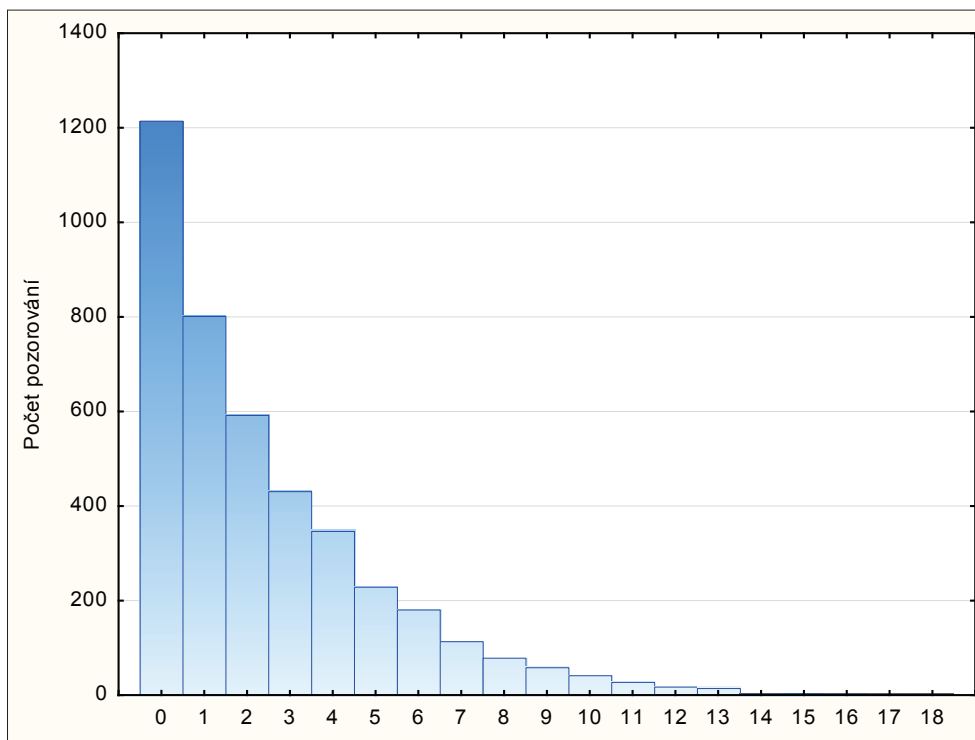
škol, a to je o 7,88 % více než mezi žáky gymnázií. Jen v jedné aktivitě vykazují žáci gymnázií vyšší frekvenci, a to je falšování podpisu jednoho z rodičů. Žáci gymnázií odpověděli kladně na tuto otázku ve 30,81 % a žáci základních škol ve 29,08 %.

Tab. 12: Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování dle typu školy

Položky dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů	Základní školy		Gymnázia	
	Odpověď Ano v %	Odpověď Ne v %	Odpověď Ano v %	Odpověď Ne v %
Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	32,06	67,94	29,71	70,29
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašiš?	12,55	87,45	8,31	91,69
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	14,62	85,38	5,46	94,54
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	7,13	92,87	3,20	96,80
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	4,51	95,49	0,99	99,01
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	4,52	95,48	3,02	96,98
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	9,49	90,51	8,31	91,69
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	29,08	70,92	30,81	69,19
Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	13,09	86,91	10,09	89,91
Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?	9,36	90,64	6,63	93,37
Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	23,53	76,47	22,85	77,15
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	16,74	83,26	12,44	87,56
Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	9,69	90,31	3,89	96,11
Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	12,59	87,41	7,85	92,15
Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	26,75	73,25	22,92	77,08
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	20,91	79,09	13,03	86,97
Ublížil ti někdo nebo tě zsměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?	8,20	91,80	5,64	94,36
Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	13,42	86,58	9,25	90,75

Graf 6 informuje o tom, že více než 1200 respondentů nezískalo žádný bod v dotazníku VRCHA, což znamená, že každou otázku negovali. Šest a více bodů dosáhlo 12,79 % respondentů, potvrzují tedy realizaci šesti a více rizikových aktivit.

Graf 6: Celkový skór rizikového chování

Následující tabulka prezentuje porovnání výskytu jednotlivých rizikových forem chování dívek a chlapců. Chlapci dosahují vyšších hodnot jak v celkovém skóru rizikového chování, tak i ve faktoru delikvence. Lze tedy říci, že jsou náchylnější ke krádežím, agresivitě či podvádění více než dívky. Dívky více užívají a zneužívají tabákové výrobky a léky a obecně dosahují vyšších hodnot ve skóru abúzus. Obě skupiny se liší v krádežích, kdy chlapci častěji kradou v obchodě či peníze rodičům. Rovněž mají častěji problémy s policií či s poškozováním cizího majetku, zde je rozdíl oproti dívkám velmi významný. Statisticky významný rozdíl nepozorujeme u faktoru Šikana, jakož i u jednotlivých položek tohoto faktoru. Podobně je na tom i užívání alkoholu či marihuany.

4 Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

Tab. 13: Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování u dívek a chlapců a hladina významnosti

Položky dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů	Chlapci průměr	Dívky průměr	Statistická významnost (p)
Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	0,32	0,31	0,539
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašíš?	0,11	0,11	0,922
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	0,09	0,12	0,002
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	0,07	0,05	0,008
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	0,02	0,04	0,031
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	0,04	0,04	0,575
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	0,07	0,11	0,001
Faktor abúzus	0,71	0,77	0,130
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	0,25	0,34	0,001
Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	0,13	0,11	0,038
Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?	0,09	0,08	0,288
Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	0,30	0,17	0,001
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	0,21	0,09	0,001
Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	0,11	0,04	0,001
Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	0,13	0,08	0,001
Faktor delikvence	1,23	0,92	0,001
Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	0,25	0,26	0,353
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	0,19	0,16	0,003
Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?	0,06	0,08	0,108
Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	0,11	0,12	0,688
Faktor šikana	0,62	0,61	0,828
Celkový skór rizikového chování	2,56	2,30	0,002

Při hodnocení skupin dle typu navštěvovaného školského zařízení zjišťujeme, že gymnazisté dosahují ve všech faktorech a v celkovém skóru rizikového chování statisticky nižších hodnot. Nebudeme-li brát v úvahu celkový skór, kde rozdíl je významný na hladině 0,001, vyjádřeno hrubým skórem je rozdíl 0,65 bodu. Žáci základních škol se chovají rizikověji, častěji experimentují s marihuanou a dalšími legálními drogami, vyskytuje se u nich vyšší míra výskytu krádeží, poškozování cizího majetku. V populaci žáků gymnázií je menší množství těch, kteří jsou obětmi agrese či jiných projevů hostility (tabulka 14).

Tab. 14: Průměrné hodnoty dívek a chlapců ve faktoru dotazníku VRCHA a hladina významnosti

	Základní školy průměr	Gymnázia průměr	Statistická významnost (p)
Abúzus	0,85	0,59	0,001
Delikvence	1,15	0,95	0,001
Šikana	0,69	0,51	0,001
Celkový skór VRCHA	2,69	2,04	0,001

Podíváme-li se na podrobnější výsledky, tabulka 15 identifikuje jen několik aktivit, u kterých není rozdíl mezi žáky sledovaných školských zařízení. V měsíční prevalenci užití alkoholu či v užívání léků bez dozoru dospělých není statistický významný rozdíl. Tento trend pozorujeme také u krádeží a falšování. V populaci žáků základních škol se nachází více jedinců, kteří experimentují s cigaretami nebo se častěji dostávají do kontaktu s policií. Vyšší míru verbální agresivity shledáváme u žáků základních škol než žáků gymnázií.

Tab. 15: Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování u žáků a žákyň gymnázií a základních škol a hladina významnosti

	Základní školy průměr	Gymnázia průměr	Statistická významnost (p)
Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	0,32	0,30	0,088
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašiš?	0,13	0,08	0,001
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	0,15	0,06	0,001
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	0,07	0,03	0,001
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	0,05	0,01	0,001
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	0,05	0,03	0,006
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	0,09	0,08	0,208
Faktor abúzus	0,85	0,59	0,001
Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	0,29	0,31	0,309
Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	0,13	0,10	0,003
Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?	0,10	0,07	0,001
Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	0,24	0,23	0,601
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	0,17	0,12	0,001
Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	0,10	0,04	0,001
Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	0,13	0,08	0,001
Faktor delikvence	1,15	0,95	0,001
Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	0,27	0,23	0,001
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	0,21	0,13	0,001
Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?	0,08	0,06	0,002
Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	0,13	0,09	0,001
Faktor šikana	0,69	0,51	0,001
Celkový skór rizikového chování	2,69	2,04	0,001

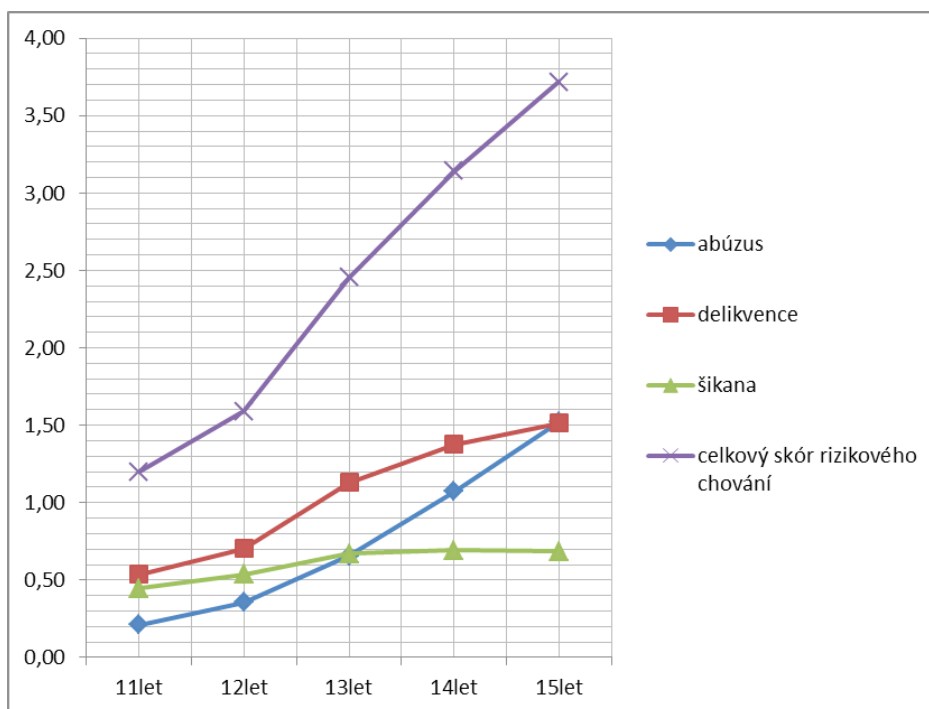
Další výsledky informují o tom, že rozdíly mezi věkovými kohortami – ve všech sledovaných faktorech (Abúzus, Delikvence, Šikana) a v celkovém skóru rizikového chování – je signifikantní, a to na hladině významnosti 0,001. Následující graf 7 prokazuje u všech sledovaných veličin nárůst. S přibývajícím věkem roste i míra rizikovosti, během 4 let stoupne rizikovost z 1,20 na 3,72, což je o více než 2,5 bodu. Vezmeme-li v úvahu, že všechny aktivity v položkách VRCHA jsou již významně rizikové a některé i legislativně upravované, je jejich výskyt u adolescentů ve věku 11–15 let velmi závažný. Z grafu 7 lze vidět, že vzestup je hlavně mezi 12. a 13. rokem života. Dle Eriksona (2002) jde ve 12 letech (6–12 let) o konflikt mezi přičinlivostí, snaživostí, zapojením se do aktivit rodiny, společnosti, snahou získat uznání pracovitostí. Erikson (2002, 235–236) píše, „že hranice školákova ega zahrnuje jeho

nástroje a dovednosti: pracovní princip jej učí radosti z dokonalé práce prostřednictvím stále pozornosti a neutuchající pílě“. Protipólem dle eriksonovské teorie je pocit méněcennosti (inferiorita), tedy vlastní pocit nepotřebnosti a neschopnosti.

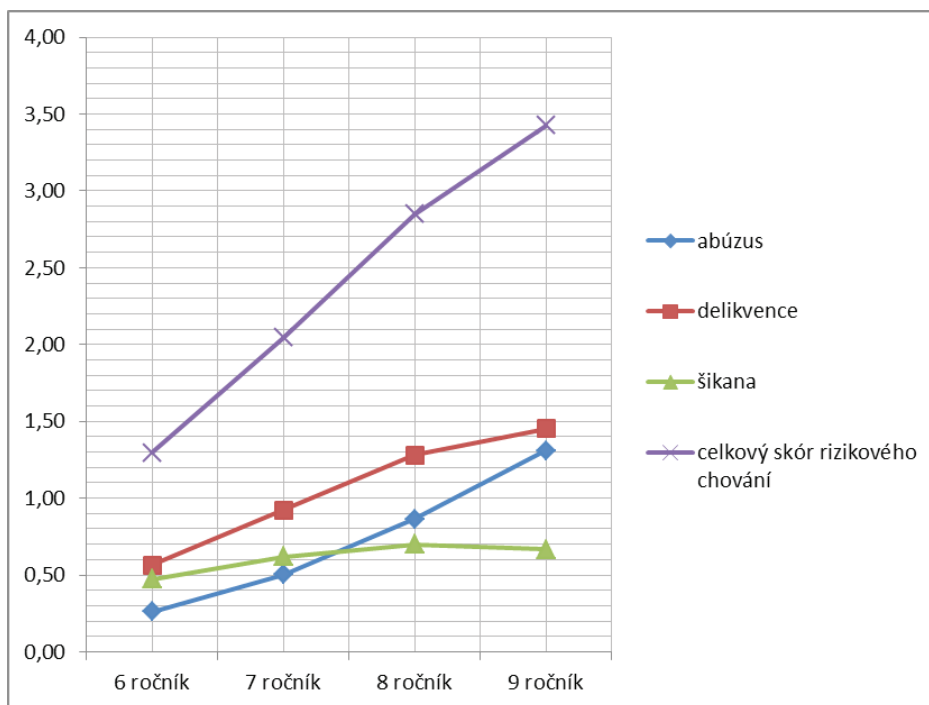
Ve 13 letech (13–19 letech) začíná mládí. Adolescenti zpochybňují veškerou neměnnost a veškeré kontinuity. Dochází k rychlému fyzickému růstu, který oproti dětství u adolescenta probíhá i v pohlavních orgánech a jejich funkčnosti. Erikson (2002, 237) píše: *„Rostoucí a vyvíjející se mládež, jež čelí této fyziologické revoluci v sobě samé a před níž stojí konkrétní úkoly dospělosti, se nyní zabývá hlavně tím, jak vypadá v očích jiných lidí ve srovnání s tím, jak se sama cítí, a otázkou, jak projít role a dovednosti pěstované dříve s profesními prototypy současnosti*.“ Jedinec si buduje svou ego identitu, Erikson to vnímá jako období integrace, pokud dochází k narušení tohoto vývoje, může dojít ke konfuzi rolí. Erikson (2002, 238) dále k tomu píše, *„že mladiství si totiž nejen navzájem přechodně pomáhají zvládnout velkou část svého neklidu vytvářením různých part a stereotypizováním sebe samých, svých ideálů a svých nepřátel; s jistou perverzitou vzájemně testují své schopnosti slíbit a dodržet věrnost*“. V tomto období se jedinec více identifikuje s různými hrdiny, objevuje se potřeba diskuze, potřeba verbální i neverbální komunikace s vrstevníky, ale i s okolím.

Informace v grafech 7 a 8 lze zpracovat také z hlediska plánování primární prevence. Jediný faktor, který má vzestupnou i klesající tendenci, je šikana, kdy počet obětí graduje v 8. ročníku základního vzdělávání (minimální rozdíl v porovnání s 9. ročníkem), ostatní faktory mají jen vzestupnou tendenci. Jedinci docházející do 6. tříd mají velmi málo zkušeností s alkoholem či tabákem nebo marihuanou, to samé můžeme říci i o ostatních rizikových aktivitách. Hypoteticky lze říci, že v 5. ročníku jsou hodnoty o více než polovinu nižší, tedy delikvence na hodnotě 0,28 nebo abúzus na 0,13, a ve 4. ročníku jsou už úplně mizivé. Primární prevence a interakčně-intervenční programy s dětmi by měly gradovat na konci prvního a začátku druhého stupně základního vzdělávání (tedy 4.–6. třída), kdy dle Eriksona (2002) má dítě zájem se zapojovat do společných „pracovních“ aktivit. Kromě tohoto identifikovaného období se domníváme, že jsou pak ještě dvě periody, kdy je efektivní se zaměřit na prevenci. Zprv je to období předškolního věku mezi 5. a 6. rokem, kdy se zaměřujeme hlavně na rozvoj osobnosti jedince. Druhé období je přechod adolescentů ze základních na střední školy (věk 15–16 let), v tomto věku se pak orientujeme na rozvoj zdravého životního stylu. Každé toto období vyžaduje trochu jinak zacílené interakčně-preventivní programy. Je nutné při prevenci respektovat věk a vývoj dítěte. Také samotné preventivní programy by měly být vytvořeny dle potřeb cílové skupiny.

Graf 7: Vývoj výskytu faktorů VRCHA a celkového skóru rizikového chování dle věku žáků a žákyň

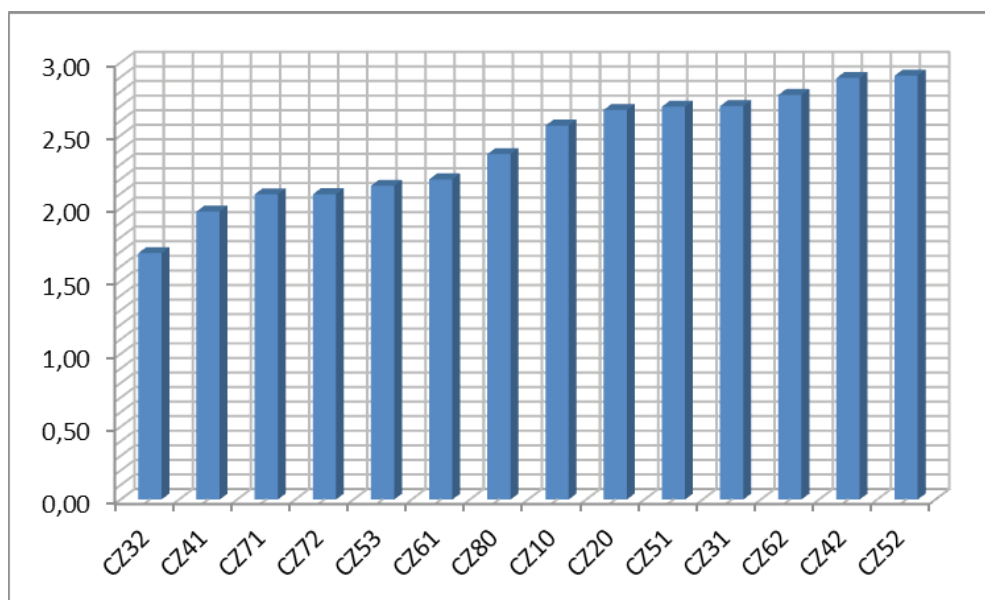
Graf 8: Vývoj výskytu faktorů VRCHA a celkového skóru rizikového chování dle školního ročníku

Podobné informace sledujeme i u krajů, kde jsou rozdíly také významné, kraje se v jednotlivých faktorech liší, některé více a jiné méně, ale vždy statisticky významně. Nejvyšší rizikovitost a častější výskyt rizikových aktivit pozorujeme v krajích Královéhradeckém, Ústeckém a Jihomoravském. Na opačném pólu stojí Plzeňský, Karlovarský a Olomoucký kraj (graf 9).

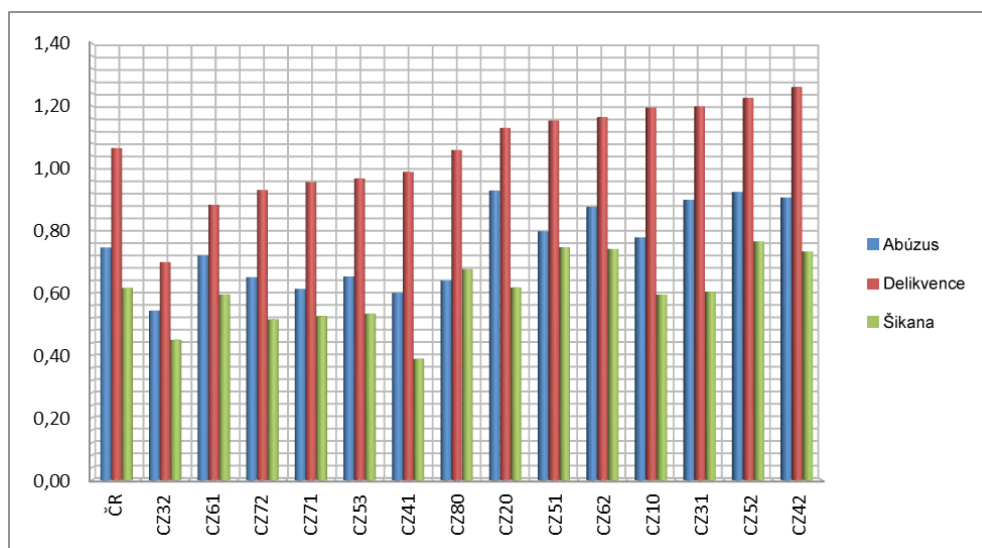
Graf 9: Průměrný skór rizikového chování dle krajů

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Následující zobrazení (graf 10) prezentuje tři faktory dotazníku VRCHA a průměrné hodnoty těchto faktorů v jednotlivých krajích a celkově za ČR. Nejvyšších hodnot ve faktoru Abúzus dosahuje Středočeský kraj, který je doprovázen kraji Královéhradeckým, Ústeckým, Jihočeským a Jihomoravským. Nejméně žáků se zkušeností s užíváním marihuany, alkoholu či tabáku je v Plzeňském, Karlovarském a Olomouckém kraji. Ve faktoru Delikvence je postavení krajů trochu odlišné, nejnižších hodnot dosahují Plzeňský, Jihomoravský a Zlínský kraj. Na opačném pólu stojí Ústecký, Královéhradecký, Jihočeský kraj a doplňuje je Hlavní město Praha. Nejméně obětí šikany je identifikováno v Karlovarském, Plzeňském, Zlínském, Olomouckém a Pardubickém kraji. Královéhradecký, Liberecký, Jihomoravský a Ústecký kraj hlásí nejvíce žáků a žákyň, kteří jsou obětí verbální a fyzické agresivity ze strany spolužáků.

Graf 10: Rozdíl populace dle krajů v jednotlivých faktorech VRCHA

Poznámka: Česká republika (ČR), Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Výsledky mohou sloužit k přesnějšímu zacílení preventivních intervenčních aktivit a programů. Toto zacílení zvyšuje efektivitu a dopad programů a aktivit a snižuje množství finančních prostředků, které by byly vynaloženy bez dosažení požadovaného dopadu a efektu. Výsledky přinesly zajímavé informace, například počet obětí šikany je ve věkových a ročníkových kohortách víceméně stabilní. Počet těch, kteří se stanou obětí verbální či fyzické agresivity, se v populaci 11–15letých nemění. Napříč územními celky existují signifikantní rozdíly v jednotlivých formách a faktorech rizikového chování.

5 Škála osobnostních rysů u adolescentů (ŠORA)

Osobnost člověka je velmi složitý systém tvořený různými osobnostními rysy a vlastnostmi, ale i dalšími prvky a komponentami. Mezi první autory teorií osobnosti patří Hippokrates a Galenos, kteří na základě převahy některé z tekutin (krev, hlen, žlutá a černá žluč) rozlišovali čtyři typy: sangvinika, melancholika, cholera a flegmatika. V době, kdy se psychologie stává samostatnou vědou, přicházejí další autoři s vlastními teoriemi osobnosti, příkladem mohou být Kretschmerova, Jungova či Freudova teorie osobnosti. V druhé polovině 20. století se začínají objevovat první teorie zaměřené na rysy a vlastnosti osobnosti. Jedním z protagonistů teorie rysů byl Cattell, který za pomoci faktorové analýzy identifikoval primární a sekundární charakteristiky osobnosti. Dalším představitelem teorie rysů byl Allport, který se svým spolupracovníkem Olbertem analyzoval 4,5 tisíce slov hodnotících a popisujících chování a stavy člověka. Každá lidská osobnost je tvořena skupinou rysů, které vytvářejí určitou strukturu a jsou pozorovány v chování a jednání člověka, jakož i v jeho prožívání okolí a světa. Rysy se vyznačují určitou stálostí a na základě nich jsme schopni porovnávat a srovnávat jedince. Allport identifikoval tyto vlastnosti rysů: a) rysy lze podrobit zkoumání; b) jedná se o základní komponenty osobnosti; c) neexistují ostré hranice mezi jednotlivými rysy a mohou se překrývat; d) jsou podkladem pro lidské chování a jednání; e) jedná se o obecnější charakteristiky osobnosti (Hall & Lindzey, 1999).

K analýze osobnosti člověka, respektive k identifikaci rysů osobnosti využívají psychologové mnoho psychodiagnostických metod, příkladem může být Cattellova triáda metod Children's Personality Questionnaire (pro děti ve věku 8–13 let), High School Personality Questionnaire (pro adolescenty ve věku 12–18 let) a 16 Personality Factors, ale lze využít i další nástroje, jako je Dotazník typologie osobnosti (GPOP), NEO pětifaktorový osobnostní inventář nebo Eysenckovy osobnostní dotazníky pro dospělé. Některé z metod jsou určeny pro diagnostiku dětí, adolescentů a jiné pro dospělé. Každý diagnostický nástroj zjišťuje jinou skupinu rysů, příkladem je dotazník HSPQ, který diagnostikuje 14 rysů (např. citová stálost, průbojnost, nadšenost či sebedůvěra) oproti dotazníku NEO, který se zaměřuje na 5 rysů (extraverze, otevřenost, svědomitost, přívětivost a neuroticismus).

Dotazník Škála osobnostních rysů u adolescentů (ŠORA, Skopal & Dolejš, 2013) je metoda, která je vystavěna na analýze více než 130 položek, které byly testovány s dalšími otázkami již v praxi využívaných psychodiagnostických nástrojů zaměřených na osobnostní rysy adolescentů (více než 660 položek). Metoda měří čtyři základní charakteristiky, které jsou součástí osobnosti adolescentů.

Metoda měří tyto osobnostní rysy: a) Úzkostnost – strach, citlivost, bázlivost, spoléhání na druhé, přecitlivělost, pasivní komunikace, selhávání při dosahování cílů, smutek, labilita, hypochondrie. b) Impulzivita – nerozvážené chování, bez zábran, citová nestálost, vznětlivost, nedostatek sebeovládání, vztek, agresivní chování, výskyt různých forem rizikového chování, surovost a bezcitnost. c) Nadšenost – aktivnost, povídavost, optimismus, kladné sebehodnocení, sebeúcta, sebe prezentace, veselí. d) Rozvážnost – zaměřenost na cíl, minimální výskyt fyzické a verbální agrese či hněvu, nízká hostilita, přívětivost, upřímnost, důvěřivost, dostatek sebeovládání a sebekontroly, nízký výskyt různých forem rizikového chování.

Diagnostický nástroj ŠORA je metodou obsahující 72 otázek, na které respondent odpovídá výběrem jedné ze čtyř připravených odpovědí. Administrace dotazníků trvá cca 15–20 minut a je určena pro adolescenty od 11 do 18 let (populační normy pro 11–15 let). Škály Impulzivita a Úzkostnost jsou syceny 24 položkami a škály Nadšenost a Rozvážnost mají 12 položek. Každá škála obsahuje otázky autorského týmu a otázky již existujících diagnostických nástrojů – BDI (Beck, Steer, & Brown, 1996), SURPS (Dolejš, 2010; Conrod & Woicik, 2002), STAI (Spielberger, Gorsuch & Lushene, 1970), ZTPI (Lukavská, Klicperová-Baker,

Lukavský & Zimbardo, 2011), ŠHaN (Müllner, Šekej & Farkaš, 1983), UPPS (Whiteside & Lynam, 2001), LAP-R (Reker & Peacock, 1981).

Sledovaný soubor 4011 žáků a žákyň (ti, kteří vyplnili dotazník využitelný ke statistickým procedurám) dosáhl základní základních statistických hodnot dle tabulky 16.

Tab. 16: Základní statistické údaje v dotazníku ŠORA

	Počet respondentů	Průměr	Minimum	Maximum	Směrodatná odchylka (SD)
Nadšenost	4152	32,72	17,00	46,00	4,29
Rozvážnost	4131	34,68	15,00	48,00	4,51
Úzkostnost	4077	54,22	27,00	89,00	10,19
Impulzivita	4104	58,49	24,00	92,00	9,90

Informace k rysu Úzkostnost říkají, že nejpočetnější skupinou jsou adolescenti, kteří dosáhli 44–64 hrubých bodů, a naměřená průměrná hodnota byla 54,22. U rysu Impulzivita jsou nejpočetnější skupinou jedinci dosahující od 48 do 68 hrubých bodů. U škály Nadšenost je průměrná hodnota 32,73 hrubého bodu, 68 % respondentů je v rozmezí 28–37 hrubých bodů. Posledním sledovaným faktorem je Rozvážnost, kde sledovaná skupina dosáhla 34,68 hrubých bodů a směrodatná odchylka je 4,51, což říká, že 68 % respondentů se vešlo do rozmezí 29 až 40 hrubých bodů.

Dívky dosahují nižšího skóru u rysu nadšenost a impulzivita, ale jsou více úzkostnější a rozvážnější, což mohou být za určitých okolností propojené vlastnosti, úzkostnější jedinec je více rozvážný, uzavřenější a méně aktivní. Tabulka 17 s průměrnými hodnotami a směrodatnými odchylkami nám poskytuje informace o statisticky významných rozdílech mezi jednotlivými genderovými skupinami.

Tab. 17: Základní statistické údaje o dívkách a chlapcích v dotazníku ŠORA

	Chlapci průměr	Dívky průměr	Statistická významnost (p)	Chlapci směrodatná odchylka (SD)	Dívky směrodatná odchylka (SD)
Nadšenost	33,40	32,11	0,001	4,22	4,27
Rozvážnost	34,40	34,95	0,001	4,64	4,38
Úzkostnost	52,23	56,04	0,001	9,89	10,12
Impulzivita	59,35	57,70	0,001	9,92	9,82

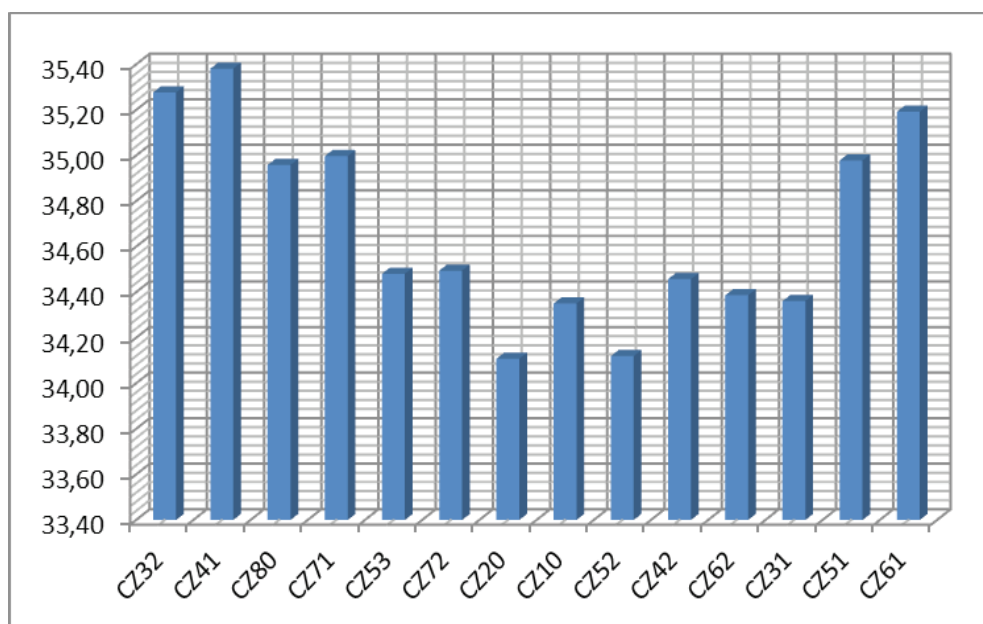
Při porovnání žáků gymnázií a základních škol nenacházíme rozdíl u Nadšenosti, u obou skupin je průměrná hodnota na velmi podobné úrovni. Tento rys není tedy závislý na typu školy, kterou respondent studuje. Statisticky významné rozdíly jsou u dalších faktorů. Žáci základních škol jsou úzkostnější, bázlivější, ale i impulzivnější, vznětlivější i agresivnější. Lze říci, že se ve skupině žáků a žákyň základních škol objevuje větší počet těch, kteří jsou nad jednu směrodatnou odchylku. Žáci a žákyně primy až kvarty víceletých gymnázií dosahují vyšších hodnot ve faktoru Rozvážnost a lze je charakterizovat jako jedince s vyšší mírou důvěřivosti, sebeovládání, sebekontroly a s nízkou mírou sklonu k rizikovému chování.

Tab. 18: Základní statistické údaje dle typu školy v dotazníku ŠORA

	Základní škola průměr	Gymnázia průměr	Statistická významnost (p)	Základní školy směrodatná odchylka (SD)	Gymnázia směrodatná odchylka (SD)
Nadšenost	32,66	32,82	0,239	4,28	4,32
Rozvážnost	34,51	34,93	0,002	4,54	4,45
Úzkostnost	54,91	53,27	0,001	10,22	10,08
Impulzivita	58,95	57,84	0,001	9,80	9,99

Jednotlivé kraje se neliší ve faktoru Nadšenost, kde p hodnota byla na hladině 0,758. Statisticky významný rozdíl nebyl pozorován u faktoru Impulzivita ($p = 0,078$), faktor tedy není závislý na místě bydliště. Rozdíly napříč kraji lze pozorovat u faktoru Rozvážnost, ale jen na hladině 0,05; nejvyšší statisticky významný rozdíl je u faktoru úzkostnost, kde rozdíl byl na hladině 0,01. Nejrozvážnější jedinci docházejí do škol v Karlovarském kraji a v Plzeňském kraji a v Kraji Vysočina. Nejnížší průměrné hodnoty dosahují žáci a žákyně ze Středočeského kraje (graf 11).

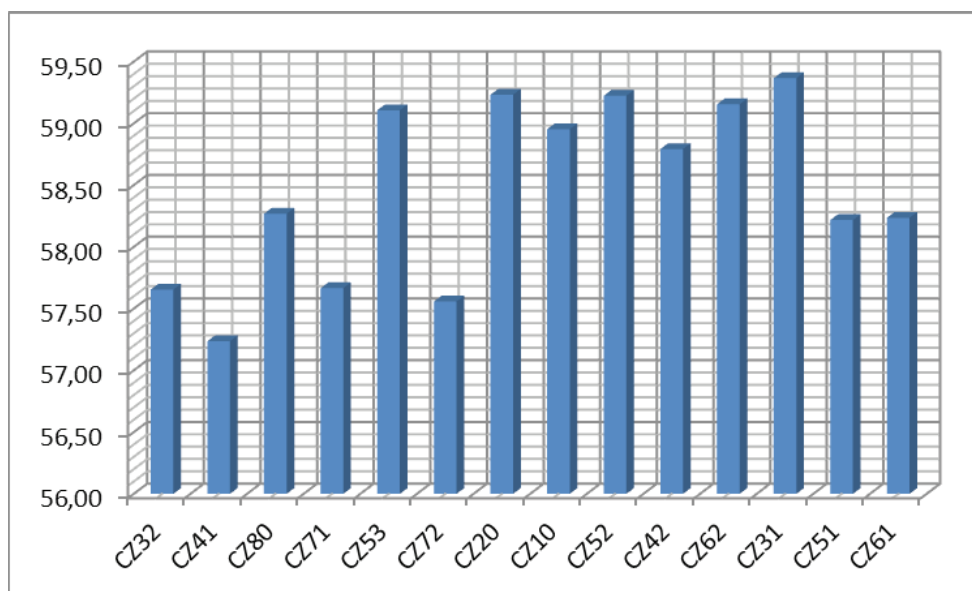
Graf 11: Průměrná hodnota ve faktoru Rozvážnost v jednotlivých krajích

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Výsledky ve faktoru Impulzivita jsou zajímavější, protože zde lze rozlišit dvě skupiny krajů. První skupina dosahuje velmi nízkých hodnot, jedná se o Plzeňský, Karlovarský, Olomoucký a Zlínský kraj. Druhou skupinu prezentují kraje Královéhradecký, Jihočeský, Středočeský a Pardubický (graf 12), kde průměrné hodnoty jsou nad hladinu 59 hrubých bodů. Rozdíl mezi těmi dvěma skupinami je více než 1,5 bodu.

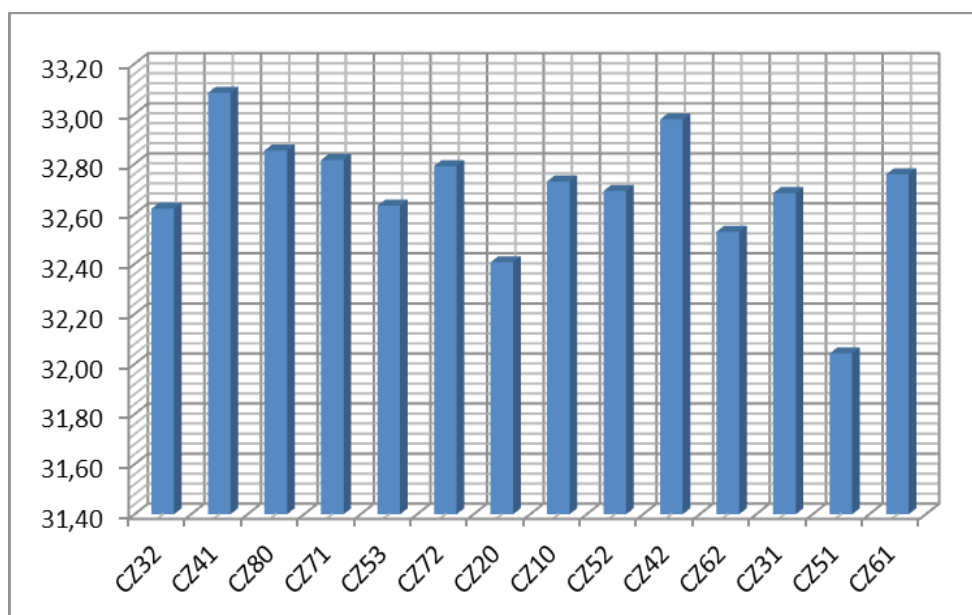
Graf 12: Průměrná hodnota ve faktoru Impulzivita v jednotlivých krajích

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Třetím sledovaným faktorem byla Nadšenost. Oproti všem krajům dosahují žáci a žákyně v Libereckém kraji nejnižších hodnot. Aktivnější, optimističtější a veselejší respondenti jsou v krajích Karlovarském a Ústeckém. Rozpětí mezi kraji s nejnižší hodnotou a s nejvyšší hodnotou je cca 1 bod.

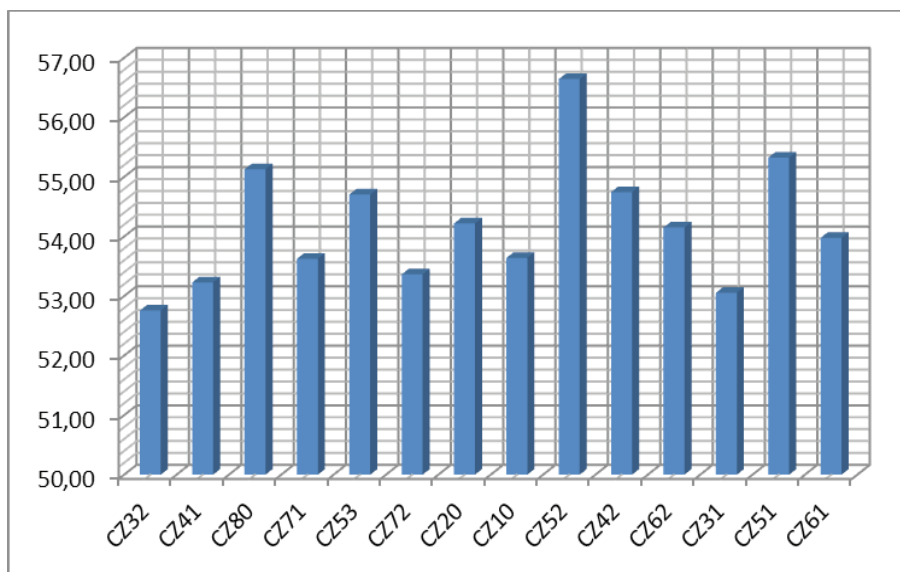
Graf 13: Průměrná hodnota ve faktoru Nadšenost v jednotlivých krajích

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Posledním sledovaným rysem je Úzkostnost. Jedinci, kteří dosahují vysokých hodnot, jsou více citliví, bázlíví, emočně labilní, smutní či precitlivělí. Tyto charakteristiky můžeme častěji pozorovat u žáků a žákyň docházejících do škol v Královéhradeckém, Libereckém a Moravskoslezském kraji. Nejnížší průměrná hodnota byla naměřena v Plzeňském a Jihočeském kraji. V tomto faktoru je nejmarkantnější rozdíl mezi některými kraji, a to o více než 4 hrubé body.

Graf 14: Průměrná hodnota ve faktoru Úzkostnost v jednotlivých krajích

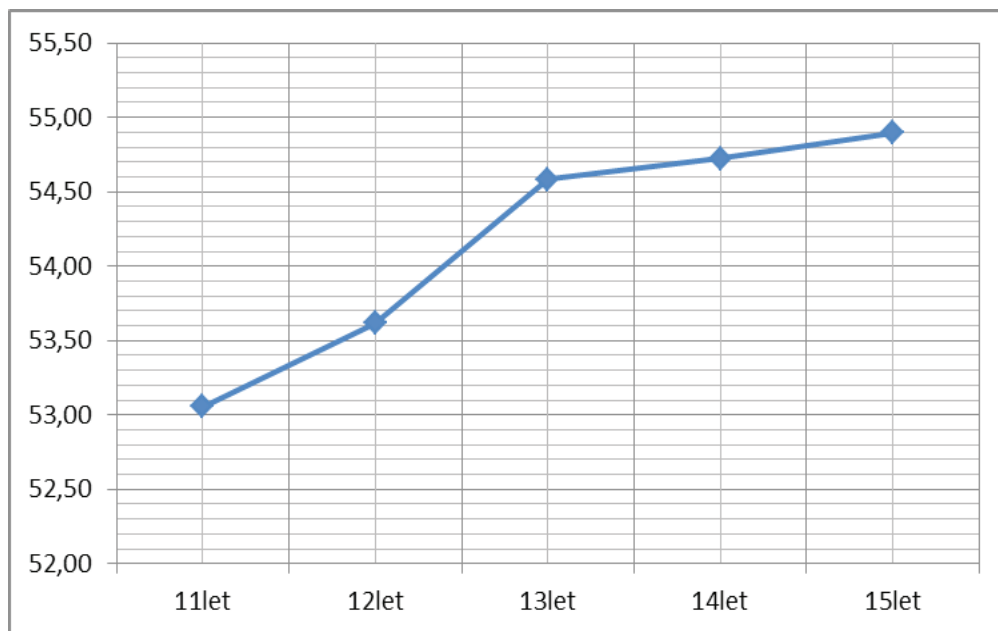

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Věk není rozhodujícím činitelem u faktoru Nadšenost, kde hodnota p , určující statistickou významnost, dosahuje hodnoty 0,69. Faktory Rozvážnost a Impulzivita jsou určitým způsobem závislé na věku, vykazaly statisticky významný vztah na hladině 0,001. U faktoru Úzkostnost byla významnost jen na hladině 0,01.

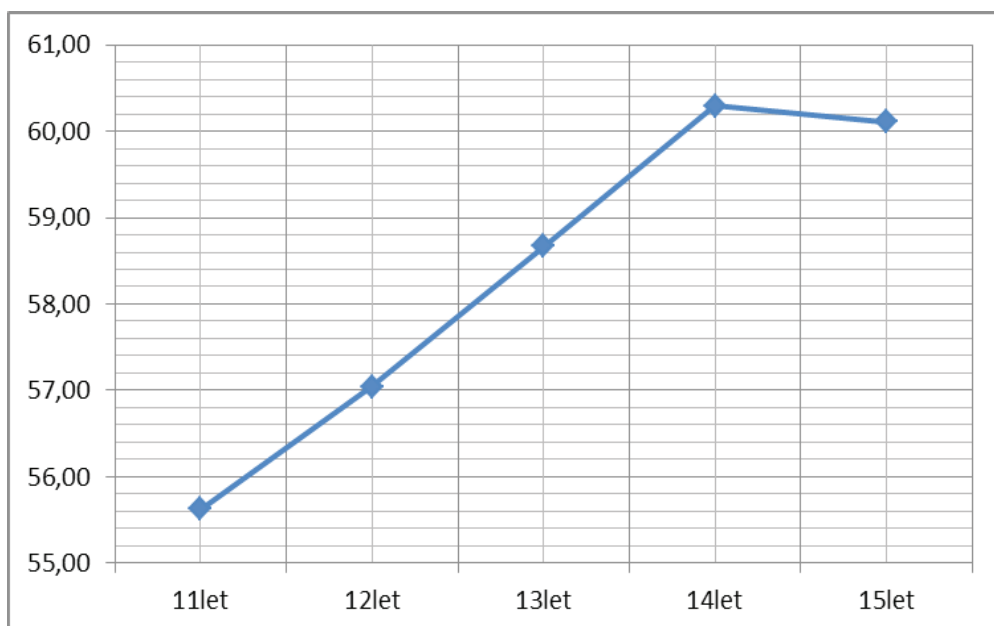
Graf 15 je první ze čtyř grafů, které informují o vývoji míry úzkostnosti u dětí ve věku 11–15 let. Nejvyšší nárůst je mezi 11.–13. rokem života a následně je růstová tendence velmi nízká.

Graf 15: Vývoj míry úzkostnosti dle věku

Graf 16 prezentuje stejně jako předchozí graf vývoj, zde se jedná o vývoj faktoru Impulzivita. Z prezentovaných dat lze pozorovat podobný vývoj jako u faktoru Úzkostnost s tím rozdílem, že stagnace v míře sledovaného faktoru začíná až ve 14. roku věku. První tři roky (11, 12 a 13 let) jsou ve znamení nárůstu. Samotný nárůst je velmi strmý mezi 11. až 14. rokem, kdy pozorujeme změnu o více než 4 body.

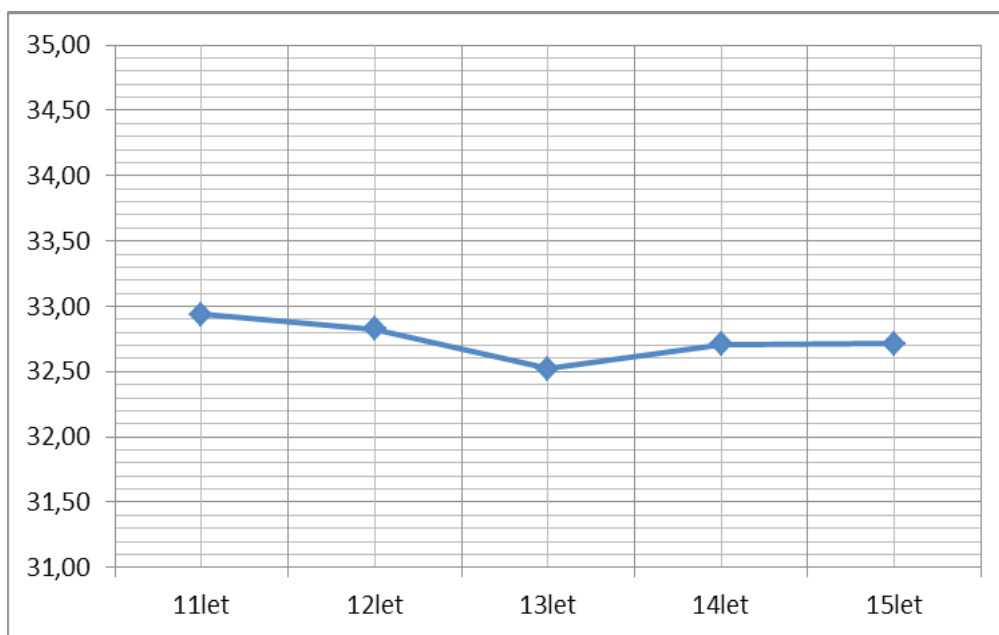
Graf 16: Vývoj míry impulzivity dle věku

Faktor Nadšenost, jak už jsme mohli zjistit, neovlivňuje typ školy či kraj, kde je školské zařízení umístěno, ani věk respondentů. Průměrná hodnota v této škále se napříč věkem pohybuje od 32,5 do 33,0. Faktor je závislý na pohlaví respondenta, kdy dívky dosahují nižších hodnot. Z věkového pohledu není zde velkého rozdílu, 11letý dosahuje velmi podobných hodnot jako 15letý, dokonce lze vidět určitý pokles s věkem, který je ale velmi zanedbatelný.

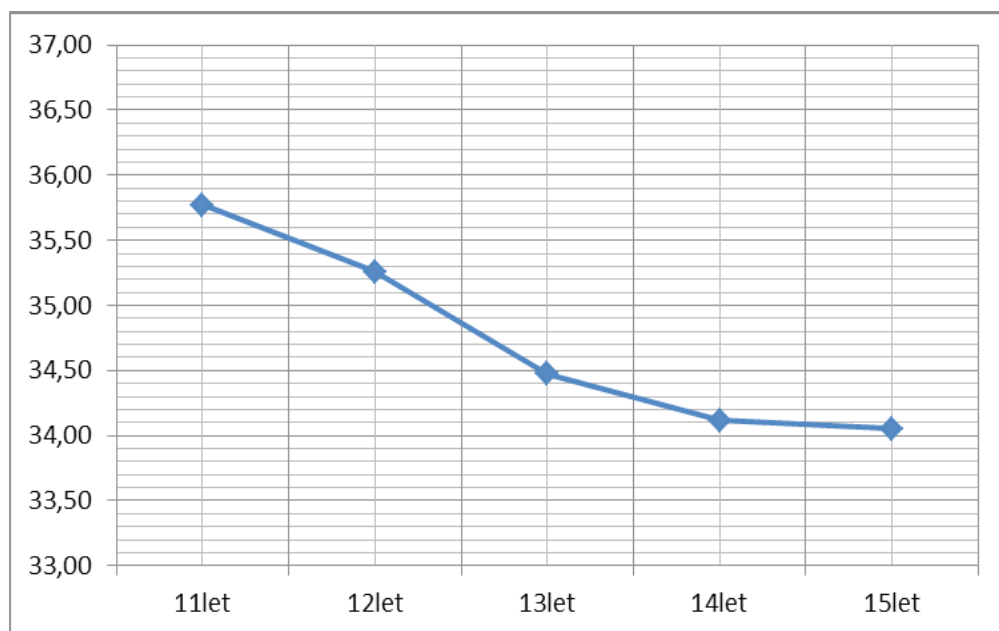

Graf 17: Vývoj míry nadšenosti dle věku

Poslední sledovanou proměnnou je rys Rozvážnost, kde pozorujeme opačnou tendenci. S vyšším věkem se snižuje míra tohoto rysu. Rapidnější pokles pozorujeme mezi 11.–13. rokem života, pak se hodnota postupně stabilizuje (graf 18). Při porovnání vývoje faktorů Impulzivita či Úzkostnost a Rozvážnost jsou pozorovatelné zrcadlově obrácené tendence, kdy hodnoty u prvních dvou faktorů rostou a u faktoru Rozvážnost klesají.

Graf 18: Vývoj míry rozvážnosti dle věku

Můžeme se domnívat, že některé rysy se ustálí během vývoje jedince a v určitém věku. Jiné osobnostní rysy vykazují stejné hodnoty i několik let. Všechny sledované faktory jsou v úzkém vztahu s proměnnou pohlaví, kdy velmi významný rozdíl pozorujeme mezi dívkami a chlapci ve faktoru Úzkostnost. Jiné naopak jsou významně odlišné napříč územními celky.

6 Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS)

Vliv osobnostních rysů v součinnosti s utvářejícím se sebepojetím a reakcemi okolí, různými sociálními interakcemi představuje ve své komplexnosti dynamický systém, který u některých jedinců může být více či méně stabilní. Pro zjišťování úrovně sebehodnocení byl použit překlad Rosenbergovy škály sebehodnocení uveřejněný Blatným a Oseckou v roce 1994. Škála se skládá z 10 položek. Rosenbergova škála sebehodnocení (ŘŠS/RSES) je nástroj, který je v současnosti nejužívanější v oblasti měření sebehodnocení. Velké rozšíření této škály zkoumající sebehodnocení dokládá překlad do 28 jazyků a úhrn bezmála 17 tisíc respondentů, kterým byla metoda předložena k vyplnění (Schmitt & Allik, 2005).

Nástroj koncipoval Morris Rosenberg v roce 1965 jako jednodimenzionální konstrukt poskytující informace o globálním sebehodnocení (sebeúcta, sebezřetivost, respekt k sobě samému). Tato metoda byla primárně určena pro adolescenty, později bylo užití metody rozšířeno také mezi jiné věkové skupiny (in Huang & Dong, 2012). V pozdějších letech se struktura Rosenbergovy škály sebehodnocení stala předmětem mnoha studií.

Nástroj je oblíbený především pro svou jednoduchou a rychlou administraci, která obvykle nepřesáhne 5 minut. Vyplňování probíhá pomocí metody „tužka/papír“ a lze je zadat jak individuálně, tak skupinově. Respondenti vyjadřují míru svého souhlasu nebo nesouhlasu na čtyřbodové škále Likertova typu (stupně na škále 1 až 4). Pro následující matematicko-statistické analýzy budeme zohledňovat následující dimenze Rosenbergovy škály sebehodnocení dle Halamy a Bieščada (2006):

- 1) Celkový skóre RŠS vypovídá o úctě k sobě samému, tzn. respondent, který dosahuje vyšších hodnot celkového skóru RŠS, se pokládá za hodnotného člověka. Zároveň si bude takový jedinec vědom svých předností, ale i svých nedostatků. Nízký skóre naznačuje nízkou úctu k sobě samému, považování se za bezcenného, zlého nebo nějak nedostačujícího. Autoři uvádějí, že škála je více informativní u jedinců dosahujících nízké a střední úrovně sebehodnocení a menší vypovídající hodnotu má u osob s vysokým sebehodnocením
- 2) Sebeúcta je faktor, který lze charakterizovat jako aserci pozitivních tvrzení o sobě – představuje tedy pozitivní sebehodnocení (příklad položky: „*Myslím si, že mám řadu dobrých vlastností.*“).
- 3) Sebesnižování představuje popírání negativních výpovědí o sobě, jedná se tedy o negativní sebehodnocení. (příklad položky: „*Někdy si myslím, že jsem naprosto neschopný/á.*“).

Pro následující interpretace výsledků RŠS je nutno zmínit, že negativní faktor sebesnižování se vyhodnocuje opačně než pozitivní sebehodnocení (tj. celkový skóre RŠS a faktor sebeúcta), tzn. že vyšší hrubé hodnoty faktoru sebesnižování představují pozitivní ladění a nižší hodnoty představují větší míru sebesnižování (negativní sebehodnocení).

Jak sebehodnocení souvisí např. s hraním počítačových her u české mládeže, popisuje ve své studii z roku 2000 Vaculík. Výzkumný soubor byl tvořen 76 chlapci ve věkovém rozmezí 14–19 let. Data byla získávána pomocí Rosenbergovy škály sebehodnocení a dotazníku vytvořeného autorem pro mapování problematiky počítačových her. Zjištěná reliabilita pro metodu RŠS odpovídala 0,81 (Cronbach alfa). Z výsledků studie vyplývá, že celková úroveň sebehodnocení negativně koreluje ($r = -0,23$, pro $p < 0,05$) s délkou hraní počítačových her týdně. Dále je také možné zaznamenat, že sebehodnocení klesá s množstvím hraní, z čehož vyplývá, že jedinci, kteří tráví hraním týdně více času, vykazují nižší úroveň sebehodnocení než ti, kteří hrají méně. Podrobná analýza naznačuje, že zvláště negativní složka sebehodnocení souvisí s množstvím hraní. Tedy čím více času jedinec tráví hraním, tím více roste úroveň sebesnižování (Vaculík, 2000).

Vztah mezi sebehodnocením a problémovým užíváním mobilních telefonů u adolescentů objasňují autoři Isiklar, Sar a Durmuscelebi (2013). Výzkum byl realizován na 919 studentech vysokých škol. Autoři zjišťují, že chlapci vykazují vyšší úroveň problematického užívání mobilního telefonu než dívky. Mezi celkovým užíváním a sebehodnocením byla nalezena negativní korelace ($r = -0,33$) (na hladině významnosti $p < 0,01$). Z výsledků tedy vyplývá, že čím vyšší úroveň problematického užívání mobilního telefonu jedinec vykazuje, tím nižší sebehodnocení má.

Rozsáhlé šetření Mullana a NicGabhainna (2002), jejichž výzkumný soubor tvořilo 7706 jedinců, poskytuje informace o tom, jak sebehodnocení souvisí se zdravotně rizikovým chováním u irské mládeže. Mezi sledované rizikové chování byl zahrnut výskyt kouření cigaret, pití alkoholu, opilost a užívání drog. Ze získaných hodnot nevyplývá, že by mohlo nízké sebehodnocení vést k zmíněným rizikovým aktivitám. Korelace sebehodnocení se všemi zmíněnými rizikovými aktivitami byly menší než 0,30 na hladině významnosti $p < 0,001$. Zvláštností tohoto výzkumu bylo, že výsledky sebehodnocení irských studentů byly velmi homogenní, vyskytovalo se malé procento celkových skóre, které by se nacházely v oblasti nízkého nebo vysokého sebehodnocení. Tento nedostatek rozptylu v dosažených skórech může podle autorů vysvětlovat, proč nebyly nalezeny souvislosti sebehodnocení s rizikovým chováním (Mullan & NicGabhainn, 2002).

Arslan (2009) hledal u dospívajících souvislost mezi sebehodnocením, hněvem (vnitřním, vyjádřeným, jeho kontrolou) a sociální podporou (od rodičů, vrstevníků, učitelů). Autor při použití RŠS a dalších dvou nástrojů – Perceived Social Support Scale-Revised (Yildirim, 2004), Trait Anger and Anger Expression Scale (Spielberger, Jacobs, Russell, & Crane, 1983, Ozer 1994) – měřících zmíněné charakteristiky obdržel následující výsledky. Na hladině významnosti 0,01 se souvislost mezi sebehodnocením a hněvem, který jedinec potlačuje uvnitř nebo projevuje vně, neprokázala. Negativní vztah byl shledán mezi hněváním se a sebehodnocením, avšak za poměrně nízké korelace ($r = -0,13$). Dále bylo možno shledat pozitivní vztah mezi sebehodnocením a kontrolou hněvu, také zde je korelace poměrně nízká ($r = 0,15$). Na stejné hladině významnosti byla prokázána středně silná korelace mezi sebehodnocením a vnímanou sociální oporou ze strany rodičů ($r = 0,34$), nižší korelace u vnímání opory ze strany vrstevníků ($r = 0,21$) a ještě slabší korelace u vnímání opory ze strany učitelů ($r = 0,14$).

V rámci realizované celorepublikové školní dotazníkové studie Suchá (2014) provedla podrobné analýzy vztahu mezi sebehodnocením a rizikovým chováním u 14letých žáků. Zjistila, že nejsilnější negativní korelační vztah při zkoumání metody VRCHA a RŠS byl nalezen mezi faktorem šikana a celkovým skórem RŠS – sebehodnocení ($r = -0,31$). Se šikanou negativně koreloval faktor Sebeúcta ($r = -0,27$) a pozitivně s ní koreloval faktor Sebesnižování ($r = 0,28$). Pozorujeme tedy, že jedinci, kteří jsou obětí šikany, mají sklon se snižovat a jejich celkové sebehodnocení a sebeúcta nebude dosahovat vysokých skóre.

U celkových skóre VRCHA a RŠS byla nalezena mírně záporná korelační asociace ($r = -0,20$). Statisticky významná souvislost se prokázala také mezi celkovým skórem VRCHA a jednotlivými faktory metody RŠS – sebeúcta ($r = -0,17$), sebesnižování ($r = 0,18$). Z výsledků vyplývá, že žáci, kteří vykazují rizikové chování, nemají o sobě vysoké hodnocení ani k sobě nechovají vysokou sebeúctu a zároveň je u nich možné předpokládat projevy sebesnižování.

Negativní korelaci shledáváme mezi užíváním návykových látek (abúzus) a sebeúctou ($r = -0,11$) i celkovým skórem RŠS ($r = -0,12$). Kladný asociační vztah byl nalezen mezi abúzem a sebesnižováním ($r = 0,11$). Výsledky naznačují, že ten žák, který vykazuje nízké sebehodnocení, nízkou sebeúctu a/anebo má tendence se sebesnižovat, bude mít vyšší pravděpodobnost užívání návykových látek.

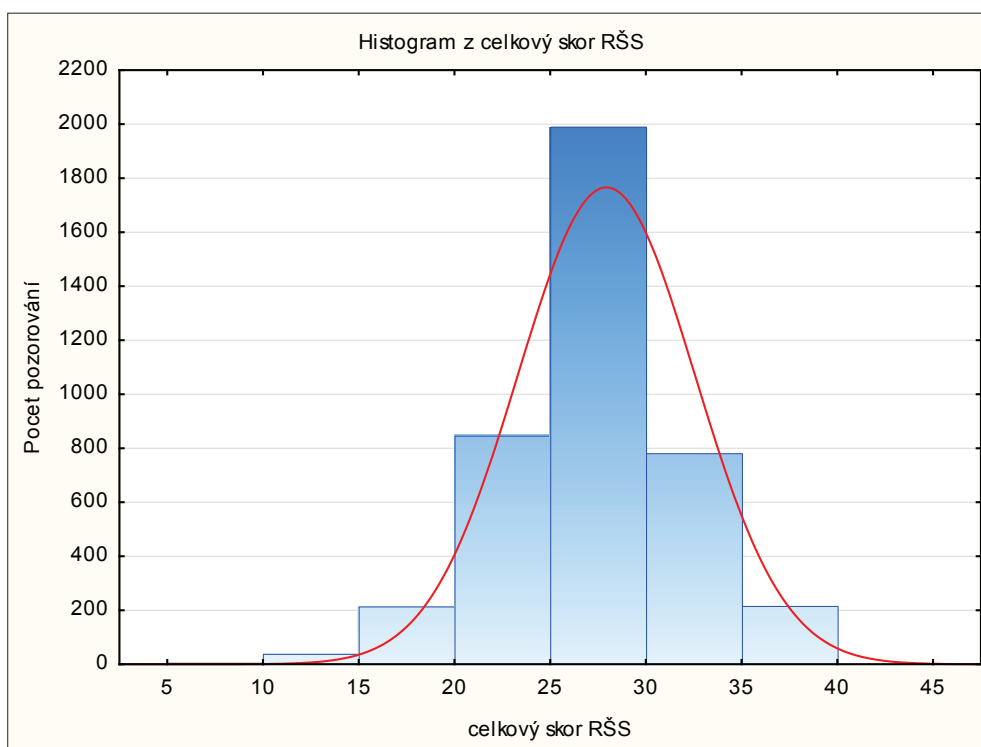
Tabulka 19 prezentuje základní naměřené hodnoty v rámci celkového skóru sebehodnocení, dále i v rámci faktorů Sebeúcta a Sebesnižování. Celkový počet vyplněných dotazníků, které byly použitelné pro matematicko-statistické analýzy, je 4074. Dotázaní žáci dosahovali v rámci celkového skóru RŠS (sebehodnocení) minimálně 10 bodů hrubého skóru a maximálně 40 bodů hrubého skóru. Průměrná hodnota byla 27,81 bodů hrubého skóru, směrodatná odchylka (SD) je 4,60.

Tab. 19: Základní statistické indexy RŠS

	Počet respondentů	Průměr	Minimum	Maximum	Směrodatná odchylka (SD)
Celkový skór RŠS	4074	27,81	10,00	40,00	4,60
Sebeúcta	4074	14,80	5,00	20,00	2,36
Sebesnižování	4074	13,01	5,00	20,00	2,83

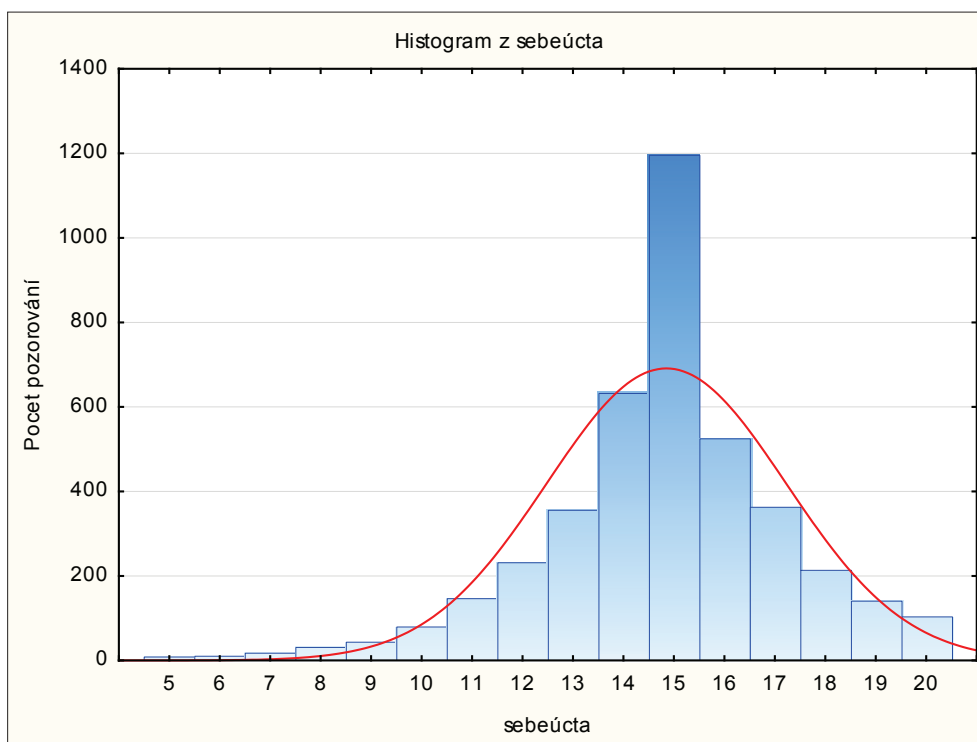
Rozložení odpovědí výzkumného souboru v rámci celkového skóru RŠS (sebehodnocení) znázorňuje graf 19. Zde si lze všimnout obecné tendence většiny žáků směřovat do průměrných hodnot.

Graf 19: Ověření normality rozložení výzkumného vzorku – celkový skór RŠS (sebehodnocení)

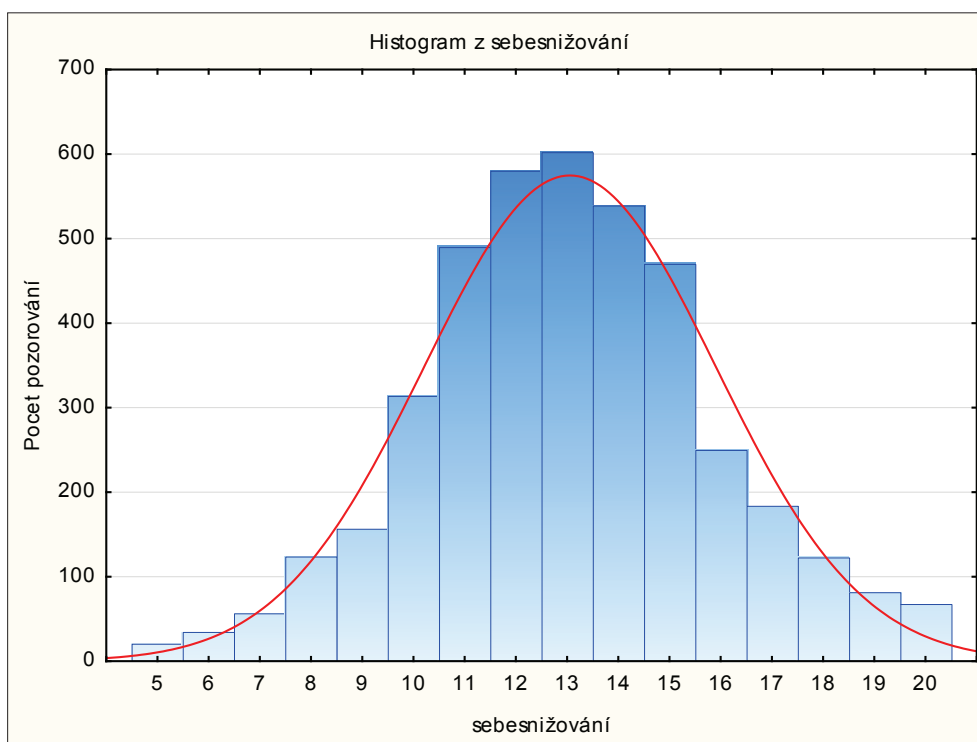
Následující graf demonstruje rozložení odpovědí dotázaných žáků v rámci faktoru Sebeúcta. Hodnota 15 hrubého skóru je nejčetnější. Nejnižší naměřená hodnota je hrubý skór 5, nejvyšší 20.

Graf 20: Ověření normality – faktor Sebeúcta (RŠS)

Rozložení populace dotázaných žáků je rovnoměrnější u faktoru Sebesnižování, viz graf 21. Zde lze sledovat dobrou diferenciaci této subškály oproti subškále Sebeúcta, v rámci které většina žáků směřovala k průměru (viz graf č. 20).

Graf 21: Ověření normality – faktor Sebesnižování (RŠS)

Následující tabulka prezentuje výsledky dotazníku RŠS dle rozdílu mezi chlapci a dívkami. Souhrnně se dá říci, že dívky ve věku 11–15 let jsou k sobě nepatrně více sebekritické, což se odráží ve výsledcích hlavně v rámci celkového skóru RŠS (celkové sebehodnocení), ale mírný rozdíl lze sledovat i v rámci subškál Sebeúcta a Sebesnižování.

Tab. 20: T-testy; grupování RŠS dle pohlaví

	Chlapci průměr	Dívky průměr	Statistická významnost (p)	Chlapci směrodatná odchylka (SD)	Dívky směrodatná odchylka (SD)
Sebeúcta	15,03	14,59	0,001	2,32	2,38
Sebesnižování	13,40	12,67	0,001	2,85	2,78
Celkový skór RŠS	28,42	27,26	0,001	4,54	4,60

Poznámka: U faktoru Sebesnižování opačné zhodnocení – čím nižší hodnota, tím vyšší tendence sebesnižování.

Tabulka 21 prezentuje výsledky dotazníku RŠS s rozdělením dle typu školy. Zde se žáci základních škol liší od žáků víceletých gymnázií ve všech faktorech RŠS, tzn. můžeme konstatovat, že žáci navštěvující víceletá gymnázia mají o sobě „vyšší mínění“, vykazují vyšších hodnot v rámci subškál Sebeúcta, Sebesnižování (tzn. mají nízké tendence se snižovat) a na konec i v rámci celkového skóru RŠS (sebehodnocení) dosahují gymnazisté vyšších hodnot.

Tab. 21: Rozdíl výsledků RŠS dle typu školy

	Základní školy průměr	Gymnázia průměr	Statistická významnost (p)	Základní školy směrodatná odchylka (SD)	Gymnázia směrodatná odchylka (SD)
Sebeúcta	14,62	15,04	0,001	2,36	2,34
Sebesnižování	12,86	13,23	0,001	2,71	2,98
Celkový skór RŠS	27,48	28,27	0,001	4,43	4,80

Poznámka: U faktoru Sebesnižování opačné zhodnocení – čím nižší hodnota, tím vyšší tendence sebesnižování.

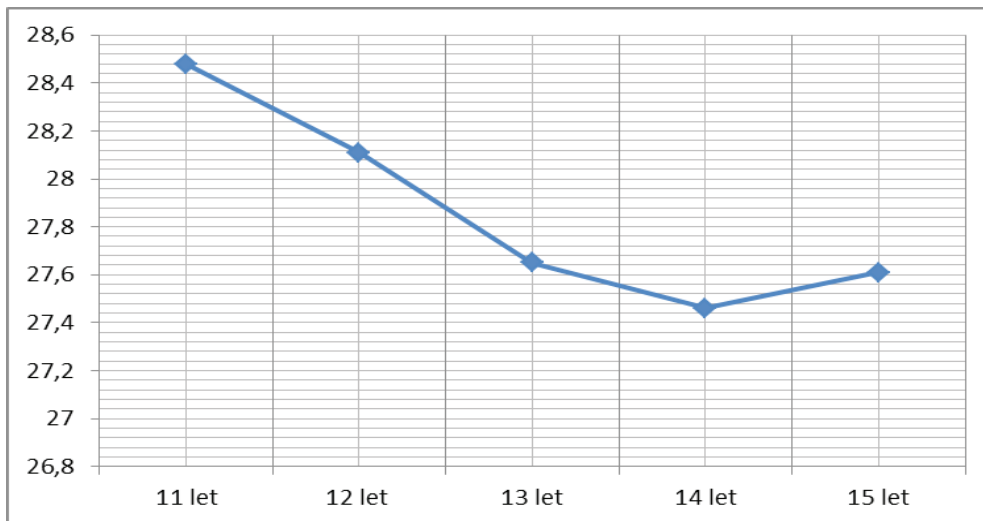
Tabulka 22 prezentuje rozdíly v celkovém skóru RŠS podle pohlaví. Nejvyšších hodnot dosahují žáci ve věku 11 let. Poté s postupujícím věkem se jejich sebehodnocení snižuje. To můžeme interpretovat z hlediska silící puberty (rané adolescence) a s ní spojenými procesy, kdy adolescent (pubescent) se více pozoruje, srovnává s vrstevníky, je k sobě více kritický, zároveň se také zvyšují nároky okolí ve formě vyšších očekávání rodičů a pedagogů, vyšší náročnosti učiva, tzn. také vyšší náročnost příprav na školní výkony, vyšší počet neúspěchů, případně zhoršení známek. U žáků 9. ročníku je tento důraz na jejich výkon většinou také vyšší kvůli nárokům blízcího se přijímajícího řízení na střední školu.

Tab. 22: Výsledky celkového skóru RŠS (sebehodnocení) – dle věku

Věk	Průměr	Počet respondentů	Směrodatná odchylka
11	28,48	563	4,23
12	28,11	927	4,59
13	27,65	1003	4,54
14	27,46	1064	4,78
15	27,61	498	4,68

Následující grafické znázornění prezentuje totožné výsledky celkového skóru RŠS u jednotlivých věkových skupin. Klesavou tendenci sebehodnocení jsme výše komentovali v souvislosti s nástupem puberty, která je často provázána vyšší citlivostí na hodnocení ze strany okolí, tzn. i více kritickým sebehodnocením. Dále může hrát roli např. i zvyšující se náročnost školních úkolů. Obrat z klesající tendence na opačnou (růstovou) mezi 14letými a 15letými je také zajímavý, nicméně hůře interpretovatelný. Abychom se vyvarovali spekulacím, můžeme z tohoto výsledku vyvozovat místo konkrétních závěrů spíše domněnky, které se týkají právě nástupu dospívání, tzn. i reálnějšího sebehodnocení jedince a utlumení bouřlivých projevů pubescence.

Graf 22: Výsledky celkový skór RŠS (sebehodnocení) – dle věku

Hledisko vlivu věku na výsledky Rosenbergovy škály sebehodnocení jsme dále podrobili také Kruskal-Wallisovu testu ANOVA založenému na pořadí, který nám pomohl ověřit vliv věku na rozdíly v jednotlivých faktorech RŠS. Bylo prokázáno, že (jak bylo výše zmíněno) celkový skór RŠS ovlivňuje věk respondenta na hladině významnosti $p < 0,001$. Na stejné hladině významnosti se projevila v souvislosti s věkem respondenta druhá proměnná – faktor Sebesnižování. Naopak vliv věku u faktoru Sebeúcta nebyl prokázán ($p = 0,090$).

Stejným statistickým testem jsme porovnali rozdíl mezi kraji, tzn. zjišťovali jsme, do jaké míry ovlivňuje žákovo sebehodnocení to, z jakého kraje pochází. Bylo prokázáno, že toto hledisko není zdaleka tak rozhodující jako např. věk respondenta. U porovnání výsledků podle krajů v rámci celkového skóru RŠS nebyla nalezena statistická závislost ($p = 0,232$), stejně tak u faktoru Sebesnižování ($p = 0,220$). Avšak velmi nepatrná souvislost byla naměřena u faktoru Sebeúcta ($p = 0,048$). Z těchto důvodů (výsledků) musíme následující prezentované rozdíly mezi jednotlivými kraji brát pouze jako orientační.

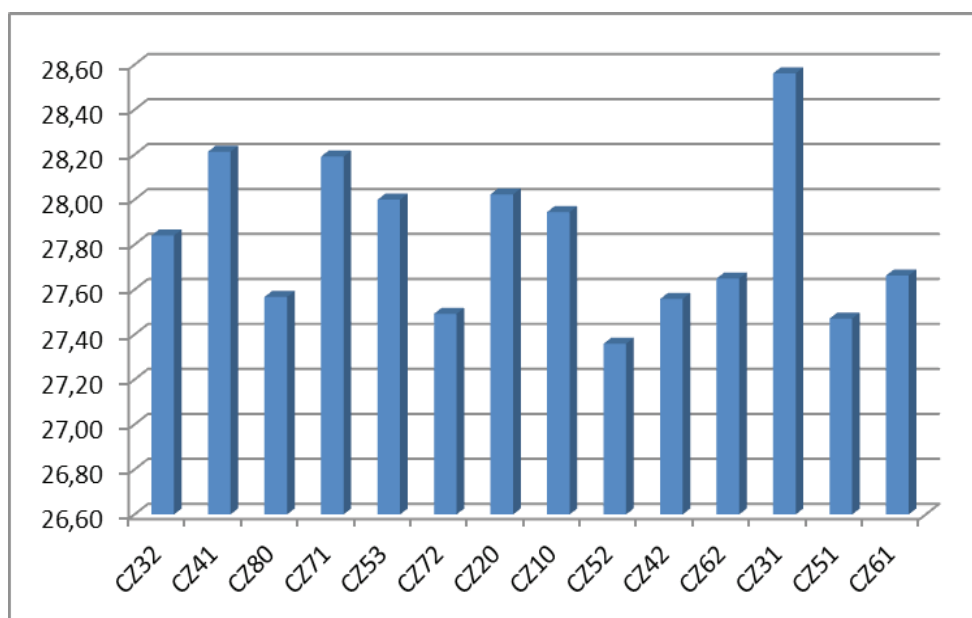
Tabulka 23 prezentuje výsledky RŠS s rozdělením podle krajů. Zde můžeme konstatovat, že nejvyšších hodnot celkového skóru RŠS dosahovali žáci v Jihočeském kraji, kde průměrná hodnota hrubého skóru je 28,56. Druhá nejvyšší hodnota byla naměřena v Karlovarském kraji (28,21). Naopak nejnižší hodnoty lze sledovat v Královéhradeckém kraji (27,36) a Zlínském kraji (27,49).

Tab. 23: Celkový skór RŠS (sebehodnocení) – výsledky dle krajů

Kraj	Označení kraje	Průměr	Počet respondentů	Směrodatná odchylka (SD)
Plzeňský kraj	CZ32	27,84	251	4,61
Karlovarský kraj	CZ41	28,21	164	4,63
Moravskoslezský kraj	CZ80	27,57	603	4,59
Olomoucký kraj	CZ71	28,19	438	4,82
Pardubický kraj	CZ53	28,00	236	4,46
Zlínský kraj	CZ72	27,49	199	4,51
Středočeský kraj	CZ20	28,02	255	4,64
Hlavní město Praha	CZ10	27,94	381	4,61
Královéhradecký kraj	CZ52	27,36	203	4,27
Ústecký kraj	CZ42	27,56	394	4,66
Jihomoravský kraj	CZ62	27,65	351	4,65
Jihočeský kraj	CZ31	28,56	203	4,53
Liberecký kraj	CZ51	27,47	138	5,19
Kraj Vysočina	CZ61	27,66	258	4,11

Následující graf 23 prezentuje tytéž výsledky. Uvádíme jej pro větší přehlednost a jednoduše zobrazených naměřených hodnot.

Graf 23: Celkový skór RŠS (sebehodnocení) – výsledky dle krajů.

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Rozložení dle krajů v rámci faktoru sebeúcta jsou již nepatrně odlišná než u porovnání krajů v celkovém skóru RŠS. Nejvyšší hodnoty byly naměřeny opět v Jihočeském kraji (hrubý skór 15,24), dále pak v Olomouckém kraji (15,04). Nejnížší hodnoty byly naměřeny v Libereckém kraji (14,46), poté v Královéhradeckém kraji 14,56. Výsledky za všechny kraje (viz tabulka 24 a graf 24).

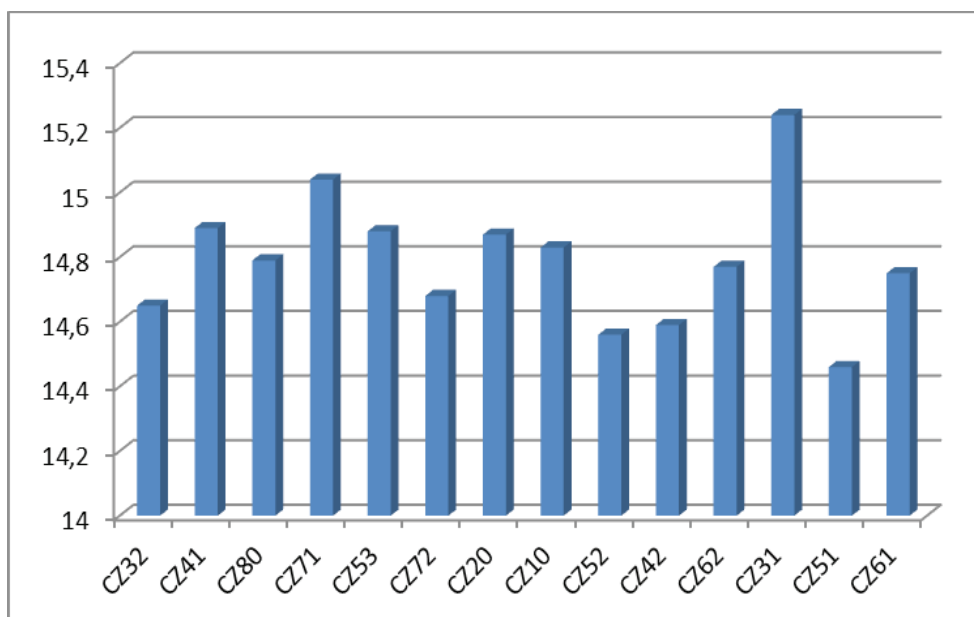

Tab. 24: Sebeúcta – výsledky dle krajů

Kraj	Označení kraje	Průměr	Počet respondentů	Směrodatná odchylka (SD)
Plzeňský kraj	CZ32	14,65	252	2,26
Karlovarský kraj	CZ41	14,89	164	2,53
Moravskoslezský kraj	CZ80	14,79	603	2,43
Olomoucký kraj	CZ71	15,04	438	2,49
Pardubický kraj	CZ53	14,88	237	2,31
Zlínský kraj	CZ72	14,68	199	2,20
Středočeský kraj	CZ20	14,87	257	2,19
Hlavní město Praha	CZ10	14,83	385	2,32
Královéhradecký kraj	CZ52	14,56	204	2,26
Ústecký kraj	CZ42	14,59	395	2,50
Jihomoravský kraj	CZ62	14,77	352	2,29
Jihočeský kraj	CZ31	15,24	203	2,27
Liberecký kraj	CZ51	14,46	139	2,58
Kraj Vysočina	CZ61	14,75	259	2,18

Následující graf prezentuje tytéž výsledky jako tabulka. Uvádíme jej pro větší přehlednost a jednoduchost zobrazených naměřených hodnot.

Graf 24: Sebeúcta – výsledky dle krajů

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

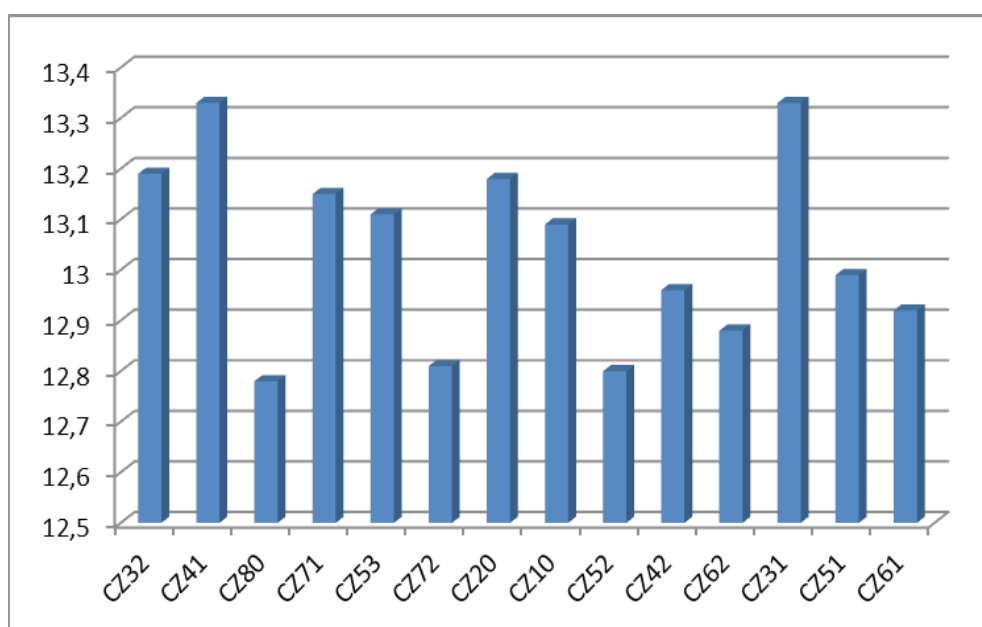
Rozložení dle krajů v rámci faktoru sebesnižování prezentuje tabulka 25. Nejvyšších hodnot dosahovali opět žáci v rámci Jihočeského kraje a Karlovarského kraje (hrubý skóre 13,33). Naopak nejnižších hodnot dosahovali žáci z Moravskoslezského kraje (12,78), dále pak žáci z Královéhradeckého kraje (12,80).

Tab. 25: Sebesnižování – výsledky dle krajů

Kraj	Označení kraje	Průměr	Počet respondentů	Směrodatná odchylka (SD)
Plzeňský kraj	CZ32	13,19	251	2,83
Karlovarský kraj	CZ41	13,33	164	2,84
Moravskoslezský kraj	CZ80	12,78	603	2,82
Olomoucký kraj	CZ71	13,15	438	2,96
Pardubický kraj	CZ53	13,11	236	2,62
Zlínský kraj	CZ72	12,81	199	2,87
Středočeský kraj	CZ20	13,18	256	2,99
Hlavní město Praha	CZ10	13,09	382	2,84
Královéhradecký kraj	CZ52	12,80	203	2,73
Ústecký kraj	CZ42	12,96	396	2,83
Jihomoravský kraj	CZ62	12,88	351	2,84
Jihočeský kraj	CZ31	13,33	203	2,89
Liberecký kraj	CZ51	12,99	139	3,09
Kraj Vysočina	CZ61	12,92	259	2,47

Následující graf 25 prezentuje tytéž výsledky. Uvádíme jej pro větší přehlednost a jednoduchost zobrazených naměřených hodnot.

Graf 25: Sebesnižování – výsledky dle krajů

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80). U faktoru sebesnižování opačné zhodnocení – čím nižší hodnota, tím vyšší tendence sebesnižování.

Na závěr této kapitoly můžeme shrnout prezentované poznatky o Rosenbergově škále sebehodnocení, která přes svoji jednoduchost a stručnost (10 položek dotazníku) může poskytnout základní informace o sebehodnocení dotázaného jedince, zda se jeho sebehodnocení řídí spíše pozitivním laděním (sebeúcta) nebo více negativním laděním (sebesnižování). Velmi souhrnným způsobem se můžeme domnívat, že např. určitá dívka navštěvující osmý ročník základní školy bude mít pravděpodobně nižší sebehodnocení než určitý chlapec navštěvující primu na víceletém gymnáziu. Zároveň vyšší tendence k rizikovému chování

jedince může negativně ovlivňovat jeho sebehodnocení. Vyšší sebehodnocení můžeme tedy označit jako protektivní faktor, který ovlivňuje právě např. to, zda má či nemá daný žák problémy s učiteli či rodiči – méně rizikovní žáci mohou být méně káráni, více chváleni, tzn. jejich celkové sebehodnocení bude vyšší.

7 Dotazník agresivity (BPAQ)

Dotazník agresivity Busse a Perryho – BPAQ (The Buss – Perry Aggression Questionnaire) – je sebezposuzovací inventář, který vychází z předpokladu, že agresivita je komplexní fenomén, a je proto potřebné rozdělit agresivní chování do jednotlivých podskupin. Pak bude možné stanovit nejen celkovou agresivitu daného jedince, ale i to, jak konkrétně se u něj tato agresivita manifestuje.

Dotazník agresivity Busse a Perryho byl publikován v roce 1992 a rychle se stal jistým standardem při měření agresivity (Gerevich, Bácskai & Czobor, 2007). Bylo realizováno několik validizačních studií: Argentina (Reyna et al., 2011), Holandsko (Meesters et al., 1996), Chile (Valdivia-Peralta et al., 2014), Turecko (Demirtas-Madran et al., 2013).

Autoři dotazníku chápou agresivitu jako osobnostní rys, který se skládá ze čtyř komponent. Dotazník agresivity BPAQ tedy zahrnuje celkem 29 položek a měří následující čtyři dimenze agresivity (Buss & Perry, 2002):

- 1) Fyzická agresivita (PA – „Physical Aggression“) zahrnuje fyzické zraňování nebo poškozování druhých a reprezentuje instrumentální či hnací komponentu chování; (příklad položky: „*Dokážu se rozzuřit tak, že rozbijím věci.*“).
- 2) Verbální agresivita (VA – „Verbal Aggression“) zahrnuje slovní zraňování nebo poškozování druhých a reprezentuje instrumentální či hnací komponentu chování; (příklad položky: „*Když mě lidé štvou, jsem schopen jim říci, co si o nich myslím.*“).
- 3) Hněv (A – „Anger“) zahrnuje fyziologický arousal (přípravu na projev agrese) a reprezentuje emocionální a afektivní komponentu chování; (příklad položky: „*Občas bezdůvodně ztratím nervy.*“).
- 4) Hostilita (H – „Hostility“) se skládá z pocitů nepřátelství a nespravedlnosti a reprezentuje kognitivní komponentu chování; (příklad položky: „*Jsem podezřívavý vůči přátelsky se chovajícím neznámým lidem.*“).

V rámci původní validizační studie byly shledány rozdíly ve škálách mezi pohlavími. Muži měli statisticky významný vyšší skór než ženy ve škálách Fyzická agrese, Verbální agrese a Hostilita. Největší rozdíl se projevil ve škále Fyzická agrese. Žádný rozdíl se mezi pohlavími neprojevil ve škále Hněv (Buss & Perry, 2002).

Jednotlivé škály byly rozsáhle validizovány jednak v úžeji definovaných skupinách, jednak v reprezentativním vzorku obecné populace. Víceméně se ve validizačních výzkumech potvrdila struktura testu rozdělená do čtyř škál při využití faktorové analýzy.

Gerevich a kol. (2007) v reprezentativní studii u běžné populace prokázali vyšší skór Fyzické agrese a Verbální agrese u mužů na rozdíl od žen, ale neprokázal rozdíl mezi pohlavími ve škálách Hostilita a „anger“ (Hněv). Autoři dotazníkového nástroje (Buss & Perry, 1992) také uvádějí rozdíly ve škálách mezi pohlavími. Muži měli statisticky významný vyšší skór než ženy ve škálách Fyzická agrese, Verbální agrese a Hostilita. Největší rozdíl se projevil ve škále Fyzická agrese. Žádný rozdíl se mezi pohlavími neprojevil ve škále Hněv.

V rámci studie Harrisové (1997) bylo zjištěno, že hostilita je v poměrně blízkém vztahu s negativními vztahy s okolím a nízkou mírou tolerance. Hostilita je dále ve výrazném negativním statistickém vztahu s faktorem sociální desirabilita (míra souhlasu jedince s normami dané společnosti manifestovaná v postojích, chování, jednání jedince).

Harrisová a kol. (1996) zkoumali korelace mezi vysokými hladinami testosteronu, agresivitou a prosociálními vlastnostmi u mužů a žen. Bylo zjištěno, že čtyřfaktorový model agresivity Busse a Perryho koreluje s dalšími dvěma neverbálními faktory agresivity dotazníku Nonverbal Personality Questionnaire (Paunonen & Jackson, 1988). Tento typ agrese

měl kladný vztah s vysokou hladinou testosteronu a negativní vztah s prosociálními osobnostními charakteristikami, které obsahují dvě složky: nurturance (starostlivost, láskyplná péče) na škále empatie a altruismus. Tyto výsledky naznačují, že Dotazník agresivity (BPAQ) jednak souvisí s dalšími škálami agresivity podobných nástrojů a dále že dimenze agresivity může být ve vztahu s gonadálním pohlavním hormonem testosteronem.

Russell a Arms (1995) na základě rozhovorů s muži na hokejových utkáních zjistili, že známky potěšení během přihlížení a případně zapojení do fyzického souboje pozitivně souvisí s faktorem Fyzická agresivita a s faktorem Hněv. Podobně Archer, Holloway a McLoughlin (1995) zkoumali vztah mezi agresivitou a bojovým chováním chlapců a nezaměstnaných mužů. Byly nalezeny pozitivní korelace mezi bojovým chováním se všemi čtyřmi faktory dotazníku agresivity. Také byl nalezen pozitivní vztah mezi agresivitou a tvrdostí, houževnatostí (toughness), která byla respondenty často chápána jako očekávání, že by muži měli být „tvrdí (drsní)“.

Tabulka 26 prezentuje základní statistické hodnoty jednotlivých subškál dotazníku agresivity BPAQ. Pro matematicko-statistické zpracování výsledků byly použitelné dotazníky od 3895 respondentů. Při absenci nějakého dělicího kritéria jsou průměrné hodnoty u faktoru Verbální agresivita 15,49 hrubých bodů, směrodatná odchylka je 3,85. U faktoru Hostilita byla naměřena průměrná hodnota 24,54 hrubých bodů a směrodatná odchylka je 6,03. Faktor Fyzická agresivita se vykazuje těmito základními hodnotami: průměr 21,62 hrubých bodů a 7,65 směrodatná odchylka. U faktoru Hněv byly naměřeny tyto základní hodnoty: průměr 18,60 hrubých bodů a 5,35 směrodatné odchylky.

Tab. 26: Základní statistické indexy jednotlivých faktorů BPAQ

	Počet respondentů	Průměr	Minimum	Maximum	Směrodatná odchylka (SD)
Verbální agresivita	3895	15,49	5,00	25,00	3,85
Hostilita	3895	24,54	8,00	40,00	6,03
Fyzická agresivita	3895	21,62	8,00	44,00	7,65
Hněv	3895	18,60	6,00	34,00	5,35

Následující tabulka informuje již o rozdílech mezi dotázanými chlapci a dívkami. Obě skupiny se takřka neliší v rámci subškály Hněv, avšak velký rozdíl lze nalézt v rámci subškály Fyzická agresivita, jež dosahuje vyšších hodnot u chlapců, kteří se zároveň vykazují vyššími hodnotami u subškály Verbální agresivita. Naopak dívky dosahují vyšších hodnot u subškály Hostilita (nepřátelskost).

Tab. 27: Výsledky BPAQ rozděleny dle pohlaví

	Chlapci průměr	Dívky průměr	Statistická významnost (p)	Chlapci směrodatná odchylka (SD)	Dívky směrodatná odchylka (SD)
Verbální agresivita	15,79	15,22	0,001	3,80	3,88
Hostilita	24,17	24,88	0,001	5,93	6,10
Fyzická agresivita	24,30	19,22	0,001	7,26	7,18
Hněv	18,51	18,68	0,317	5,42	5,29

Rozdíl lze nalézt i mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií – u žáků základních škol byly naměřeny vyšší hodnoty u faktorů Fyzická agresivita a Hostilita (nepřátelskost,

nedůvěra svému okolí). U gymnazistů byly naměřeny nepatrně nižší hodnoty také v rámci faktoru Hněv. Zanedbatelný rozdíl byl shledán u faktoru Verbální agresivita.

Tab. 28: Výsledky BPAQ dle typu školy

	Základní školy průměr	Gymnázia průměr	Statistická významnost (p)	Základní školy směrodatná odchylka (SD)	Gymnázia směrodatná odchylka (SD)
Verbální agresivita	15,48	15,50	0,890	3,87	3,83
Hostilita	24,96	23,99	0,001	6,13	5,85
Fyzická agresivita	22,42	20,56	0,001	7,72	7,43
Hněv	18,84	18,28	0,001	5,27	5,44

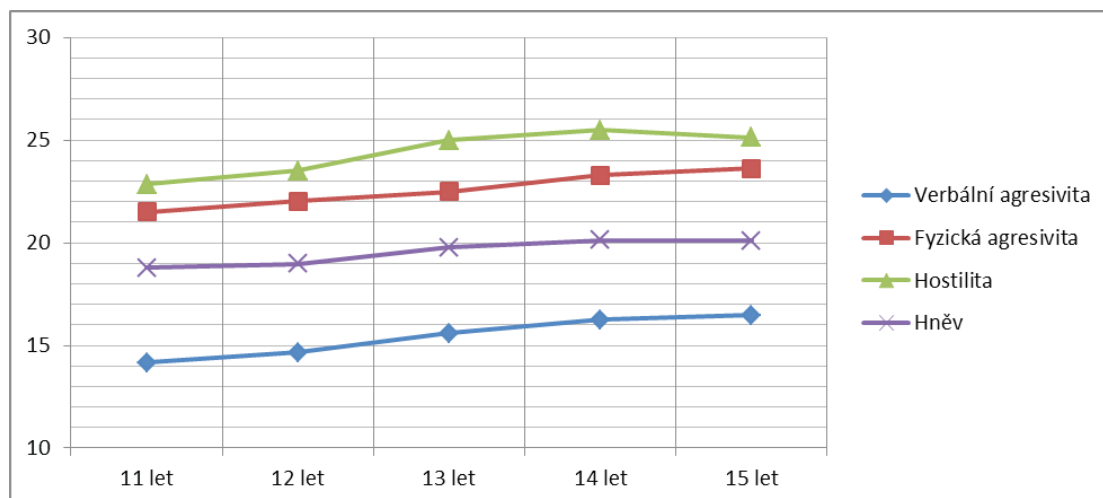
Pomocí statistického Kruskal-Wallisova testu ANOVA založeného na pořadí jsme porovnali jednotlivé skupiny respondentů rozdělených podle věku. Bylo zjištěno, že rozdíl mezi skupinami respondentů rozdělených podle věku se nachází u všech faktorů dotazníku agresivity BPAQ na hladině významnosti $p < 0,001$. Následující tabulka prezentuje podrobné výsledky dotazníku agresivity a dále následuje souhrnný graf prezentující totéž s komentářem výsledků.

Tab. 29: Výsledky faktorů BPAQ dle věku

Faktor	Věk	Počet respondentů	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Verbální agresivita	11	511	14,15	3,81
	12	885	14,67	3,97
	13	973	15,58	3,71
	14	1050	16,24	3,65
	15	493	16,47	3,76
Fyzická agresivita	11	508	21,49	7,46
	12	883	22,02	7,46
	13	971	22,48	7,66
	14	1050	23,29	7,73
	15	492	23,61	7,78
Hostilita	11	502	22,86	6,15
	12	880	23,51	6,27
	13	973	25,00	5,96
	14	1045	25,49	5,68
	15	492	25,13	5,80
Hněv	11	507	18,77	5,26
	12	882	18,98	5,49
	13	973	19,76	5,25
	14	1051	20,13	5,15
	15	493	20,09	5,62

Následující graf prezentuje růstovou tendenci ve všech faktorech agresivity, která ustává a stagnuje v období mezi 14 a 15 lety věku respondentů. Nejvíce se mezi jednotlivými ročníky stupňuje verbální a fyzická agresivita. Pozvolnější změny lze zaznamenat u faktoru Hněv.

Graf 26: Výsledky BPAQ – rozdělení dle věku

Porovnání výsledků podle jednotlivých krajů prokázalo, že se žáci liší v jednotlivých krajích v rámci faktoru Verbální agresivita na hladině významnosti $p < 0,01$. U faktorů Fyzická agresivita a Hostilita se liší kraje na hladině významnosti $p < 0,001$. Zároveň bylo zjištěno, že se jednotlivé kraje neliší ve faktoru Hněv ($p = 0,207$), proto tento faktor nebudeme dále uvádět v následující tabulce.

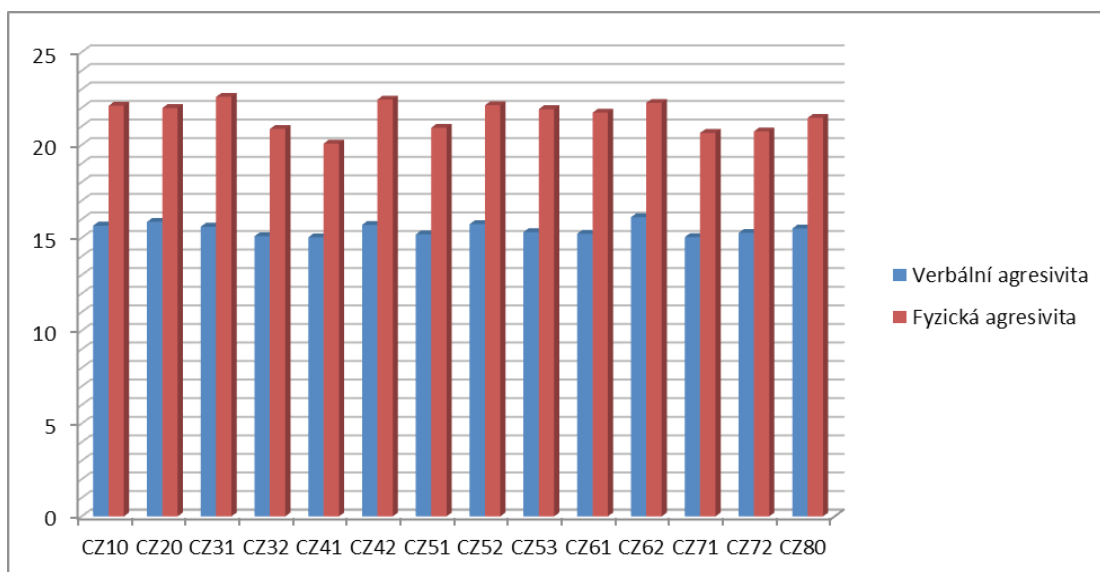
Tabulka 30 a graf 27 informují o rozložení výpovědí v dotazníku agresivity BPAQ v rámci faktorů Verbální agresivita, Hostilita a Fyzická agresivita u žáků každého zastoupeného kraje. U faktoru Verbální agresivita nejnižše skórovali dotázaní žáci Karlovarského kraje a Olomouckého kraje. Nejvyšší hodnoty faktoru Verbální agresivita byly zjištěny u žáků Jiho-moravského kraje a Středočeského kraje. Nejnižší hodnoty faktoru Fyzická agresivita byly naměřeny u výzkumného souboru opět v rámci Karlovarského kraje a Olomouckého kraje. Nejvyšší hodnoty faktoru Fyzická agresivita byly naměřeny v Jihočeském kraji a Ústeckém kraji. V rámci faktoru Hostilita nejnižší hodnoty byly naměřeny v Karlovarském kraji a Plzeňském kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru Hostilita byly naměřeny u žáků Královéhradeckého kraje a Moravskoslezského kraje.

Tab. 30: Průměrné hodnoty faktorů VA, FA, H (BPAQ) dle krajů

Kraj	Označení	Verbální agresivita		Fyzická agresivita		Hostilita	
		Průměr	Směrodatná odchylka (SD)	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)	Průměr	Směrodatná odchylka (SD)
Plzeňský kraj	CZ32	15,09	3,55	20,86	7,40	23,76	6,06
Karlovarský kraj	CZ41	15,03	3,69	20,08	7,99	23,41	6,17
Moravskoslezský kraj	CZ80	15,50	3,89	21,46	7,81	25,25	6,05
Olomoucký kraj	CZ71	15,04	4,01	20,65	7,57	23,98	5,91
Pardubický kraj	CZ53	15,31	3,97	21,93	7,18	24,39	5,78
Zlínský kraj	CZ72	15,26	4,15	20,73	7,39	24,01	5,90
Středočeský kraj	CZ20	15,86	4,26	21,99	7,41	24,84	6,23
Hlavní město Praha	CZ10	15,66	3,50	22,11	7,43	24,41	5,90
Královéhradecký kraj	CZ52	15,74	3,92	22,14	7,95	25,68	6,22
Ústecký kraj	CZ42	15,70	3,85	22,45	7,82	25,11	5,97
Jihomoravský kraj	CZ62	16,11	3,81	22,27	7,97	24,69	6,07
Jihočeský kraj	CZ31	15,60	3,83	22,59	7,89	24,05	6,12
Liberecký kraj	CZ51	15,19	3,55	20,93	7,59	24,35	6,35
Kraj Vysočina	CZ61	15,22	3,72	21,74	7,24	24,29	5,80

Graf 27 názorně prezentuje rozdíly mezi jednotlivými kraji ve faktorech Verbální agresivita a Fyzická agresivita. Uvedené hodnoty jsou opět naměřené hrubé skóry v daném faktoru.

Graf 27: Průměrné hodnoty faktorů Verbální agresivita a Fyzická agresivita (BPAQ) dle krajů

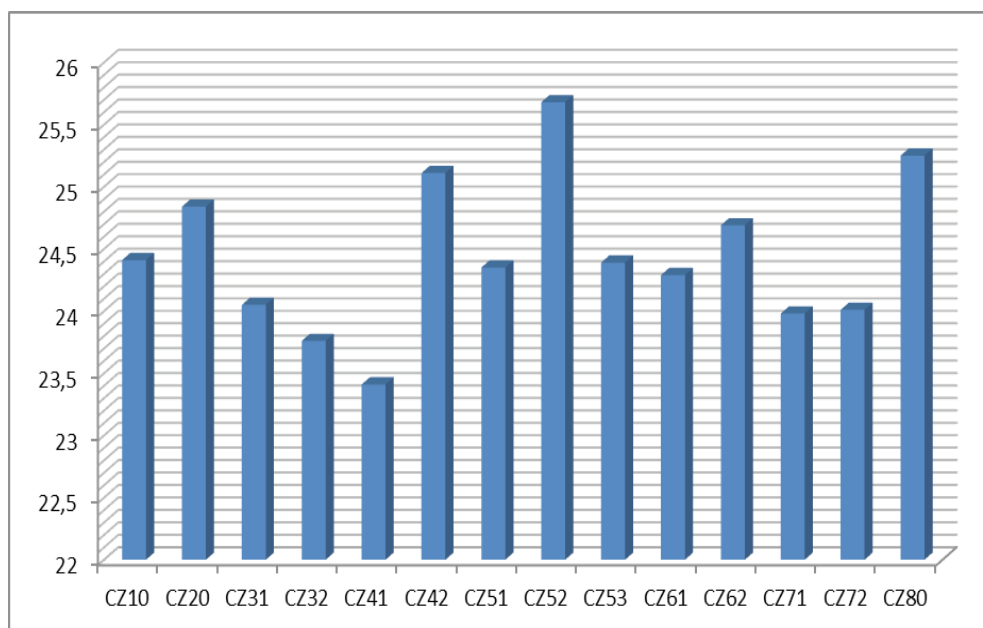

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Pro přehlednost uvádíme naměřené hodnoty u faktoru Hostilita zvláště v následujícím grafu. Opět zde se jedná o průměry hrubých skóre naměřených v jednotlivých krajích.

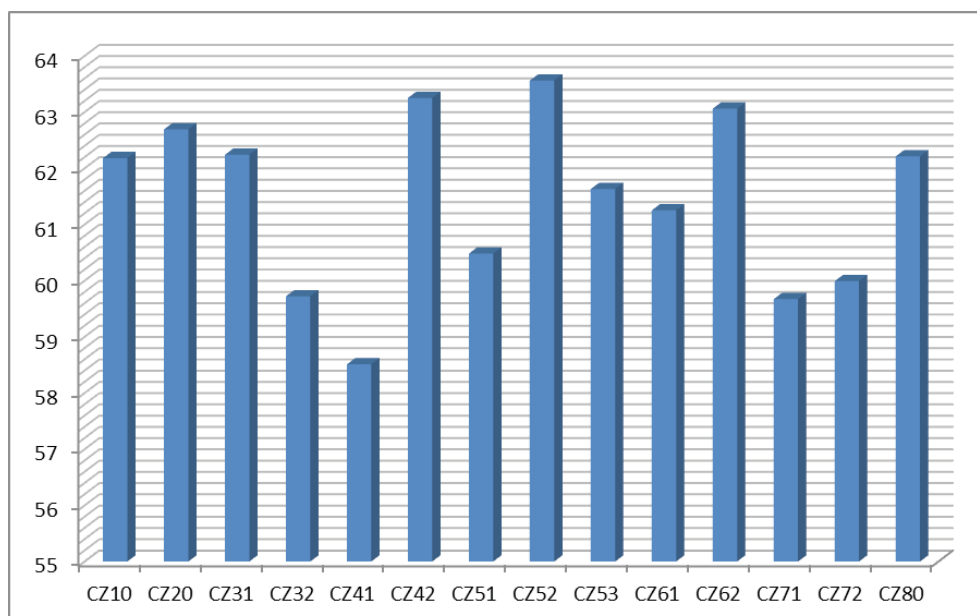
Graf 28: Průměrné hodnoty faktoru Hostilita (BPAQ) dle krajů

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Následující graf prezentuje souhrnné výsledky dotazníku BPAQ. Jedná se o součet hrubých průměrných hodnot u faktorů Hostilita, Fyzická agresivita a Verbální agresivita. Vyšší míra agresivního chování byla zjištěna u žáků z kraje CZ52 (Královéhradecký kraj) a nejnižší hodnoty byly naměřeny v rámci kraje CZ41 (Karlovarský kraj).

Graf 29: Souhrnné výsledky BPAQ (součet průměrných hrubých skóre faktorů Hostilita, Verbální agresivita a Fyzická agresivita) – dle krajů v ČR

Poznámka: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Závěrem této kapitoly můžeme konstatovat, že ačkoliv česká verze Dotazníku agresivity Busse a Perryho (1992) byla v rámci této studie poprvé použita na reprezentativním vzorku populace dospívajících, prokazuje metoda dobré psychometrické vlastnosti a její užití přineslo důležité informace o konkrétních projevech agresivity u adolescentů, kterou lze chápat z hlediska výchovného, tedy v negativním slova smyslu. Zároveň lze agresivitu chápat naopak jako určitou vlastnost, která je pro jedince v určitých životních událostech užitečná (výhodná). Proto se domníváme, že jedince se zvýšenou agresivitou není nutno vnímat a priori jako problémové (zlobivé) žáky, ale jako žáky, kteří mohou prožívat různé nepříjemné situace (např. v rodině nebo v třídním kolektivu), a vyžadují tak specifický přístup pedagogů, který by mohl jejich agresivní projevy mírnit, tzn. například využívat konkrétní dohody o konkrétních cílech, naučit takového žáka ke spolupráci, místo trestů více používat pochvaly a oceňování, pamatovat na možné příčiny a spouštěče jeho agresivních projevů.

Závěr

Každý jedinec jako individuum vyrůstá v různých podmínkách, které jej utvářejí – tzn. formují jeho postoje, hodnoty, schopnosti a projevy. Vývoj osobnosti je natolik komplexní (multifaktoriální) proces, který může být ovlivněn jak dlouhodobým působením určitých okolností (např. styl výchovy, vztahy v rodině atd.), ale také jednorázovými situacemi, které mohou znamenat úspěch nebo prohru. Všechny tyto proměnné ovlivňují zvláště v citlivém období dospívání nakonec i to, jakým způsobem se daný jedinec začlení do společnosti, jakým situacím se bude častěji vystavovat a v neposlední řadě i to, jak bude hodnotit sám sebe, jakých kvalit bude dosahovat jeho sebepojetí. Studium osobnosti je tedy cestou, pomocí které nacházíme mnohé proměnné, jež mohou do značné míry ovlivňovat život každého dospívajícího jedince. Řada výzkumných projektů, které popisujeme v jednotlivých kapitolách, potvrdila vztah některých vlastností s rizikovými, problémovými nebo delikventními aktivitami.

Dotázaní žáci, kteří dosahují v testových metodách vysokých hodnot např. v rysu impulzivita, se vykazují nerozvážným a agresivním chováním bez zábrán, citovou nestálostí, vznětlivostí, naléhavostí svých aktuálních potřeb. Takoví jedinci jsou rizikovější, vyskytuje se u nich vyšší pravděpodobnost rizikového chování (užívání návykových látek, krádeže apod.). Výsledky, které jsou v jednotlivých kapitolách prezentovány, vycházejí ze dvou zdrojů; prvním je rozsáhlá teoreticko-kritická analýza odborné literatury v dané oblasti se zaměřením na výzkumné projekty využívající definované diagnostické nástroje pro podobnou populaci a druhým je vlastní rozsáhlý výzkum s těmito metodami.

Testová baterie obsahující 5 standardizovaných i nestandardizovaných diagnostických metod byla předložena reprezentativnímu vzorku žáků a žákyň ve věku 11 až 15 let. Toto období je charakteristické rychlým rozvojem biologických, psychických, sociálních a spirituálních stránek jedince. Identifikace rizikových osobnostních vlastností před zahájením rizikových činností a adekvátní cílená intervence (prevence) v konkrétní oblasti snižují následný výskyt aktivit, které jsou nebezpečné pro jedince nebo pro jeho okolí.

Potvrdili jsme také výsledky některých dřívějších výzkumů. Například jsme mohli potvrdit předpoklad, že v určitých oblastech jsou častěji rizikovější chlapci než dívky (můžeme uvést např. impulzivní projevy, agresivitu). Naopak u dívek se častěji vyskytovala úzkostnost, celkové sebehodnocení, sebesnižování. Dále jsme potvrdili fakt, že kvalita sebehodnocení adolescenta ovlivňuje jeho chování a rozhoduje např. o tom, zda má tendence experimentovat s návykovými látkami nebo vyhledávat další rizikové aktivity (šikana, vandalismus apod.).

Pozastavíme-li se u rizikových aktivit, tak nám výzkumná studie pomohla odhalit vývoj konkrétních forem rizikového chování dle věku dospívajících (případně dle školního ročníku, který žáci navštěvují) – výsledky nám umožnily konstatovat, že např. výskyt šikany má růstovou tendenci, kdy většinou vrcholí v 8. ročníku základního vzdělávání (minimální rozdíl v porovnání s 9. ročníkem), ostatní faktory mají jen vzestupnou tendenci. Jedinci docházející do 6. tříd mají velmi málo zkušenosti s alkoholem či tabákem nebo marihuanou, to samé můžeme říci i o ostatních rizikových aktivitách. S postupujícím věkem se u žáků také často snižuje jejich sebehodnocení a zároveň narůstá agresivita. Toto jsou oblasti, které se navzájem ovlivňují, souvisejí spolu jako celek, jehož jednotlivé části mohou být příčinami a zároveň i důsledky jednotlivých projevů. Tyto a další informace v publikaci lze zpracovat i z hlediska plánování programů primární prevence, z hlediska aplikace konkrétních výukových stylů pedagogů. Poznatky lze také využít například při komunikaci s rodiči žáků.

Zároveň je nutno podotknout, že se zjištěnými výsledky musíme zacházet s rozvahou, přestože výzkumná studie proběhla na reprezentativním vzorku respondentů za použití kvalitních metodologických postupů, včetně matematicko-statistických analýz. Jednotlivé

problémové oblasti u žáků je nutno chápat jako globální jev v naší společnosti, který spoluurčují různé proměnné (věk, osobnostní rysy, pohlaví, socioekonomická situace v daném regionu atd.), které mají vliv na rizikové chování. Proto například rozdílné výsledky mezi jednotlivými kraji nelze příliš generalizovat (i z důvodu různých velikostí zkoumaného vzorku v jednotlivých školských zařízeních).

Publikace přináší ucelený a podrobný pohled na konkrétní dílčí aspekt dospívání. Výzkumný projekt poskytl dostatek kvalitních, validních, reliabilních informací a je nástinem fungování lidské osobnosti. Výzkumný tým se pokusil identifikovat vztahy mezi rysy a propojit některé charakteristiky, aby lépe pochopil interakce, které se v osobnosti adolescenta odehrávají.

Souhrn

Mnoho výzkumných projektů (Lepík et al., 2010; Vacek, 2008; Csémy & Chomynová, 2012) prokázalo a prokazuje výskyt rizikového chování u žákyň a žáků navštěvujících druhý stupeň základních škol a primu až kvartu víceletých gymnázií. Jiné projekty (Dolejš, 2010; Skopal, 2012) u této populace naopak sledují a hodnotí výskyt různých osobnostních charakteristik, kterými jsou například úzkostlivost, impulzivita, agresivita či přívětivost. Odborná monografie je vystavěna na velmi rozsáhlém a reprezentativním souboru adolescentů (viz definice adolescence dle APA) ve věku 11–15 let (10letý a 16letý jsou okrajovou skupinou, v analýzách využita data hlavně od 11–15letých), tedy na souboru 4198 respondentů, což je více než 1,2 % osob ze sledované populace. Jedná se o výzkumný soubor, který byl náhodně vybrán a otestován sadou psychodiagnostických nástrojů (standardizovaných či nestandardizovaných). „Face to face“ skupinová administrace proběhla v první polovině školního roku 2013/2014 a respondentům bylo předloženo pět dotazníků: a) Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí SPAS (Boersma & Chapman, 1979; Matějček & Vágnerová, 1992; Dolejš & Skopal, 2013); b) Výskyt rizikového chování u adolescentů VRCHA (Dolejš & Skopal, 2013); c) Škála osobnostních rysů u adolescentů ŠORA (Skopal & Dolejš, 2013); d) Rosenbergova škála sebehodnocení RŠS (Rosenberg, 1965; Blatný & Osecká, 1994; Dolejš & Skopal, 2013); e) Dotazník agresivity BPAQ (Buss & Perry, 1992; Dolejš & Skopal, 2013).

Výzkumný soubor tvořili žáci a žákyňe 6.–9. tříd druhého stupně základních škol a primy až kvarty víceletých gymnázií (prima se rovná 6. třídě). V každé ročníkové kohortě bylo něco přes tisíc respondentů. Výzkumný soubor byl tvořen ze 48 % chlapci a z 52 % dívkami. Celkem bylo navštíveno 35 základních škol a 19 víceletých gymnázií. Průměrný věk respondentů byl 13 let, přičemž směrodatná odchylka dosáhla hodnoty $\pm 1,25$.

Dotazník označovaný jako Výskyt rizikového chování u adolescentů „VRCHA“ (Dolejš & Skopal, 2013) identifikoval některé zajímavé hodnoty a zjištění. Ve sledované populaci je 4 % těch, kteří byli za posledních 30 dnů opilí (problémy s chůzí, s mluvením, zvracení nebo krátkodobá amnézie), při přepočtu na celou populaci se jedná o cca 14 tisíc 11–15letých, kteří jsou každý měsíc opilí. Obětí zesměšňování či ubližování prostřednictvím sociálních sítí, blogů a jiných on-line prostředků se za posledních 30 dní stalo 7 %; fyzickou agresivitu za posledních 30 dní zažilo 12 % a verbální agresivitu během stejného období 18 % žáků. Poškozením cizího majetku ze zábavy se provinilo 15 % a problémy s policií mělo 7 % respondentů. Jedna čtvrtina adolescentů si již během svého života záměrně ublížila. VRCHA umožňuje získat celkový skóre rizikovitosti, který může nabývat hodnot 0–18 bodů, přičemž 6 a více bodů dosáhlo 13 %. U dívek registrujeme více závislostní chování a u chlapců naopak chování delikventní. Statisticky významný rozdíl je v celkovém skóru rizikovitosti, kdy sledovaná populace dívek dosahuje průměrně 2,3 bodu a populace chlapců 2,56. Nebyly nalezeny rozdíly v šikaně (oběť) mezi sledovanou populací. Nejrizikovější populací jsou žáci a žákyňe Královéhradeckého, Ústeckého a Jihomoravského kraje, na druhém pólu jsou adolescenti Plzeňského, Karlovarského a Olomouckého kraje.

Testový nástroj Škála osobnostních rysů u adolescentů „ŠORA“ (Skopal & Dolejš, 2013) se zaměřuje na čtyři osobnostní rysy: impulzivita, úzkostnost, nadšenost a rozvážnost. Dívky dosahují statisticky významně vyšších hodnot ve faktoru Úzkostnost (o 4 hrubé body více), naopak je to v případě faktoru Impulzivita, kde mají nižší průměr o jeden a půl bodu. Žáci a žákyňe víceletých gymnázií dosahují nižších hodnot ve faktorech Impulzivita a Úzkostnost a vyšších hodnot na škálách Rozvážnost a Nadšenost. Rozvážnější, častěji umělecky nadanější, zaměřenější na cíl, laskavější, s dostatkem sebeovládání a sebekontroly jsou děti v krajích Karlovarském, Plzeňském a na Vysočině. Vyšší míru nerozvážného, rizikového, nekontrolovaného chování pozorujeme u dětí ve Středočeském, Královéhradeckém a Jihočeském kraji.

V Karlovarském a Ústeckém kraji jsou děti o něco více aktivnější, optimističtější, veselejší, přívětivější a zábavnější oproti ostatním krajům. Citlivější, bázlivější a úzkostnější žáci jsou v krajích Královéhradeckém, Libereckém a Moravskoslezském kraji.

Testová baterie obsahovala také Dotazník sebepojetí školní úspěšností dětí (Boersma & Chapman, 1979; Matějček & Vágnerová, 1992; Dolejš & Skopal, 2013). Jedná se o metodu poskytující informace o postojích dětí k vlastnímu školnímu výkonu. Obsahuje hodnocení a posouzení schopností v matematice, v čtení, v pravopisu a v psaní. Dítě se vyjadřuje o svých intelektových schopnostech a o vlastnostech, které jsou předpokladem ke školní práci. V neposlední řadě žák vyjadřuje důvěru ve své schopnosti a hodnotí své postavení mezi ostatními žáky. Dívky se neliší od chlapců ve škále obecných kompetencí a sebedůvěry, ale statisticky významně se liší v matematice, čtení, pravopisu a psaní. Rozdíl ve všech dimenzích pozorujeme při porovnání žáků a žákyň ze základních škol a víceletých gymnázií. V populaci 11–15letých se nachází 11 % chlapců a 4 % dívek, kteří měli na posledním vysvědčení z českého jazyka známku 4 nebo 5. V matematice obdrželo známku 4 nebo 5 až 10 % chlapců a 7 % dívek. Z matematiky je nejčastější známkou 2 (u dívek i chlapců) a z českého jazyka dostávají také nejčastěji dvojku, přičemž jedničku dostávají častěji dívky než chlapci a u známky 3 je to naopak.

Rosenbergova škála sebehodnocení (Rosenberg, 1965; Blatný & Osecká, 1994; Dolejš & Skopal, 2013) byla rovněž součástí testové baterie. Tento nástroj zjišťuje obecnou míru sebehodnocení, jakož i sebeúctu a sebesnižování. Dívky ve faktoru Sebeúcta získaly o několik desetin bodů méně, v celkovém skóru sebehodnocení to je o 1,2 bodů méně. Při porovnání dle typu škol bylo zjištěno, že žáci a žákyňe gymnázií si sebe sami více váží, kladněji se hodnotí a mají nižší míru sebesnižování. Vyšší míru sebestřepření a respektu k sobě samému pozorujeme u dětí z Jihočeského, Karlovarského a Olomouckého kraje. Mezi věkovými kohortami se celkový skór ŘŠS pohybuje v rozmezí 27,5–28,5 hrubých bodů. Ve faktoru Sebeúcta přesáhly 15bodovou hranici kraje Jihočeský a Olomoucký (max. 20 bodů a min. 5 bodů). Byly naměřeny tyto průměrné hodnoty ve sledované populaci: a) sebeúcta 14,8; b) sebesnižování 13,0 a c) sebehodnocení 27,8.

Pátou metodou v testové baterii byl dotazník agresivity autorů Busse a Perryho (1992; Dolejš & Skopal, 2013). Tento dotazník diagnostikuje čtyři typy agresivity: a) verbální agresivitu, b) fyzickou agresivitu, c) hněv (vztek) a d) hostilitu. Mezi chlapci a dívkami je statisticky významný rozdíl ve třech ze čtyř faktorů; nebyl tedy nalezen statisticky významný rozdíl ve faktoru označovaném Hněv, kde byl rozdíl průměrů necelé dvě desetiny hrubého bodu. Fyzickou agresivitou se častěji projevují chlapci než dívky (o necelých 5 bodů hrubých bodů). Chlapci dominují v používání fyzické síly, mají sníženou míru sebekontroly a objevují se u nich antisociální projevy chování a sadismus. Rozdíl ve faktoru Verbální agresivita už není tak velký, ale pořád statistický významný. Vyšších hodnot ve faktoru Hostilita dosahují dívky, které jsou podezíravější, objevují se u nich pocity odcizení, mají histrionské tendence a destruktivnější vztahy. Při porovnání typu škol identifikujeme nevýznamný rozdíl ve faktoru Verbální agresivita. Žáci a žákyňe základních škol i víceletých gymnázií dosáhli průměrně 15,5 bodu. Adolescenti jsou tedy ve stejné míře hádaví, se stejnou mírou frustrace a konfliktnosti s druhými. Při porovnání dle krajů zjišťujeme, že nejnižších průměrných hodnot ve faktoru Verbální agresivita dosahují žáci a žákyňe v Karlovarském, Plzeňském a Olomouckém kraji. Faktor Fyzická agresivita je nejméně pozorovatelný v krajích Karlovarském, Olomouckém a Zlínském. Třetím faktorem je Hostilita, kde nejnižších hodnot dosahují opět adolescenti v Karlovarském, Plzeňském a Olomouckém kraji. Žáci a žákyňe z těchto krajů jsou oproti adolescentům odjinud méně podezíraví, vykazují menší míru výskytu nelibosti a histrionských tendencí. Nejméně hněviví a s nižší potřebou kontrolovat okolí jsou jedinci z Olomouckého a Zlínského kraje.

Diagnostické nástroje, které byly předloženy reprezentativnímu vzorku českých žáků a žákyň, poskytly informace o výskytu některých vlastností a charakteristik v této populaci. Sledovali jsme úzkostnost, impulzivitu, různé typy agresivity, výskyt některých forem rizikového chování, sebehodnocení a pracovní úspěšnost. Studie poskytla možnost porovnat různé typy škol v různých krajích, umožnila porovnat dívky a chlapce navzájem a identifikovat možné rizikové subpopulace.

Summary

Many research projects (Lepík et al., 2010; Vacek, 2008; Csémy & Chomynová, 2012) have approved and demonstrate the occurrence of risk behaviour among pupils attending upper primary schools and corresponding years at grammar schools. In contrary, other projects (Dolejš, 2010; Skopal, 2012) monitor and evaluate the occurrence of various personality characteristics, such as anxiety, impulsivity, aggression and friendliness in this population. A specialized monograph is built on a very large and representative group of adolescents (see the definition of adolescence according to APA) at the age of 11–15 years, on a set of 4,198 respondents, which is more than 1,2 % of the study population. It is a research file that was randomly selected and tested with a set of psycho-diagnostic tools (standardized or non-standardized). “Face to face” group administration ran during the first semester of the school year 2013/2014 and five questionnaires were presented to the respondents: a) The questionnaire of self-esteem of school success of children SPAS (Boersma & Chapman, 1979; Matějček & Vágnerová, 1992; Dolejš & Skopal, 2013); b) The presence of risky behaviour in adolescents VRCHA (Dolejš & Skopal, 2013); c) The scale of personality characteristics in adolescents ŠORA (Skopal & Dolejš, 2013); d) Rosenberg’s self-esteem scale RŠS (Rosenberg, 1965; Blatný & Osecká, 1994; Dolejš & Skopal, 2013); d) The aggression questionnaire BPAQ (Buss & Perry, 1992; Dolejš & Skopal, 2013).

The research sample consisted of students from 6.–9. grades on upper primary school and its corresponding grades on lower secondary grammar schools (years 1.–4.). In each year cohort, there was more than a thousand of respondents. The research file was composed of 48 % of boys and of 52 % of girls. In total, 35 primary schools and 19 grammar schools were visited. The average age of the respondents was 13 with a standard deviation of ± 1.25 .

The questionnaire known as The occurrence of risky behaviour among adolescents “VRCHA” (Dolejš & Skopal, 2013) identified some interesting values and findings. In the study population, there is 4 % of those who were drunk in the last 30 days (problems with walking, talking, vomiting, or short-term amnesia), and when converted to the whole population, it is around 14,000 of 11–15 year olds who are drunk every month. In the last 30 days, 7 % became victims of ridicule or maltreatment through social networks, blogs and other online resources; 12 % experienced physical aggression and 18 % experiences verbal aggression during the same period. 15 % are guilty of damaging someone else’s property with amusement and 7 % had problems with the police. One quarter of adolescents have already hurt themselves intentionally during their lives. VRCHA makes it possible to get an overall risk score, which can take values from 0 to 18 points, and 13 % reached six and more points. We can register more addictive behaviour at girls and delinquent behaviour at boys. A statistically significant difference occurs in the total score of the risk, when the study population of girls reaches on an average 2.3 points and 2.56 points at boys. There were no differences in bullying (victim) among the study population. The highest-risk populations are pupils from regions Hradec Králové, Ústí nad Labem and the South Moravian Region, at the other end there are adolescents from Pilsen, Karlovy Vary and Olomouc Region.

The testing tool The scale of personality characteristics in adolescents “ŠORA” (Skopal & Dolejš, 2013) focuses on four personality traits: impulsivity, anxiety, excitement and prudence. Girls achieve significantly higher levels of anxiety (in 4 gross points more), while in the case of impulsivity, they have lower average of one and a half points. Boys and girls at lower secondary grammar schools reach lower values in impulsivity and anxiety factor and higher values on the scale of prudence and excitement. Calmer, more artistically talented, more focused on a goal, kinder, with plenty of self-discipline and self-control are children in Karlovy Vary, Plzeň and Vysočina Region. Higher degree of imprudent, risky, uncontrolled

behaviour is observed in children in Central Bohemian Region, Hradec Králové, and South Bohemian Region. Compared to other regions in Karlovy Vary and Ústí Region, there are children a little more active, optimistic, cheerful, friendly and funny. Sensitive, timid and anxious pupils are in Hradec Králové, Liberec and Moravian-Silesian Region.

The test battery also contained The questionnaire on self-esteem of children's school success (Boersma & Chapman, 1979; Matějček & Vágnerová, 1992; Dolejš & Skopal, 2013). It is a method that provides information on children's attitudes to their own school performance. It includes evaluation and assessment of skills in mathematics, in reading skills, spelling and writing skills. Children express themselves about their intellectual abilities and qualities that are prerequisite for school work. Last but not least, students express confidence in their abilities and assess their position among other students. Girls don't differ from boys in a variety of general competences and confidence but are statistically significantly different in mathematics, reading, spelling and writing. A difference in all dimensions is observed when we compare pupils from primary schools and grammar schools. In a population of 11–15 year-olds there are 11 % of boys and 4 % of girls who had grade 4 or 5 in the Czech language on their final report. 10 % of boys and 7 % of girls received grade 4 or 5 in mathematics. The most common grade (among girls and boys) is grade 2 in both mathematics and the Czech language, while grade 1 is more common among girls and grade 3 among boys.

Rosenberg self-esteem scale (Rosenberg, 1965; Blatný & Osecká, 1994; Dolejš & Skopal, 2013) was also included in the test battery. This tool determines the general level of self-esteem, self-respect and self-depreciation. In the self-esteem factor, girls gained less points, which is in the total self-esteem score in 1.2 points less. When compared according to the school type it was found that pupils from grammar schools respect themselves more, evaluate themselves more positively and have a lower rate of self-depreciation. The higher level of self-acceptance and respect is observed among children from South Bohemia, Karlovy Vary and Olomouc Region. Among the age cohorts, the total score of RSS ranges from 27.5 to 28.5 gross points. In the self-esteem factor, the 15-point border was exceeded by South Bohemian and Olomouc Region (max. 20 points and min. 5 points). Following average values were measured in the observed population: a) self-esteem 14.8; b) self-depreciation 13.0 and c) self-assessment 27.8.

The fifth method in the test battery was The aggression questionnaire by Busse and Perry (1992; Dolejš & Skopal, 2013). This questionnaire diagnoses four types of aggression: a) verbal aggression, b) physical aggression, c) anger (fury) and d) hostility. There is statistically significant difference in three of the four factors among boys and girls; no statistically significant difference was found in the factor called anger because the difference in averages was less than two-tenths of a gross point. Physical aggression is more likely among boys than girls (in less than 5 gross points). Boys dominate in the use of physical force, they have lower degree of self-control and antisocial behaviour and sadism appears among them. The difference in verbal aggression factor is not so big, but still statistically significant. Higher levels of hostility factor are achieved by girls who are more suspicious, they have feelings of alienation, histrionic tendencies and more destructive relationships. When compared according to the school type we identify no significant difference in verbal aggression factor. Pupils from primary schools and grammar schools achieved an average of 15.5 points. Therefore adolescents are equally quarrelsome, with the same level of frustration and conflicts with others. When compared by region, we find out that the lowest average values in the verbal aggression factor is reached by pupils from Karlovy Vary, Plzeň and Olomouc Region. Physical aggression factor is at least visible in Karlovy Vary, Olomouc and Zlín Region. The third factor is hostility, where the lowest values are reached again by adolescents in Karlovy Vary, Plzeň and Olomouc Region. In comparison to adolescents from elsewhere, pupils from these regions are less suspicious, have smaller rates of condemnation and histrionic tendencies.

Individuals from Olomouc and Zlín Region are at least angry and have lower need to check the surroundings.

Diagnostic tools that have been submitted to the representative sample of Czech pupils provided information on the occurrence of certain features and characteristics in this population. We observed anxiety, impulsivity, various types of aggression, the occurrence of some forms of risky behaviour, self-esteem and work success. The study provided an opportunity to compare various types of schools in different regions, to compare girls and boys together and identify possible risk subpopulations.

Literatura

- 1) Archer, J., Holloway, R., & McLoughlin, K. (1995). Self-reported physical aggression among young men. *Aggressive Behavior*, 21(5), 325–342.
- 2) Arslan, C. (2009). Anger, self-esteem, and perceived social support in adolescence. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 37(4), 555–564.
- 3) Beck, A. T., Steer, R. A., & Brown, G. K. (1996). *BDI-II Manual*. USA: The Psychological Corporation.
- 4) Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38(6), 481–488.
- 5) Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire [Electronic version]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459.
- 6) Cakirpaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- 7) Conrod, P. J., Woicik, P. (2002). Validation of a four-factor model of personality risk for substance abuse and examination of a brief instrument for assessing personality risk. *Addiction Biology*, 7, 329–346.
- 8) Cronbach, L. J. (1984). *Essentials of psychological testing*. (4th Ed.). New York: Harper and Row.
- 9) Csémy, L., & Chomynová, P. (2012). Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). *Zaostřeno na drogy*, 1, 1–12.
- 10) Čerešník, M. (2014). *Sebepoňatie slovenských dospievajúcich vo vzťahu k rizikovému správaniu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 11) Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- 12) Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J., a kol. (2014). *Protektivní a rizikové osobností rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 13) Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- 14) Gerevich, J., Bácskai, E., & Czobor, P. (2007). The generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire [Electronic version]. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(3), 124–136.
- 15) Halama, P., & Bieščad, M. (2006). Psychometrická analýza Rosenbergovej škály sebahodnotenia s použitím metód klasickej teórie testov (CTT) a teórie odpovede na položku (IRT). *Československá psychologie*, 50, 6, 569–583.
- 16) Hall, C. S., & Lindzey, G. (1999). *Psychologie osobnosti*. Bratislava: Media Trade.
- 17) Harris, J. A. (1997) A further evaluation of the Aggression Questionnaire: issues of validity and reliability. *Behaviour Research and Therapy*, 35(11):1047–53.
- 18) Harris, J. A., Rushton, J. P., Hampson, E., & Jackson, D. N. (1996). Salivary testosterone and self-report aggressive and pro-social personality characteristics in men and women. *Aggressive Behavior*, 22, 321–331.
- 19) Hartl, P., Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- 20) Hoferková, S. (2010). *Vztahy mezi sebehodnocením a životní a školní perspektivou žáka druhého stupně základní školy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 21) Huang, C., & Dong, N. (2012). Factor structures of the Rosenberg Self-Esteem Scale: A meta-analysis of pattern matrices. *European Journal Of Psychological Assessment*, 28(2), 132–138.
- 22) Işiklar, A., Şar, A., & Durmuşcelebi, M. (2013). An investigation of the relationship between high-school students' problematic mobile phone use and their self-esteem levels. *Education*, 134(1), 9–14.

- 23) Jačková, A. (2009). *Sebepojetí úzkostných dětí a dětí se sklonem k anxiozitě*. Brno: Masarykova univerzita.
- 24) Kaplan, R., Saccuzzo, D. (2010). *Psychological Testing: Principle, Applications, and Issues*. (Eighth Edition) Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- 25) Kline, P. (1993). *Personality: The psychometric view*. London: Routledge.
- 26) Kondáš, O., Vonkomer, J. (1971). *Psychológia a zdravý vývin osobnosti*. Bratislava: Psychodiagnostika, 1971.
- 27) Lepík, F., Dolejš, M., Miovský, M., & Vacek, J. (2010). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, dalších formách rizikového chování a pilotní studie o užívání těkavých látek na základních školách praktických: Karlovarský kraj*. Tišnov: Scan.
- 28) Lukavská, K., Klicperová-Baker, M., Lukavský, J., Zimbardo, P. G. (2011). ZTPI – Zimbardoův dotazník časové perspektivy. *Československá psychologie*, 55(4), 356–373.
- 29) Matějček, Z., & Vágnerová, M. (1992). *Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí – SPAS (testová příručka)*. Bratislava: Psychodiagnostika, s. r. o.
- 30) McDonald, M. J. 2008. *What to Do with Your Psychology Degree*. Berkshire, GBR: Open University Press.
- 31) Miovský, M., Adámková, T., Čablová, L., Čech, T., Doležalová, P., Endrödiová, L., Gabrhelík, R., Charvát, M., Jurystová, L., Macková, L., Martanová, V. P., Nevoralová, M., Novák, P., Orosová, O., Skácelová, L., Šťastná, L., Širůčková, M., Štefunková, M., Vacek, J., Zapletalová, J. (2012). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: Togga.
- 32) Mullan, E. E., & NicGabhainn, S. S. (2002). Self-esteem and health-risk behaviours: Is there a link?. *The Irish Journal Of Psychology*, 23(1–2), 27–36.
- 33) Müllner, J., Šebej, F., Farkaš, G. (1983). *Škály na meranie hnevливosti a nahnevanosti ŠHan (příručka)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- 34) NEAP WWW user survey. (n.d.). Retrived April 22, 2014 from <http://www.naep.cz/image/content-management/ISCED%20klasifikace%20vzdelavani.pdf>.
- 35) Osecká, L., & Blatný, M. (1997). Struktura globálního vztahu k sobě: Analýza Rosenbergovy škály sebehodnocení: Replikace. *Československá psychologie*, 41(6), 481–486.
- 36) Ozer, D. J. (1999). Four principles for personality assessment. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 671–686). London: Guilford Press.
- 37) Reker, G. T., & Peacock, E. J. (1981). The Life Attitude Profile (LAP): A multidimensional instrument for assessing attitudes toward life. *Canadian Journal Of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 13(3), 264–273. doi:10.1037/h0081178
- 38) Rosenberg, M. (1989). *Society and the Adolescent Self-Image*. Revised edition. Middletown, CT: Wesleyan University Press. Dostupné z <http://www.socy.umd.edu/quick-links/rosenberg-self-esteem-scale>.
- 39) Russell, G. W., & Arms, R. L. (1995). False consensus effect, physical aggression, anger, and a willingness to escalate a disturbance. *Aggressive Behavior*, 21, 381–386.
- 40) Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- 41) Schmitt, D. P., & Allik, J. (2005). Simultaneous Administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 Nations: Exploring the Universal and Culture-Specific Features of Global Self-Esteem. *Journal Of Personality & Social Psychology*, 89(4), 623–642.
- 42) Skopal, O. (2012). *Vztahy osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- 43) Spielberger, Ch. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R. E. (1970). *STAI manual for the State-trait Anxiety Inventory*. USA: Consulting Psychologists Press.

- 44) Suchá, J. (2014). *Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých žáků v ČR*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 45) Svoboda, M. (2005). *Psychologická diagnostika dospělých*. 3. vydání. Praha: Portál.
- 46) Svoboda, M.; Krejčířová, D.; Vágnerová, M. (2009). *Diagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2009.
- 47) Vacek, J. (2008). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, rizikovém chování a volnočasových aktivitách: Praha*. Tišnov: Sdružení SCAN.
- 48) Vacek, J., Šejvl, J., & Miovský, M. (2008). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, rizikovém chování a volnočasových aktivitách: Plzeň, 2008. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Tišnov: Sdružení SCAN.
- 49) Vaculík, M. (2000). Sebehodnocení hráčů počítačových her v adolescenci. *Československá psychologie*, 44, 3, 279–286.
- 50) Vágnerová, M., & Klégrová, J. (2008). *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Karolinum.
- 51) Vanden Bos, G. R., ed. (2007). *APA Dictionary of Psychology*. Washington: American Psychological Association.
- 52) Whiteside, S. P., & Lynam, D. R. (2001). The Five Factor Model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 30, 669–689.
- 53) Yıldırım, I. (2004). Algılanan sosyal destek ölçeğinin revizyonu. *Eğitim. Araştırmaları – Euroasian J. Educ. Res.* 17: 221–236.

Jmenný rejstřík

- Allik, J. 42
Allport, G. W. 9, 35
Archer, J. 53
Arms, R. L. 53
Arslan, C. 43
Bácskai, E. 52
Beck, A. T. 35
Bieščad, M. 42
Blatný, M. 42
Brown, G. K. 35
Boersma, J. W. 17
Buss, A. H. 52, 58
Cakirpaloglu, P. 9
Cattell, R. B. 9, 35
Conrod, P. J. 35
Crane, R. 43
Cronbach, L. J. 10
Csémy, L. 25
Czobor, P. 52
Čerešník, M. 18
Demirtas-Madran, H. 52
Dolejš, M. 10, 17, 24, 25, 35
Dong, N. 42
Durmuscelebi, M. 43
Erikson, E. H. 30, 31
Farkaš, G. 36
Freud, S. 35
Galenos, C. 35
Gerevich, J. 52
Gorsuch, R. L. 35
Halama, P. 42
Hall, C. S. 35
Harrisová, J. A. 52
Hartl, P. 10
Hartlová, H. 10
Hippokratés 35
Hoferková, S. 18
Holloway, R. 53
Huang, C. 42
Chapman, F. J. 17
Chomynová, P. 25
Isiklar, A. 43
Jackson, D. N. 52
Jacobs, G. 43
Jačková, A. 18
Jung, C. G. 35
Kaplan, R. 10, 11
Klégrová, J. 18
Klicperová-Baker, M. 35
Kline, P. 11
Kondáš, O. 18
Kretschmer, E. 35
Lepík, F. 25
Lindzey, G. 35
Lukavská, K. 35
Lukavský, J. 36
Lushene, R. E. 35
Lynam, D. R. 36
Matějček, Z. 17
McDonald, M. J. 11
McLoughlin, K. 53
Meesters, C. 52
Mioviský, M. 24, 25
Mullan, E. E. 43
Müllner, J. 36
NicGabhainn, S. S. 43
Osecká, L. 42
Ozer, D. J. 11, 43
Paunonen, S. V. 52
Peacock, E. J. 36
Perry, M. 52, 58
Reker, G. T. 36
Rosenberg, M. 42, 47, 50
Russell, G., W. 43, 53
Řičan, P. 9
Saccuzzo, D. 10, 11
Sar, A. 43
Schmitt, D. P. 42
Skopal, O. 17, 25, 35
Spielberger, Ch. D. 35, 43
Suchá, J. 25, 43
Steer, R. A. 35
Svoboda, M. 10, 11
Šebej, F. 36
Šejvl, J. 25
Vacek, J. 25
Vaculík, M. 42
Vanden Bos, R. G. 9
Vágnerová, M. 17, 18
Valdivia-Peralta, M. 52
Vonkomer, J. 18
Whiteside, S. P. 36
Woicik, P. 35
Yildirim, I. 43
Zimbardo, P. G. 36

Věcný rejstřík

- abúzus 25, 28–31, 33, 43
adolescence 9–10, 31
agresivita 24–26, 52–58
BDI 35
BPAQ 25, 52–57
čtení 17–18, 21–22
delikvence 24–25, 28–31, 33
diagnostika 10–11, 35
dospívání 9, 47
dotazníky 10–11
drogy 25, 43
– legální 25, 29
– nelegální 25
faktory
– rizikové 10
– protektivní 10, 18, 51
fyzická agresivita 25, 33, 34–35, 52–57
hněv 25, 35, 43, 52–55, 62
hostilita 24–25, 29, 35, 52–57
HSPQ 11, 35
identita 9, 31
impulzivita 10, 25, 35–41
interakce 9, 11, 31, 42
intervenční program 31, 34
introspekce 10–11
inventář 11, 52
klinické metody 10
KSAT 18
labilita 9, 35
LAP-R 36
Likertova stupnice 11, 42
lži-skóre 11
matematika 17–19, 21–23
nadšenost 35–41
nástroj 10–11
návykové látky 9–10, 43
NEO 35
obecné dovednosti 20–22
objektivita 10, 11
osobnost 9, 35
osobnostní dotazníky 10 11
osobnostní rysy 9–10, 25, 35, 41–42, 52
pravopis 17–18, 21–22
preventivní program 31, 34
psaní 17–18, 21–22
psychodiagnostický nástroj 10–11, 35
psychodiagnostika 10
puberta 9, 46–47
reliabilita 11, 42
rizikové chování 10, 18, 24–36, 43, 50–51
rozvážnost 35–37, 39, 41
RŠS 42–48
sebedůvěra 17–18, 20–24, 35
sebehodnocení 11, 18, 23, 35, 42–44, 46–48, 50–51
sebesnižování 42–47, 49–50
sebeúcta 35, 42–50
SPAS 11, 17–23
STAI 35
standardizace 11, 17
SURPS 35
ŠHaN 36
šikana 24–25, 28–31, 33–34, 43
ŠORA 11, 35–37
testové metody 10
UPPS 36
úzkostnost 18, 35–37, 39–41
validita 11
validizační škály 11
verbální agresivita 25–26, 30, 33–35, 52–57
VRCHA 18, 24–30, 32–34, 43
zkreslení 11
ZTPI 35

Seznam grafů, tabulek a obrázků

Obrázek 1:	Vymezení pojmu rizikové chování	24
Graf 1:	Počet žáků a žákyň základních škol a gymnázií	12
Graf 2:	Počet žáků a žákyň základních škol a víceletých gymnázií v jednotlivých ročnících dle krajů ČR	13
Graf 3:	Normální rozložení – Obecné dovednosti SPAS	20
Graf 4:	Normální rozložení – Sebedůvěra SPAS	20
Graf 5:	Rozdíly výsledků SPAS dle věku	23
Graf 6:	Celkový skóre rizikového chování.....	28
Graf 7:	Vývoj výskytu faktorů VRCHA a celkového skóre rizikového chování dle věku žáků a žákyň.....	32
Graf 8:	Vývoj výskytu faktorů VRCHA a celkového skóre rizikového chování dle školního ročníku.....	32
Graf 9:	Průměrný skóre rizikového chování dle krajů.....	33
Graf 10:	Rozdíl populace dle krajů v jednotlivých faktorech VRCHA	34
Graf 11:	Průměrná hodnota ve faktoru Rozvážnost v jednotlivých krajích.....	37
Graf 12:	Průměrná hodnota ve faktoru Impulzivita v jednotlivých krajích.....	38
Graf 13:	Průměrná hodnota ve faktoru Nadšenost v jednotlivých krajích	38
Graf 14:	Průměrná hodnota ve faktoru Úzkostnost v jednotlivých krajích	39
Graf 15:	Vývoj míry úzkostnosti dle věku	40
Graf 16:	Vývoj míry impulzivity dle věku.....	40
Graf 17:	Vývoj míry nadšenosti dle věku.....	41
Graf 18:	Vývoj míry rozvážnosti dle věku.....	41
Graf 19:	Ověření normality rozložení výzkumného vzorku – celkový skóre RŠS (sebehodnocení)	44
Graf 20:	Ověření normality – faktor Sebeúcta (RŠS)	45
Graf 21:	Ověření normality – faktor Sebesnižování (RŠS).....	45
Graf 22:	Výsledky celkový skóre RŠS (sebehodnocení) – dle věku	47
Graf 23:	Celkový skóre RŠS (sebehodnocení) – výsledky dle krajů.....	48
Graf 24:	Sebeúcta – výsledky dle krajů	49
Graf 25:	Sebesnižování – výsledky dle krajů	50
Graf 26:	Výsledky BPAQ – rozdělení dle věku	55
Graf 27:	Průměrné hodnoty faktorů Verbální agresivita a Fyzická agresivita (BPAQ) dle krajů.....	56
Graf 28:	Průměrné hodnoty faktoru Hostilita (BPAQ) dle krajů	57
Graf 29:	Souhrnné výsledky BPAQ (součet průměrných hrubých skóre faktorů Hostilita, Verbální agresivita a Fyzická agresivita) – dle krajů v ČR.....	57
Tab. 1:	Četnost žáků a žákyň v krajích a v ročnících v České republice	14
Tab. 2:	Počet žáků a žákyň ve výzkumném a základním souboru	15
Tab. 3:	Počet žáků a žákyň dle školního ročníku ve výzkumném a základním souboru.....	15
Tab. 4:	Četnosti známek z českého jazyka (kontingenční tabulka)	19
Tab. 5:	Četnosti známek z matematiky (kontingenční tabulka)	19
Tab. 6:	Základní statistické indexy SPAS.....	21

Tab. 7:	Výsledky SPAS dle typu školy.....	21
Tab. 8:	Výsledky SPAS podle pohlaví.....	21
Tab. 9:	Základní výsledky ve škálách dotazníku SPAS	22
Tab. 10:	Vztah různých dimenzí rizikového chování a různých typů agrese	25
Tab. 11:	Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování	26
Tab. 12:	Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování dle typu školy	27
Tab. 13:	Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování u dívek a chlapců a hladina významnosti	29
Tab. 14:	Průměrné hodnoty dívek a chlapců ve faktoru dotazníku VRCHA a hladina významnosti	29
Tab. 15:	Položky dotazníku VRCHA poukazující na výskyt určitého rizikového chování u žáků a žákyň gymnázií a základních škol a hladina významnosti	30
Tab. 16:	Základní statistické údaje v dotazníku VRCHA.....	36
Tab. 17:	Základní statistické údaje o dívkách a chlapcích v dotazníku ŠORA.....	36
Tab. 18:	Základní statistické údaje dle typu školy v dotazníku ŠORA	37
Tab. 19:	Základní statistické indexy RŠS	44
Tab. 20:	T-testy; grupování RŠS dle pohlaví	46
Tab. 21:	Rozdíl výsledků RŠS dle typu školy.....	46
Tab. 22:	Výsledky celkový skór RŠS (sebehodnocení) – dle věku	46
Tab. 23:	Celkový skór RŠS (sebehodnocení) – výsledky dle krajů.....	48
Tab. 24:	Sebeúcta – výsledky dle krajů	49
Tab. 25:	Sebesnižování – výsledky dle krajů	50
Tab. 26:	Základní statistické indexy jednotlivých faktorů BPAQ.....	53
Tab. 27:	Výsledky BPAQ rozděleny dle pohlaví.....	53
Tab. 28:	Výsledky BPAQ dle typu školy.....	54
Tab. 29:	Výsledky faktorů BPAQ dle věku.....	54
Tab. 30:	Průměrné hodnoty faktorů VA, FA, H (BPAQ) dle krajů	56

Skopal, Ondřej

Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň / Ondřej Skopal, Martin Dolejš a Jaroslava Suchá. – 1. vyd. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. – 73 s. – (Monografie)
Anglické resumé
Nad názvem: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, katedra psychologie
ISBN 978-80-244-4223-5 (brož.)

316.346.32-053.6 * 159.922.8 * 159.923.3 * 316.624 * 159.9.072.5 * 159.923.2 * 159.9.07 * (437.3)

- dospívající mládež – Česko
- psychologie adolescentů
- charakter
- rizikové chování
- psychodiagnostika
- sebehodnocení žáků
- psychologický výzkum – Česko
- kolektivní monografie

159.9 – Psychologie [17]

Mgr. Ondřej Skopal
PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.
Bc. Jaroslava Suchá

Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň

Výkonný redaktor doc. Mgr. Jiří Špička, Ph.D.
Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký
Technická redakce Mgr. Petr Jančík
Návrh a technické zpracování obálky Kateřina Manková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.vydavatelstvi.upol.cz
www.e-shop.upol.cz
vup@upol.cz

1. vydání

Olomouc 2014
Ediční řada – Monografie
ISBN 978-80-244-4223-5
Neprodejná publikace

VUP 2014/612